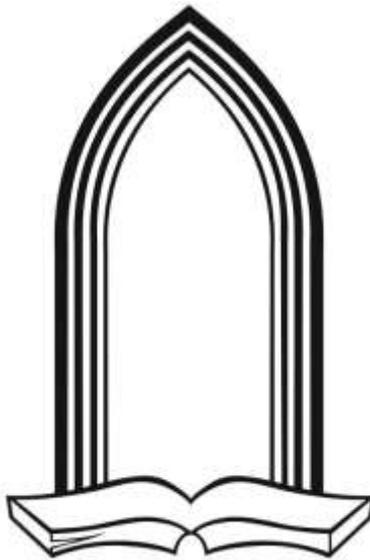

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

17'2025

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. М. Волощук (м. Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – доктор філософії (PhD), асистент О. Н. Кардаш (м. Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент С. П. Боян-Гладка (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Т. В. Галицька-Дідух (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Ю. Л. Довган (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Л. Р. Дрогомирецька (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент О. І. Єгрешій (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент П. В. Єремеев (м. Харків)
кандидат історичних наук, доцент А. З. Королько (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Г. М. Михайленко (м. Херсон)
кандидат історичних наук, доцент Б. В. Паска (Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент І. В. Чернікова (м. Харків)

Філологічне редагування

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, магістр Г. Ю. Пославська

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Факультет історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Студентські історичні зошити 2025. Вип. 17

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням вітчизняної і всесвітньої історії. Авторський колектив складають студенти українських закладів вищої освіти. Видання адресоване широкому колу читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХНІЙ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025
© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2025
© Центр медієвістичних студій, 2025
© Лілея-НВ, 2025

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Дорогі друзі, Читачі «*Студентських історичних зошитів*», незважаючи на черговий рік війни, людських і матеріальних втрат, у жодному разі не маємо права опускати рук і припиняти нашої щоденної праці. Адже національна безпека України – це, окрім усього іншого, якісна освітня і наукова підготовка, вишкіл Української молоді. Наше періодичне видання щороку пропонує свої шпальти для «проби пера» охочих до наукової діяльності, і 2025-й не є винятком.

Для нашого університету цей рік особливий. Усі ми стали свідками зміни його назви. Відтепер він знаний як Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Поступово *alma mater* закріпилася у першій десятці закладів вищої освіти України. Це почесно, але водночас дуже відповідально. Не маємо сумніву, що свій внесок у ці позитивні зміни зробили й усі наші дописувачі, редакційна рада та колегія. Такі показники мотивують успішно рухатися вперед.

Актуальний 17-й випуск містить 16 статей, авторами яких стали 16 студентів і студенток університетів Івано-Франківська, Херсона і Харкова. Традиційною вже рік у рік для «*Студентських історичних зошитів*» є рубрика «*Historia antiqua, mediaevalia et nova*». Окремі сторінки історії нашого рідного міста і краю презентує рубрика «*Станиславів і Станиславівщина на зламі епох*». Відрадно, що не зникає інтерес молодих людей до «*Скрижалей всесвітньої історії*», «*Сторінок українського дисидентства*» і «*Етнографії та методики викладання історії в школі*». Знакове місце в цьому випуску посідає рубрика «*Російсько-українська війна*». Знаємо достеменно, що не тільки автори, які опублікували в ній статті, на власному житті досвідчили жахи війни, а й дописувачі інших рубрик могли б суттєво збагатити усну історію особистими спогадами, враженнями, емоціями. Віримо – усе це ще попереду. Ексклюзивним для цього річного випуску стало викладене в «*Хроніці*» інтерв'ю з Вікторією Ошур – бронзовою призеркою конкурсу *Miss Planet International*, який пройшов у Камбоджі наприкінці 2024 р., тому звіт про нього не встиг бути вчасно опублікованим. Міжнародний успіх нашої випускниці, який, на перший погляд, не має прямого стосунку до історії, все ж на тлі випробувань, які щодня проходить Україна, перетворюється на історичну подію, що надихає.

Отож, вітаємо всіх наших авторів та запрошуємо не збавляти обертів у науковій роботі, не припиняти шукати і постійно знаходити, не зупинятися на досягнутому, а завжди рухатися вперед, не обирати легких шляхів, а гартуватися гідними випробуваннями. Наступний 18-й випуск «*Студентських історичних зошитів*» уже чекає на вас

HISTORIA ANTIQVA, MEDIAEVALIA ET NOVA

УДК 35.072.2:343.2.01]94(38)

Софія Олійник (Івано-Франківськ, Україна)

КРИПТІЙ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ СПАРТАНСЬКОГО АРХАЇЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

У статті досліджено криптії як передумову становлення спартанського архаїчного тоталітаризму. Авторка зосередила увагу на вивченні античних джерел, відтворюючи загальне розуміння терміну та коментуючи його відповідно до винесеного у назву роботи предмету дослідження. Проаналізовано криптії як ключовий інститут формування тоталітарних рис спартанського суспільства.

Ключові слова: криптії, спартанці, ілоти, тоталітаризм.

Тоталітаризм – це політична практика та ідеологія, яка передбачає абсолютний, всеохоплюючий контроль держави над громадянами, включаючи навіть найінтимніші аспекти їхнього життя. Цю форму слід розглядати, як «суперорганізацію, що контролює всі аспекти суспільства»¹.

Мета статті – на основі опрацювання різнопланових античних джерел встановити значення криптії як соціально-політичного явища у процесі становлення архаїчного тоталітаризму на прикладі елліністичної Спарти, проаналізувати авторські оцінки досліджуваних процесів.

Запровадження криптії і формування деяких рис архаїчного тоталітаризму в Спарті висвітлювались великою кількістю дослідників. Проте історіографія дотичних до винесеної у заголовок статті тематики різниться у підходах та оцінках.

Наприклад, французький історик Александр-Анрі Валлон (1812–1904) у праці «Пояснення уривка з Плутарха про закон Лікурга під назвою “Криптія”» («*Explication d'un passage de Plutarque sur une loi de Lycurgue nommée la “Cryptie”*»), проаналізувавши твердження своїх попередників і сучасників, дійшов висновку про те, що криптія була державною службою безпеки, а вбивства ілотів під час її функціонування здійснювалися лише тоді, коли вони становили загрозу для спартанського елітарного населення². Анрі Жанмер (1884–1960) у науковому періодичному виданні «Огляд грецьких досліджень» («*Revue des Études Grecques*»), поява якого була присвячена дослідженню історії Стародавньої Греції, у 1913 році опублікував окрему статтю під назвою «Лакедемонська криптія» («*La cryptie lacédémonienne*»). Доробок А. Жанмера розкриває суть інституту криптії, які, на його думку, були способом проведення ініціації спартанських юнаків, і порівнює цей процес із таємними посвятами серед представників племені аранда – одного з найвідоміших племен Центральної Австралії³. Австрійсько-британський філософ, академік і громадський коментатор Карл Поппер (1902–1994) у праці «Відкрите суспільство та його супротивники» («*The Open Society and Its Enemies*»), написаній під час Другої світової війни й опублікованій 1945 року, проаналізував збіги між спартанською політикою і

¹ Wolin S. S. *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Princeton ; New York : Princeton University Press, 2009. 792 p.

² Wallon H. *Explication d'un passage de Plutarque sur une loi de Lycurgue nommée la Cryptie* (Fragment d'une Histoire des institutions politiques de la Grèce). Dupont, 1850. 24 p.

³ Jeanmaire H. *La cryptie lacédémonienne* // *Revue des Études Grecques*. 1913. T. 26. F. 117. P. 121–150.

тогочасним розумінням тоталітаризму. Автор перелічив такі риси, як захист від будь-якого зовнішнього впливу на режим, антигуманізм, незалежність від торговельних зв'язків, збереження чіткої межі між підкореними (нижчими) та представниками племені (вищими), а також панування над сусідніми державами⁴. На нашу думку, криптія відноситься саме до зображення рис антигуманізму та збереження межі між спартанцями та підкореною спільнотою (ілотами).

Задля того, щоб детальніше ознайомитися з поставленим питанням, варто розпочати зі згадок про ілотів, оскільки саме їхнє соціальне становище стало основою для виникнення криптії. Досвід вивчення античних джерел дозволяє зрозуміти, що ілоти – це підкорені у ході завоювань спартанців спільноти, які згодом перетворилися на власність спартанської держави. Таке твердження найкраще ілюструє вислів давньогрецького філософа, логографа і ритора Ісократ (436–338 рр. до н. е.). Він також порівнює ілотів з кріпаками, додаючи що вони були «[...] прив'язані до землі, щоб обробляти майно, яке належало спартанцям, сплачуючи високу орендну плату, іноді половиною врожаю»⁵.

Зневажливе ставлення спартанців до ілотів ми можемо спостерігати завдяки розповідям Плутарха (46–120/7) у його знаменитих «*Стародавніх звичаях спартанців*» та «*Порівняльних життєписах*». У першій зі згаданих праць він розповідав, що спартанці «спивали ілотів і демонстрували їх молоді, щоб запобігти надмірному пияцтву»⁶, а в другій – що «вони наказували їм співати пісень і танцювати танці, які були принизливими та сміховинними, але благородніші – забороняли»⁷. На нашу думку, подібні заходи були націлені на знецінення, з дозволу сказати, людської гідності ілотів, посилюючи соціальну дистанцію між «справжнім громадянином» (себто спартіотом) та «безправною людиною» (мається на увазі ілотом), слугуючи вдалим інструментом для утвердження криптії.

«*Порівняльні життєписи*» Плутарха містять також важливі відомості для розуміння суті криптії. Грецький історик, прагнучи якомога краще описати це явище, зазначав, що спартанський уряд вибирав певну кількість молодих здібних спартанців і відправляв за місто з одним лише мечем і харчами, щоб ті ховалися протягом дня, а вночі – вбивали ілотів, часто найсильніших з них. Плутарх вважав цей звичай жакли-вим, не наважуючись приписати його запровадження знаменитому реформатору Лікургові (бл. 800 – бл. 730 рр. до н. е), оскільки той мав у історика неабиякий авторитет, був наділений рисами справедливості і м'якістю характеру⁸. Однак водночас знавці спартанського суспільства усвідомлювали, що в такий спосіб криптія формувала дух і характер спартанця, який за вчинене не відчував жалю чи докорів сумління, висловлюючи повну лояльність спартанській державі, перетворюючись на її один із її інструментів. У своїх словах Плутарх, вочевидь, частково відштовхувався від свідчень Аристотеля (384–322 рр. до н.е.), оскільки далі він посилається на його

⁴ Popper K. R. *The Open Society and Its Enemies*. Taylor & Francis Group, 2012. 784 p.

⁵ Isocrates. *Isocrates with an English translation in three volumes* / transl. by George Norlin. Cambridge (MA) : Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd., 1980. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0010.tlg021.perseus-eng1:178> (дата звернення: 19.05.2025).

⁶ Plutarch. *Moralia* / transl. by F. C. Babbitt. Cambridge (MA) : Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd., 1931. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0007.tlg082a.perseus-eng1:30> (дата звернення: 19.05.2025).

⁷ Plutarch. *Plutarch's Lives* / transl. by B. Perrin. Cambridge (MA) : Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd., 1914. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0007.tlg004.perseus-eng1:28.4> (дата звернення: 19.05.2025).

⁸ Плутарх. *Избранные жизнеописания* : в 2 т. Москва : Правда, 1987. Т. 1. С. 91–124.

твердження: «Аристотель говорить навіть, що і ефори при своєму вступі на посаду оголошують ілотам війну, щоб мати можливість вбивати їх, не стаючи злочинцями»⁹.

Згадка про криптії присутня і в першій книзі «Законів» давньогрецького філософа Платона (427–348/7 рр. до н. е.). В описаному діалозі між афінянином, критянином Клінієм та лакедемонянином Мегілом, як одну з чотирьох чеснот, як фундамент законодавства, згадав витривалість. Кліній стверджував, що між спартанцями поширене тренування стійкого терпіння до болю за допомогою як ручних змагань, так і пограбувань. Від імені Клінія Платон зазначав: «“Криптія”, як її називають, забезпечує дивовижно суворе навчання витривалості, оскільки чоловіки взимку ходять босоніж і сплять без ковдр, і не мають супроводжуючих, але самі обслуговують себе та мандрують по всій місцевості як вночі, так і вдень»¹⁰. Виходячи з цього, криптія вважалася ритуалом зміцнення не тільки спартанської бойової підготовки, а в цілому ідентичності громадянина, що мало собою ідеологічне підґрунтя, бо насильство над собою ставало частиною повсякденного життя спартіатів, сприймалося не просто як необхідне, а почесне.

Історик Ксенофонт (430–355 рр. до н. е.) не навів детальної інформації про функціонал криптії, загалом намагаючись уникати згадок ілотів. Проте ми можемо здогадуватися, що він натякав саме про них, розповідаючи про рішення Лікурґа впровадити крадіжки серед юнаків: «[...] людина, яка має намір взятися за злодійство, мусить проводити безсонні ночі, грати в шахрая, а вдень сидіти в засідці [...]»¹¹. Автор вказував на те, що «безсонні ночі» не були неочікуваним і неспланованим насильством, а, навпаки, – систематичною практикою. Відтак, Спарта не просто контролювала тип мислення свого громадянина, вона перетворювала злочин на невід’ємну частину повсякденного життя і прямий обов’язок перед державою. У такий спосіб проводився вишкіл молоді завдяки повному занепаду моралі, як ми б її зараз розуміли. Утім кілька тисяч років тому сенси моралі й обов’язки перед державою виглядали інакше.

Відштовхуючись від наведених відомостей, маємо змогу охарактеризувати криптії як об’єднання спартанської молоді з метою її жорсткого виховання, а також втілення каральних і залякувальних функцій щодо ілотів – найбільш незахищеної і безправної категорії суспільства Спарти. На підтвердження другої мети слугують свідчення «*Історії Пелопонесської війни*» Фукідіда (460–396 рр. до н. е.). За словами автора, саме через нахабство ілотів та небезпеку їхніх повстань спартанці вдаються до жорстоких мір. Вочевидь, історик мав на увазі криптії, описуючи застосовані лакедемонянами заходи, у яких вони проголосили, що готові надати свободу тим ілотам, які зробили вагомий внесок у перемоги Спарти під час війни. Фукідід зауважував розуміння спартанцями, що «кожен із гордості вважатиме себе гідним бути вільним, тому вони [ілоти. – *Авт.*] незабаром також повстануть проти них [спартанців. – *Авт.*]». Згодом історик зазначав, що дві тисячі обраних ілотів було вбито невідомими способами¹². Цей фрагмент демонструє невиправдану жорстокість і несправедли-

⁹ Ibidem. С. 120.

¹⁰ Plato. Plato : in 12 vol. / transl. by R. G. Bury. Cambridge (MA) : Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd., 1967–1968. Vol. 10 & 11. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg034.perseus-eng1:1.633> (дата звернення: 19.05.2025).

¹¹ Xenophon. Xenophon : in 7 vol. / transl. by E. C. Marchant, G. W. Bowersock. Cambridge (MA) : Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd., 1925. Vol. 7. The Constitution of the Athenians. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0032.tlg010.perseus-eng1:2.7> (дата звернення: 19.05.2025).

¹² Hobbes T. The English works of Thomas Hobbes of Malmesbury. Thucydides / transl. by Th. Hobbes. London : Bohn, 1843. URL : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0003.tlg001.perseus-eng1:4.80> (дата звернення: 19.05.2025).

вість спартанців щодо ілотів, яким начебто пообіцяли повноправне громадянство. Навіювання атмосфери недовіри і страху, як відомо, є типовою рисою тоталітарного режиму, оскільки завдяки таким діям населення перманентно перебуває в стані очікування небезпеки, знаходячись під повним контролем.

Ба, більше, криптії, або таємні вбивства – це спосіб змусити спартіатів відчувати насолоду від насильства і зверхність стосовно уярмленого люду, але при цьому завжди бути покірними своїй владі. Адже лакедемоняни мали змогу спостерігати наслідки цієї ж непокори ілотів, очікування на яку могло себе і не виправдовувати. Це тоталітаризм у чистому вигляді, але в його архаїчному форматі часів становлення та розквіту полісної системи спартанського типу.

Каральні експедиції проти ілотів надавали спартанцям реальне відчуття влади над чужим життям, що перетворювало їх на машини для вбивства та дозволяло демонструвати виняткові здібності на полі бою з ворогом. Безперечно полісна система Спарти позбавляла права керувати своєю долею не лише окремо взятого ілота чи перека, а й спартіатів, які чітко дотримувалися прийнятих Лікургом законів. Завдяки такого штибу вправлінням, які навряд чи можна вважати злочином у тогочасному розумінні, громадяни пов'язували себе один з одним кров'ю. Це єднання відчувалося дуже сильно і допомагало століттями зберігати саме такий, а не інший громадянський устрій і порядок. Він не вичерпував себе ще дуже довго, аж до виходу на авансцену міжполісних взаємовідносин, окрім Афін і Спарти інших впливових міст-держав, як-от, до прикладу, Фів, а згодом – Македонського царства і Римської республіки. Ліквідація криптіїв припала радше на період маргіналізації спартанського суспільства і держави наприкінці II–I ст. до н. е.

На нашу думку, попри повноправність спартанців як громадян, ілоти натомість володіли більшою свободою в інших сферах життя, головно господарського штибу. При цьому вони залишалися безправними і не мали засобів протидії спартанцям. Відтак, криптії у цій системі взаємодії станів спартанської держави постають як першоформа тоталітарного образу режиму правління, яка стирала розуміння межі між репресією і вихованням, розвивала відчуття ворожнечі і жорстокості у молоді, навіювала атмосферу загрози і страху серед усього населення. За інших умов і обставин Спарта ніколи б не перетворилася на взірць воєнізованого суспільства, яким захоплювалися і з якого брали приклад упродовж наступних століть і тисячоліть.

The article examines crypteias as a prerequisite for Spartan archaic totalitarianism. The author focused on ancient sources, providing a general understanding of the term, commenting on them in the context of the issue covered, and analyzed crypteia as a key institution for the formation of totalitarian features in Spartan society.

Key words: *crypteias, Spartans, helots, totalitarianism.*

УДК 94(341.322.1:272)“13”

Катерина Федоровська (Івано-Франківськ, Україна)

ЗМІНА ПОЛІТИКИ РИМСЬКОЇ КУРІЇ ЩОДО КОРОЛІВСТВА РУСІ ЗА ПОНТИФІКАТУ ОЛЕКСАНДРА IV

У статті досліджено особливості політики Папи римського Олександра IV щодо королівства Русі порівняно з тими відносинами, що склалися між руською та римською сторонами за понтифікату Інокентія IV. Авторка аналізує контексти різних напрямів політики Римської курії у XIII ст. Розглянуто унійні процеси та ймовірну реакцію руського духовництва на умови союзу між князем Данилом Романовичем та Апостольським Престолом, що могло бути однією з причин його розриву.

Ключові слова: Римська курія, королівство Русі, Апостольський Престол, Олександр IV, король Данило Романович, Папська булла, унія.

У лютому 1257 р. Папа Олександр IV у посланні до короля Данила писав, що той «не подбав про дотримання того, що обіцяв щодо послуху тій самій церкві та дотримання заявленої віри» та знехтував благодаттю Римської церкви, яка піднесла його «на висоту королівської гідності». У цьому ж листі понтифік закликав його покаятися, а також пригрозив церковним судом над ним єпископів Оломоуца та Вроцлава, до яких було направлено наступне послання Папи. У разі подальшого непослуху Данила, він настановив єпископів «примусити його зробити це шляхом церковного осуду негайно, закликаючи також світську руку проти того короля»¹. У тому ж році руський правитель остаточно прийняв рішення розірвати дипломатичні зв'язки з Римською курією. Королівство Русі розглядалося папством в контексті поширення католицького впливу та укладення церковної унії якомога далі на схід. Зміна папської політики, яка за понтифікату Інокентія IV була направлена на союзні відносини та сприяла коронації холмського князя 1253 р., відображала еволюцію стратегії Риму щодо володарів сходу Європи та прагнення універсальної церковної влади.

Політика Апостольського Престолу досліджена в працях західних істориків Т. Френца, Е. Геллера, А. Жамме, Б. Вебера² та Дж. Паула. Значна частина папських реєстрів XIII ст. опублікована 1989 р. французькою школою в Римі. М. Чубатий 1917 р. видав розлогу статтю «Західна Україна і Рим у XIII у змаганнях до церковної унії». Українські історики, котрі вивчали постать короля Данила та історію Галицько-Волинської держави, зокрема П. Грицак, І. Крип'якевич та М. Котляр, коротко розкрили у своїх роботах зміни руського вектору політики Престолу Св. Петра після обрання Олександра IV. Так, О. Головка, Л. Войтович, І. Паславський, В. Ореховський, В. Зема дещо детальніше описали різні аспекти відносин обох сторін. Також слід згадати словацького історика В. Адамовича, котрий дослідив політику Римської курії щодо Русі у контексті відносин з королівством Богемією, і латвійського історика М. Щавінскаса, який вивчав її в контексті відносин понтифіка з князем Міндовгом.

¹ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (далі – CDEM) / ed. A. Boczek. Olomucii, 1841. Т. 3 : (1241–1267). S. 234–235.

² Brendan Röder and Claudia Curcuruto. The Pope, the Roman Curia and the World: Research Tools for History and History of Law. Max Planck Institute for Legal History. P. 5–7. URL: <https://www.lhlt.mpg.de/749455/Report-about-the-Workshop---The-Pope-the-Roman-Curia-and-the-World.pdf>

Метою статті є дослідження причин зміни руського напрямку політики Римської курії в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XIII ст., в контексті особливостей її відносин з іншими європейськими державами та з урахуванням низки геополітичних факторів, а також релігійної полеміки та унійних процесів. Крім цього, авторкою статті артикульовано питання про вплив такої політики на статус королівства Русі та його тодішнього правителя Данила Романовича, а також про легітимність звинувачень Олександра IV в його бік.

Політика Папської держави XIII ст. постійно скеровувалася на фактичне підтвердження ідеї примату влади римського понтифіка над християнськими державами та навіть цілим світом. Європейські монархи опиралися на його авторитет як намісника Божого і наступника святого Петра³. Інокентій III наголошував на тому, що влада Церкви потребує обох мечів – духовного та світського. У своїх посланнях він часто іменувався: «Ми, які є правителями над усім світом». За його понтифікату було посилено контроль над політичними процесами в Європі та за її межами. Папа стверджував, що саме він має право розглядати різні конфлікти та визначати їхній характер⁴.

Складно підтвердити правдивість уривку з *Кенінгсберзького літопису* під 1204 р., опублікованого у XVIII ст. В. Татищевим, де описане посольство Інокентія III до князя Романа Мстиславича. Однак вірогідно саме на початку XIII ст. контакти Римської курії з окремими володарями Русі були доволі жвавими⁵. Підтвердженням цього слугують 1230-ті рр. за понтифікату Григорія IX. Ним у 1231 р. «пресвітлому королю Русі» було надіслано листа, згідно з яким до Папи дійшла звістка від єпископа пруського про бажання цього «короля» підкоритись Римській церкві. І. Паславський на основі уривку із записів домініканського ченця Ріхарда 1234–1235 рр. довів, що адресатом був саме Данило Романович. «Князь Великої Володимирії» стверджував, що скоро Русь підкориться Римській церкві⁶.

Проте, активніші переговори сторін продовжилися лише з другої половини 1240-х рр. Окрім того, що для Данила Романовича актуальнішим залишалось відвоювання батьківської спадщини, від перемовин з Римською церквою його могла відштовхувати папська політика щодо «схизматиків». Так, у листі до свого настоятеля в Польщі Григорій IX скаржився на «віроломство русів», які укладають шлюби з католицькими жінками та хрестять дітей у православних церквах, а в посланні до гнєзненського архієпископа назвав рутенів «ворогами католицької віри»⁷.

Політиці Григорія IX особливо характерним було намагання утвердити владу Римської церкви в різних землях. Він, зокрема, посилав легатів до Греції, арабських та балтійських земель. Тривалий час Папа схиляв угорського короля Белу IV взяти участь у хрестовому поході проти Болгарії, аргументуючи це тим, що він усуне від

³ Лінч Дж. Г. Середньовічна церква Коротка історія. Київ : Основи, 1994. С. 225–226.

⁴ Maccarrone M. Innocent III Did Not Claim Temporal Power // Innocent III: Vicar of Christ or Lord of the World? / ed. with an introduction by James M. Powel. 2nd expanded ed. Washington, DC : CUA Press, 1994. P. 74.

⁵ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): збірник документів і матеріалів / упор. Є. А. Гринів та ін.; редкол. Є. А. Гринів та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 16–17.

⁶ Паславський І. Римська політика князя Данила Романовича в 30-х роках XIII століття // Княжа доба: історія і культура. 2013. Вип. 7. С. 169.

⁷ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae (далі – VMPL) / ed. A. Theiner. Romae, 1860. T. 1: (1217–1409). P. 22–24.

влади в сусідній країні ще одного правителя-«схизматика». У одному зі своїх послань він заявив, що схизматики не кращі, якщо не гірші за євреїв та поган⁸.

Наступний Папа – Інокентій IV не меншою мірою намагався поширити вплив Апостольського Престолу, ніж його попередник, проте м'якшими засобами. Він розвинув доктрину *plenitudo potestatis* (повнота влади), що аргументувала право понтифіка як вікарія Христа на землі бути *iudex ordinarius omnium* (звичайний суддя для всіх), посередником між духовною і світською владою на землі, між Богом та людиною⁹. Важливим є те, що вона дозволяла Римській церкві поширювати свою владу не тільки на землі християн, а й на землі невірних. Це вплинуло на її політику щодо православних країн, зокрема Русі. Здійснивши місію в ординські землі, папський легат Йоан Платано де Карпіні, який у своєму щоденнику писав про зустріч з Данилом і Васильком Романовичами, які раніше прагнули підкоритися Римській церкві та «раніше передали з цього приводу через свого абата»¹⁰. Припускаємо, що переговори між Папою та холмським князем почалися саме з посольства Петра Акеревича на Ліонському соборі, який, на думку І. Паславського, був галицьким архієпископом¹¹.

Після тривалого листування з Інокентієм IV, якому була перерва впродовж 1248–1252 рр., князь, двічі зустрівшись, з легатом Опізо – спочатку в Кракові, а потім Холмі, прийняв коронацію в Дорогочині наприкінці 1253 р. У *Галицько-Волинському літописі* написано, що «Інокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру і про возз'єднання церкви»¹². Відповідно, виникає питання про те, якими були умови союзу між Римською курією та холмським князем стосовно віри і чи справді Данило їх порушив, як згодом його звинувачував Олександр IV.

Почнімо з того, що в листі 1246 р. Інокентія IV до Данила Романовича його спонукали до підпорядкування Престолу Св. Петра та водночас до зречення саме тих церковних звичаїв, які є повністю протилежними до латинських¹³. Схожа теза була проголошена на IV Латеранському соборі 1215 р. при обговоренні питання «схизми». Інокентій III у декреті «*De Superbia Graecorum contra Latinos*» дорікав православним за їхню непокору владі Апостольського Престолу¹⁴. Тож, на наш погляд, будь-які унійні процеси того періоду були направлені не тільки на повне підкорення Римській церкві, а й на латинізацію тією чи іншою мірою. Зрештою, думка про умову повного зречення Данилом від грецьких обрядів, яку просував польський хроніст XV ст. Ян Длугош, також є хибною. Як зазначив Л. Войтович, така риторика була вигідною йому в умовах тодішньої релігійної полеміки між православними та католиками¹⁵. Цікавим є також те, що в листах Папи Олександра IV згадується про миропомазання

⁸ Lower M. Negotiating Interfaith Relations in Eastern Christendom: Pope Gregory IX, Bela IV of Hungary, and the Latin Empire // *Essays in Medieval Studies*. 2004. Vol. 21 № 1. P. 54–55.

⁹ Reis Mary Robert. Pope Innocent IV and Church-State Relations, 1243–1254. Chicago : Loyola University, 1972. P. 67.

¹⁰ The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis / ed. R. Beazley. London : University Press, 1903. P. 92–93.

¹¹ Паславський І. Галицький єпископ Петро – ставленик і дипломат Данила Романовича // *Український історичний журнал*. 2013. № 5. С. 87.

¹² Літопис руський / пер. з давньорус. Л. С. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. С. 413.

¹³ Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // *Записки НТШ*. 1917. Т. 123/4. С. 91.

¹⁴ Зема В. Східна політика папи Інокентія IV і коронування Данила Романовича // *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2021. Вип. 19–20. С. 38.

¹⁵ Войтович Л. Подвійна коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт // *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 139.

Данила Романовича – традицію, яка могла означати перехід у католицизм та здебільшого була обов'язковою під час прийняття корони від Апостольського престолу. Оскільки про неї не було зазначено в листах Інокентія IV, ми схилиємось до думки, що це була певна підміна понять Папою для того, щоб його звинувачення про відступництво короля виглядали більш правдоподібними.

Однією з передумов союзу руського князя з Римською курією вважають унійні переговори між Римом та однією з основних держав, що постали на місці Східної Римської імперії – Нікеєю, що почалися з посольства Григорія IX 1232 р і продовжувалися за наступних понтифіків. Проте, з огляду на рішення першого з них щодо питання православних, їхніх прав укладати угоди чи шлюби з католиками та й загалом ставлення до них, про яке вже написано вище, проєкт унії не міг бути розроблений на рівних правах. З листів між Іоанном Ватацем та Інокентієм IV, а пізніше – Олександром IV, дізнаємося про деякі її умови, зокрема верховенство Папи у церковних справах, право імператора бути посвяченим православним духовництвом та водночас його зобов'язання підкорятися всім основним наказам понтифіка¹⁶.

Припускаємо, що модель союзних умов між Римською курією та Данилом Романовичем у дечому могла бути схожою. Якщо звернути увагу на першу та третю із зазначених нами умов, то можна зробити висновок, що правитель, уклавши унію з Папою, мав дотримуватися не тільки узгоджених на той момент домовленостей, а й подальших наказів понтифіка. На підтвердження тези про гіпотетичну причетність руського князя до римсько-нікейських переговорів є ймовірна кровна спорідненість старшого Романовича з ромейськими імператорами попередньої династії Ангелів «за кужелем», а також перебування в Нікеї 1246 р. Данилового ставленика на руського митрополита Кирила.

Отже, ми встановили, що Данило Романович був прямо чи опосередковано залучений до унійних процесів середини XIII ст., що могло впливати на умови його перемовин з Інокентієм IV. Проте відкритим залишається питання щодо ставлення руського православного духовництва та еліт до цієї делікатної справи.

Як нам відомо, з XIII ст. майже немає релігійних текстів, які б відображали полеміку православного духовництва держави Романовичів з латинськими візаві. Однак, В. Зема звернув увагу на поширену тоді в Київській митрополії т. зв. *Кормчу книгу*, яка була переробленою версією однієї із сербських книг, та на статтю в ній під назвою «Слово про 12 апостолів», де велася полеміка антилатинського характеру¹⁷.

Григорій IX активно посилав місії чернечого ордену домініканців на території Русі з 1232 р. Він навіть вирішив встановити єпископство Русі, яке мало б серед іншого поширювати свій вплив на галицько-волинські території. Попри те, що на межі 1233/4 рр. стався конфлікт між латинським кліром і домініканськими ченцями та київським князем Володимиром Рюриковичем та містянами, як зазначив М. Чубатий, на володіння Романовичів подібні антилатинські настрої не поширилися, як і не відобразилися в конкретних полемічних текстах¹⁸.

Досліджуючи відносини католицького Заходу та православного Сходу, В. Ореховський розглянув згадки літописця Романовичів про католиків та ставлення князівської родини до них. Жодного разу він не назвав поляків чи угорців «іновірцями», хоча татарам та язичникам міг давати схожу характеристику. Навіть німецьких рицарів він не засуджував з конфесійної точки зору та хвалив князя Данила за союз

¹⁶ Майоров О. Між Нікеєю та Римом : коронація Данила Романовича у світлі зовнішньої політики і династичних зв'язків Галицько-Волинських князів // Княжа доба: історія і культура Львів, 2011. Вип. 5. С. 195

¹⁷ Зема В. Назв. праця. С. 45.

¹⁸ Чубатий М. Назв. праця. С. 31.

із Тевтонським орденом¹⁹. Так само можна сказати про згадку в літописі про виправу князя на Дорогочин у 1238 р. Хоч літописець і відобразив «соломоничів» чи то «темплічів», які там мали б перебувати, як ворогів князя Данила, проте лише з точки зору того, що Дорогочинська земля є його законною вотчиною, а не крізь призму критики латинян²⁰. Крім цього, історик звернув увагу на те, що католицьке духівництво в літописі названо «попами» й «ігуменами», що властиво православному світу. М. Клети також зазначив, що автор описав постать римського понтифіка як авторитетної фігури, що мала здатність об'єднати західні держави у протистоянні татарам²¹.

Усі згадані нами факти, ймовірно, є індикатором того, що в суспільстві, підвладному Романовичам, не було упередження чи ненависті до латинського християнства, а звинувачення Папи Олександра IV щодо невірності руських «схизматиків» були пов'язані з тим, що православне духівництво не було готове приймати всі умови унії в питаннях віри, а лише якийсь час формально визнавало зверхність Римської церкви після 1253 р.

Так чи інакше, на наш погляд, питання віри не були вирішальними у зміні руського напряму політики Римської курії. Як ми знаємо, одним з основних мотивів Данила Романовича в союзі з нею була боротьба з номадами. Ставлення Апостольського Престолу до них могло змінюватися залежно від ролі, яку ті відігравали на геополітичній арені в той чи інший час. З посиленням експансії ординців на європейські території, курія могла виношувати плани військової конфронтації з ними. Втім, коли монголи вели боротьбу з арабами на Близькому Сході, які тривалий час були ворогами латинського Заходу, папські плани мінялися. На думку деяких істориків, зокрема О. Головка, Олександр IV не мав намірів надавати Данилові Романовичу допомогу в боротьбі з кочівниками передусім через тимчасову зміну у ставленні до них, пов'язану з військовими кампаніями хана Хулагу в землях Абассидського халіфату²². Проте, хоч і монгольський чинник міг суттєво вплинути на зміну політики Апостольського Престолу щодо королівства Русі, з огляду на певну метаморфозу в його монгольській політиці з кінця 1250-х рр. серед геополітичних факторів він був не єдиним.

Олександр IV, скориставшись конфліктом Романовичів з литовцями, 1255 р. надіслав королеві Міндовгу дві булли, у яких дозволив тому захоплювати навколишні землі балтійських язичницьких спільнот, а також землі русів, що були «наведені на хибний шлях невір'я» та захоплювали його володіння²³. У першому з послань Папа апелював до хрещення литовського правителя у латинський обряді, яке відбулося 1251 р., та до його коронації 1253 р. М. Щавінскас звернув увагу на те, що папський дозвіл для Міндовга захоплювати руські та інші землі був пов'язаний з розробленою ще Інокентієм IV доктриною в декреті «*Quod super his*». За нею світський правитель, підпорядкований Апостольському Престолу, має право лише з його дозволу захоплю-

¹⁹ Ореховський В. Відносини між західним і східним християнством в контексті історії Русі-України (XIII – початку XIV ст.) // Питання історії України. 2008. Вип. 11. С. 12.

²⁰ Літопис руський. С. 392.

²¹ Клети М. Історико-антропологічні роздуми щодо образу королів і влади в Галицько-волинському літописі // Дрогочин 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича / за ред. О. Жерноклеєва, М. Волощука і І. Гурака. Івано-Франківськ : ЛІК, 2008. С. 91.

²² Головка О. Монгольський чинник у взаєминах волинського князя та короля Данила Романовича з Апостольським престолом (кінець 40-х – перша половина 60-х років XIII ст.) // Дриновський збірник. 2023. № 16. С. 170.

²³ VMPL. S. 60–61.

вати певні території²⁴. На цьому принципі базувалися і дозвіл понтифіка в 1247 р. Романовичам у разі потреби захоплювати землі невірних, а також заборона хрестоносним та релігійним орденам без згоди братів Данила і Василька поселятися на їхніх територіях²⁵.

Схоже повідомлення про дозвіл Папи на захоплення руських земель було вкладене в буллу 1260 р. до Тевтонського ордену²⁶. З кінця 1250-х рр. політика Римської курії щодо монголів суттєво змінилася передусім через зміну влади в Золотій Орді. За наказом хана темник Бурундай вів на прилеглих до держави Романовичів теренах значно агресивнішу політику, ніж його попередник Куремса. У попередньому листі до Ордену понтифік закликав боротися з ординцями в союзі зі сусідніми християнськими державами. Д. Баронас зауважив, що в першій з папських булл не було згадано Литовське королівство та склалося враження, ніби права, які в 1255 р. Олександр IV надав Міндовгові, було передано хрестоносцям. На думку історика, це було наслідком певного падіння статусу литовського правителя перед Римською курією через спустошення його держави Бурундаєм та союзними військами Романовичів упродовж військових кампаній 1258–1259 рр.²⁷

Римська курія вже тривалий час покладалася на Тевтонський орден як на релігійно-мілітарну силу в Балтійському регіоні. За словами Л. Войтовича, руський правитель, як одну з переваг своєї коронації, вбачав в Ордені потенційного військово-політичного союзника. У 1254 р. між королем Данилом, мазовецьким князем та віце-магістром Буркгардом фон Горнгаузенем була укладено угоду. Того ж року Інокентій IV оголосив хрестовий похід проти монголів у Пруссії та Лівонії, втім плани щодо нього так і не були здійснені²⁸.

Загалом спрямування політики римських понтифіків XIII ст. на Балтійський регіон було тісно пов'язане з руським питанням. Ще 1222 р. Папа Гонорій III видав буллу до «*Judicibus in Livonia*» про те, що від єпископа Риги Альберта він дізнався про заселення земель у Лівонії русинами, які зберігають грецькі звичаї у церковному житті, ігнорують важливість хрещення в латинському обряді, не шанують католицькі традиції²⁹. Через п'ять років понтифік видав буллу із закликом до руських князів підкоритися Римській церкві, дотримуватися миру з християнами Лівонії і Естонії³⁰.

Згаданий владика Альберт був призначений архієпископом Пруссії 1245 р. після смерті єпископа Християна, з яким Данило Романович підтримував активні зв'язки³¹. Одним із його стратегічних завдань стало вгамування амбіцій Тевтонського ордену. Той, ставши незалежним державним утворенням 1230 р., вів у своїх володіннях своєрідну фіскальну політику щодо католицького кліру, а також нерідко ставав на бік головного суперника Папи – імператора Фрідріха II Гогенштауфена. Від попереднього архієпископа Альберт успадкував також статус легата Інокентія IV у дипломатичних зносинах з Руссю та в сприянні її подальшій унії з Римом³².

²⁴ Ščavinskas M. The Right of King Mindaugas to Conquer the Lands from the Point of View of the Canon Law // *Colloquia Russica*. Івано-Франківськ ; Краків, 2017. Series II. Vol. 3. P. 205.

²⁵ Чубатий М. Назв. праця. С. 92–93.

²⁶ Там само. С. 104.

²⁷ Baronas Darius. The Encounter Between forest Lithuanians and steppe Tatars in the time of Mindaugas // *Lithuanian Historical Studies*. 2006. № 11. P. 11.

²⁸ Войтович Л. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства // *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 8.

²⁹ Selart A. *Livonia, Rus and Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Leiden ; Boston : Brill, 2015. P. 185.

³⁰ Ibidem. P. 187.

³¹ Eidler A. *The Teutonic Order and the Baltic Crusades*. Student Theses, Papers and Projects (History). 273. P. 4. URL : <https://digitalcommons.wou.edu/his/273>.

³² Selart A. Op. cit. P. 198.

Олександр IV у буллі до єпископа Любушського згадував про колишню владу того над усіма латинянами Русі, що свідчило про прагнення понтифіка поширювати духовний вплив на її землях. Укотре апелюючи до віроломства її верхівки, він обіцяв єпископу: «[...] ми б з апостольською старанністю подбали про вас і вашу Церкву в цій справі, щоб право цієї церкви не зазнало від цього втрати»³³.

Ми припускаємо, що право Тевтонського ордену, надане Олександром IV, завоювати руські землі в ході хрестового походу проти монголів, який так і не відбувся, було продовженням загальної тенденції Римської курії здійснювати руську політику через балтійський напрям. Важливо також розуміти, що в частині папських булл, де висвітлювалося це питання, паралельно йшлося про завоювання і навернення нехрещених балтійських народів. Наприклад, як і в буллі Гонорія III від 1222 р., так і в посланнях Олександра IV до Міндовга, землі руських схизматиків практично прирівнювалися до земель поган. У листі до краківського і вроцлавського єпископів Папа скаржився на те, що литовці, татари та схизматики нападають на сусідні володіння латинських християн. Така риторика співзвучна з тезою про зрівняння православних з іновірцями, що неодноразово вписувалася до послань Папи Григорія IX. На думку Д. Домбровського, вона була однією з причин, чому Данило Романович перервав зв'язки з курією³⁴.

У контексті балтійської та руської політики Інокентій IV та Олександр IV також опирались на зв'язки з королівством Богемії. Пржемисл II Оттокар ще за закликком першого з понтифіків зібрав армію для походу в Пруссію і на межі 1254–1255 рр. вторгся в неї. Як встановив В. Адамович, богемський правитель дав присягу служити Римському престолу за понтифікату Інокентія IV, проте вектор цієї політики продовжив його наступник³⁵. Про активні дипломатичні зв'язки між Олександром IV та Пржемислом II Оттокаром свідчить лист короля до Папи стосовно битви під Крессенбрунном 1260 р., в якій на боці Бели IV брав участь Данило Романович зі своїми синами³⁶. Власне, це означало, що використання Папою відносин з деякими європейськими монархами безпосередньо впливало на політику до руського короля.

На межі 50–60-х рр. XIII ст. Данило Романович, перебуваючи під військово-політичним тиском темника Бурундая та при цьому втративши надії на підтримку Апостольського Престолу, не без прагнення пошуку союзників серед європейських держав, намагався і надалі активно долучатися до участі в боротьбі за австрійську спадщину³⁷.

Важливо зазначити, що як до коронації, так і після в папських буллах та в деяких західних джерелах до Данила зверталися як до короля. Цей статус не був втрачений ним після його розриву відносин з папством. Ще 1231 р. Григорій IX писав буллу «*illustri regi Russiae*»³⁸. У буллах Інокентія IV Данилові, виданих ще до його коронації, той звертався до нього «*dilecto filio Danieli regi Russiae*». У тексті угоди Данила з мазовецьким князем та магістром Тевтонського ордену його титуловано «*Excellenti viro Danielis primo Regi Ruthenorum*»³⁹, а в листі 1260 р. Пржемисла Оттокара до Папи – «*Regem Russiae*»⁴⁰.

³³ VMPL. S. 73.

³⁴ Зема В. Назв. праця. С. 44.

³⁵ Adamovič V. Královstvo české v politice Apoštolskej stolice voči Rusi počas pontifikátov Inocenta IV, a Alexandra IV // *Colloquia Russica*. Івано-Франківськ ; Краків, 2017. Series II. Vol. 3. S. 163–164.

³⁶ CDEM. T. 3 : (1241–1267). S. 285–287.

³⁷ Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : ВД «Стилос», 2006. С. 352.

³⁸ Чубатий М. Назв. праця. С. 87.

³⁹ Там само. С. 100–101.

⁴⁰ CDEM. T. 3: (1241–1267). S. 285.

Отже, ми встановили, що на зміну політики Римської курії до королівства Русі за понтифікату Олександра IV вплинула низка зовнішньополітичних факторів, зокрема монгольський чинник, використання балтійського та богемського напрямів папської політики, а також унійні переговори з Нікейською імперією. Розрив союзу з понтифіками королем Русі значною мірою був зумовлений неможливістю повної реалізації умов обох сторін. З одного боку прагнення Папи встановити цілковиту владу над церковною організацією Русі зазнало краху, а з іншого Данило Романович ані від Олександра IV, ані від його попередника належної допомоги в боротьбі з татарами не отримав.

The article examines the specifics of Pope Alexander IV's policy towards the Kingdom of Rus' in comparison with the relations that had developed between the Rus' and Roman parties up to that point, as well as in the context of various directions of the Roman Curia's policy in the 13th century. In addition, the author examines the issue of union processes of that period and the probable reaction of the Rus' clergy to the terms of the union between Prince Daniel Romanovych and the Apostolic See, which could have been one of the reasons for its rupture.

Key words: Roman Curia, Kingdom of Rus', Apostolic See, Alexander IV, King Daniel Romanovych, papal bull, union.

УДК 929.52КОР:27-46

Артем Тищенко (Харків, Україна)

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА КНЯЗІВСЬКОГО РОДУ КОРЕЦЬКИХ У XVI – СЕРЕДИНІ XVII ст.

У статті проаналізовано релігійні традиції князівської династії Корецьких у період XVI – середини XVII ст. Було встановлено, які елементи духовної культури Корецьких лишалися незмінними, а які трансформувалися. У рамках дослідження традицій цього роду охарактеризовано звичні місця поховання князів Корецьких та їхню меценатську діяльність на користь Православної та Католицької церков. Відстежено час конверсії Корецьких з православ'я на католицизм. Також проведено порівняння життєвих стратегій представників даного роду з іншими князівськими сім'ями.

Ключові слова: релігійна культура, рід Корецьких, поховання, меценатська діяльність, конверсія.

Представники князівського роду Корецьких протягом декількох століть відігравали значну роль у житті українських земель. Звісно, такий знаменитий і багатий рід мав власні релігійні традиції та історію їх розвитку. **Метою** нашої розвідки стало схарактеризувати релігійну культуру Корецьких у XVI – середині XVII ст. З часу здобуття незалежності Україною все більше зростає зацікавленість релігійною культурою ранньомодерної доби. Серед визначних дослідників цього періоду Н. Яковенко, Л. Тимошенко, М. Довбищенко та інші. Важливим аспектом їхнього дослідження став концепт конфесіоналізації, у межах якого історики намагаються пояснити процеси змін, що привели до оформлення існуючих конфесій. З'являються і праці, присвячені історії шляхетських родів, у яких значну увагу приділено аналізу релігійної діяльності знатних сімей. Були написані окремі монографії

з історії Острозьких¹ та Вишневецьких². Натомість сім'я Корецьких не викликає такої значної уваги. Тому здебільшого дослідники не займалися спеціально релігійною діяльністю Корецьких. Винятком є стаття С. Горіна «Волинські монастирі під патронатом князів Корецьких»³. Побіжно цієї теми у своїх працях торкнулися Н. Яковенко⁴ та М. Довбищенко⁵. З огляду на релігійні традиції Корецьких можливим стає визначення варіантів життєвих стратегій, які обирали для себе різні знатні роди. До таких стратегій входили як особистий вибір віри, так і підтримка тієї чи іншої церкви на своїх землях. Саме тому наша розвідка є актуальною.

У дослідженні було використано такі типи джерел: церковні пом'яники, тестаменти, ділові акти та друковані книги досліджуваного періоду. Пом'яники дозволили визначити, до яких обителів князі Корецькі спрямовували свої пожертви. Тестаменти ж, окрім свідчень про матеріальну підтримку храмів і монастирів, надали відомості щодо релігійних уявлень Корецьких про життя та смерть.

Родоначальником роду Корецьких став Олександр Патрикійович, який походив з Гедиміновичів⁶. Він отримав як вотчину Корецьке князівство на Волині. Більше відомостей про діяльність князів Корецьких знаходимо в пізніших джерелах. Представники сім'ї Корецьких записані в Києво-Печерському пом'янику кінця XV – початку XVI ст., що свідчить про їхні пожертви на користь Лаври⁷. Пом'яники створювалися для того, щоб імена жертводавців і їхні роди згадувалися під час молитов. За православними уявленнями заупокійна молитва могла надати допомогу душі під час митарств⁸. Рід Корецьких записаний також до пом'яника XVII ст. з Межигірського монастиря⁹.

Детальніші свідчення знаходимо про релігійну діяльність волинського воєводи і князя Богуша Корецького. Він підтримував зв'язки з літературно-перекладацьким гуртком князя Андрія Курбського. Унаслідок цього на замовлення Корецького 1569 р. було переписано збірник житій¹⁰. Джерелом про діяльність Богуша також слугує його тестамент 1576 р. На початку заповіту зазначено: «Напервей душу мою поручаю Богу [...], а тело мое грешное при телесах прародителей моих в монастыри пречистое Богородицы Печерском, обычаем а порядком

¹ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ : ВД «Простір», 2012. 1370 с.

² Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2007. 552 s.

³ Горін С. Волинські монастирі під патронатом князів Корецьких (до середини XVII ст.) // Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Історичні науки. Київ : НаУКМА, 2010. Т. 104. С. 9–13.

⁴ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.; Її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.

⁵ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.

⁶ Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква : Олександр Пшонківський, 2006. С. 622.

⁷ Голубев С. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI ст.) // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. Киев : Типография императорского Университета св. Владимира, 1892. Кн. 6. С. 11.

⁸ Білоус Н. За крок до вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця XVI–XVII століть. Київ : Видавничий дім «Простір», 2021. С. 134.

⁹ Кузьмук О. Поменник Межигірського монастиря: публікація рукописної пам'ятки XVII ст. // Болховітінівський щорічник 2011. Київ : НКПЗ, 2012. С. 145.

¹⁰ Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах // Історія української культури : в 5 т. / ред. Патон Б., Вервес Г., Курас І. та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2. С. 536.

церкви светое Греческое»¹¹. У цьому тексті князь згадує традицію поховання представників свого роду в Печерському монастирі. Це свідчить про те, що в уявленнях Корецьких Київ залишався важливим релігійним центром. Підтвердження поховання Корецького у Лаврі знаходимо в книзі «*Тератургіма*» (1638) Афанасія Кальнофойського. У ній наведено епітафію з могили князя¹². У «*Тератургімі*» також міститься карта Києво-Печерського монастиря, де можна побачити Успенський собор із каплицею «князів їхніх милостей Корецьких». У цій каплиці розташовувалася фамільна усипальниця цього роду. Ймовірно, каплицю збудували 1519 року, коли там поховали Олександра, Льва та Василя Корецьких. У 1522 р. тут поховали Федора Корецького¹³. Ховати себе в Лаврі заповідали також представники інших князівських родів – Вишневецьких, Збараських і Острозьких. Проте наприкінці XVI ст. більшість князівських родів переорієнтувалася на поховання у власних маєтках¹⁴.

У заповіті Б. Корецького було відписано кошти на сорокоуст у київських храмах і монастирях: по десять коп грошей – на Печерський монастир, Софійський собор та Миколаївський монастир; по п'ять коп – на Михайлівський Золотоверхий і Видубицький монастирі; по дві копи – на церкву Пречистої Богородиці та Кирилівський монастир. Значні суми були виділені також на волинські храми й монастирі. У тестаменті було відписано по десять коп грошей на церкву Іоанна Богослова в Луцьку, церкву Богородиці у Володимирі та Жидичинський монастир; також по п'ять коп – на Зимненський і Дорогобузький монастирі¹⁵. Отже, географія сакральних місць, які гідні пожертв на думку Б. Корецького, обмежувалася Волиню та Київщиною. Виходить так, що за заповітом більше коштів виділялося київським храмам, ніж волинським. Слід зважити на те, що в заповіті згадуються й інші фундації на користь волинських монастирів, що перебували в його володіннях. Богуш наказував своєму синові Юхиму зберігати батьківські надання для Корецького, Городищенського і Маренинського монастирів. Невідомо точно чи був Б. Корецький засновником цих обителей¹⁶. Князь передавав значний капітал православним храмам і монастирям, що свідчить про його високу набожність. Відповідно до тодішніх уявлень, пожертви на побожні цілі сприяли спасінню душі¹⁷. Маємо відомості про те, що Богуш перед смертю прийняв схиму¹⁸.

Традицій підтримки православ'я дотримувався і Юхим (Йоаким) Корецький, син Богуша. Юхим згадується як учасник Віленського з'їзду 1599 р., де протестанти та православні зібралися з метою узгодити спільну антиунійну боротьбу. Його було обрано одним з провізорів, які мали опікуватися православними та протестантськими храмами¹⁹. При ньому завершилася перебудова Корецького жіночого монастиря, розпочата ще за часів його батька. На освячення монастиря прибули єпископ галицький Гедеон Балабан, єпископ луцький Кирило Терлецький, православний діяч Герасим Смотрицький. Гедеон також постриг у монахині князівну

¹¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. Ч. 1 : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России. Киев : В университетской типографии, 1859. Т. 1. С. 95.

¹² Kalnofoysky A. ТЕРАТОУРГНМА lubo cuda... Kijow : Z drukarni Kijowopieczarskiej, 1638. S. 41.

¹³ Сіткарьова О. Матеріали до відтворення інтер'єру Стефанівського приділу Успенського собору Києво-Печерської лаври // Мистецтвознавство України. Київ, 2018. Вип. 18. С. 150.

¹⁴ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. С. 108–113.

¹⁵ Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 1. С. 96–97.

¹⁶ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування та місце у волинському соціумі. Дис. ...доктора історичних наук : 07.00.01. Львів, 2013. С. 52, 148, 223.

¹⁷ Білоус Н. Назв. праця. С. 154.

¹⁸ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. С. 110–111.

¹⁹ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах. С. 98.

Софію, дочку Ю. Корецького. Взявши ім'я Серафима, вона стала першою ігуменею монастиря²⁰. Судячи з тексту пізніших пожертв монастир мав посвяту Успінню Богородиці²¹. До часів Ю. Корецького відноситься і згадка про те, що в його володіннях проживав охридський архієпископ Афанасій (його влада поширювалася на територію сучасних Македонії, Болгарії, Греції). Він був організатором антитурецького повстання на Балканах 1596 р.²² Афанасій був змушений емігрувати і пізніше згадується як духівник князя Василя Острозького. Після смерті того, Афанасій жив під протекторатом Корецьких, а помер 1609 р.²³ Пізніше Мелетій Смотрицький у творі «*Verificatia niewinności*» (1621) зазначив, що у володіннях Корецьких часто зупинялися грецькі православні ієрархи²⁴. У літературі можна зустріти твердження буцімто Ю. Корецький перейшов на католицизм²⁵. Але не складно знайти спростування цього у джерелах. За якийсь час до смерті Юхим разом з дружиною Анною Ходкевич надають право Лаврентієві Зизанію обіймати посаду протопопа в Корецькій замковій церкві. Зизаній є відомим православним просвітителем, автором першого друкованого українського словника «*Лексис*» (1596). Зизанію наказувалося завжди лишатися православним²⁶. Таких вказівок не робив би католик, бо Зизаній був призначений не простим священником, а настоятелем церкви в замку Корецьких. Документ датується 1612 р., а вже 1614 р. Ю. Корецький помер²⁷.

На відміну від свого батька Богуша, Юхим був похований не в Лаврі, а в замковій церкві у Корці. Про це згадує Симон Окоцький у книзі «*Orbis Polonus*»²⁸. Причиною такого вибору поховання могли стати судові тяжби Корецького з Києво-Печерським монастирем²⁹. Про дружину Юхима – Анну Корецьку писав у власних записках лаврський архімандрит (пізніше київський митрополит) Петро Могила. Він зазначав, що княжна після смерті чоловіка «в многия ереси часто прменяшеся: от калвинской в новокрещенскую, еже есть арианскую». Та одного разу у Корецької побував старець Езекиль Скитський. Як переповідав Могила, побачивши старця, Анну охопив страх, і вона попросила його повернути її до справжньої віри. Княгиня сповідалася у своїх гріхах і знову повернулася до православ'я. Після цього вона стала «велми благочестивою» та навіть перед смертю прийняла схиму, як це свого часу зробив Б. Корецький³⁰. Певно вже після повернення до православ'я княгині, на її честь православний богослов Кирило Ставровецький створив «*Посвятительное послание княгине Корецкой*»³¹.

²⁰ 900-летие православия на Волыни. Житомир : Типо-Литография Е. П. Льва, 1892. Ч. 1. С. 116.

²¹ Довбищенко М. Назв. праця. С. 558.

²² Antoche E. K. La présence de la Milice Chrétienne en Europe Orientale (1618–1621). Samuel Korecki et ses lettres à Charles de Gonzague duc de Nevers // Nuova Antologia Militare. 2024. Vol. 5 (19). P. 100.

²³ Мицько І. Афанасій (?–1609) // Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія / ред. колегія: І. Пасічник, П. Кралюк та ін. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. С. 25.

²⁴ Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Памятники литературной полемики православных южно-русцев с латино-униатами. Т. 7. Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1887. С. 306.

²⁵ Довбищенко М. Назв. праця. С. 179.

²⁶ Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 г.). Т. 6. Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. С. 407.

²⁷ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Ksistwie Litewskiem w XV i XVI wieku. Warszawa : Ośrodek Kultury Polskiej nad Renem, 1887. S. 142.

²⁸ Okolski S. Orbis Polonus... in quo antiqua. Cracoviae : In officina Fr. Casarii, 1641. Т. 1. P. 549.

²⁹ Аскоченский В. Дело между Киево-Печерским монастырем и князем Корецким: 1596–1602 гг. // Домашняя беседа. Санкт-Петербург : В типографии Е. Веймара, 1873. № 43. С. 1053–1057; № 44. С. 1077–1084.

³⁰ Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 7. С. 66–68.

³¹ Маслов С. Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность: опыт историко-литературной монографии. Киев : Наук. думка, 1984. С. 27.

У своєму заповіті від 30 березня 1636 р. княгиня Анна Корецька відписала свій будинок у Межирічі для створення місця відпочинку паломників. Корецькому православному монастирю вона заповіла 18 800 злотих, худобу і шість коней. Згідно із заповітом, Анну мали поховати біля келії її дочки Серафими, яка на той час була ігуменею Корецького монастиря³². Н. Яковенко припускає, що вибір місця поховання княгині міг бути пов'язаний із криптокальвінізмом або відмовою кліру ховати її на цвинтарі³³. Проте таке твердження видається сумнівним. Бажання А. Корецької бути похованою біля келії дочки, ймовірно, зумовлене з особистою прив'язаністю. Збереження протестантських поглядів у княгині, а тим паче відмову духовництва здійснити поховання на освяченій землі, виключає її меценатська діяльність на користь Православної церкви.

Спадщина Корецьких згодом перейшла до Самійла Корецького, сина Юхима. Перші відомості про його релігійну діяльність знаходимо 1606 р., коли він надав фундацію францисканським кляштору та костелу Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Корці³⁴ (з 1604 р. маємо свідчення про корецький фарний костел Св. Анни, але без імені засновника)³⁵. На той час Корецький, імовірно, лишався православним. Про час конверсії С. Корецького буде сказано нижче. Можливою причиною заснування кляштору є потреба у задоволенні духовних потреб слуг та найманців князя, серед яких були католики. Так можна пояснити і опікування князем В. Острозьким фарного костелу в Острозі³⁶.

Самійло прославився передусім у військових походах до Молдови. Ці виправи були пов'язані з династичними претензіями роду його дружини, Катерини Могили. У 1615 р. Корецький разом з Михайлом Вишневецьким здійснили похід до Молдови і посадили на молдавський престол Олександра Могилу. Там Вишневецького отруїли, а Корецький потрапив до турецького полону в серпні 1616 р.³⁷ Шарль де Жоннекур (найманець з загону С. Корецького) згадував, що Самійло вдається втекти з полону в 1617 р. з допомогою французьких дипломатів та якогось грецького священника з Константинополя³⁸. Виїхати з Туреччини Корецькому допоміг Александрійський патріарх, який переправив його через монастир на архіпелазі Кіклади. Жоннекур не називає ім'я патріарха, але на той момент ним був Кирило Лукаріс, добре знаний у Речі Посполитій. Він брав участь у Берестейському соборі православних, підтримував зв'язки з відомим захисником православ'я та меценатом, князем Острозьким³⁹. Не виключено листування або знайомство з кимось із князів Корецьких. Втечі Корецькому певно посприяли зв'язки його роду з грецькими ієрархами, про які згадувалося вище. Як повідомляє Окольський, Самійло «пізнав у Константинополі справжню віру», а свою дружину «відтягнув від схизми і залишив

³² Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2006. Вип. 10. С. 207.

³³ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. С. 115.

³⁴ Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Biały Dunajec ; Ostróg : Ośrodek «Wołanie z Wołynia», 2017. S. 216.

³⁵ Ibidem. S. 138, 143.

³⁶ Ульяновський В. Назв. праця. С. 999.

³⁷ Czamańska I. Kampania moldawska Samuela Koreckiego 1615–1616 r. // Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu. Czestochowa ; Wrocławek : Wyd-wo Akademii im. Jana Długosza, 2013. S. 137.

³⁸ Tesauru de monumente istorice / ed. A. Papiu Ilarianu. București : Tip. nat. a Luis Stefanu Rassidescu, 1863. T. 2. P. 123–127.

³⁹ Смирнов А. Кирило Лукаріс і Україна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острого, 2011. Вип. 18. С. 157–164.

її з'єднаною з римською вірою»⁴⁰. Н. Яковенко трактує це так, що і князь, і його дружина стали уніатами⁴¹. Такій думці опонує М. Довбищенко, посилаючись на передсмертний лист Корецького, який був написаний під час його другого турецького полону в 1621 р.⁴² У ньому він подарував кляштору отців францисканців у Корці маєток Дуплінки та просив молитися за його визволення, або за упокій у разі смерті. Також князь заповів 1800 злотих Луцькому костелу Св. Трійці, забезпечивши їх маєтком Пелчин. З наданої суми щороку сплачувалося 126 злотих⁴³. Храми східного обряду в тестаменті не згадуються. Звідси можна стверджувати про римо-католицьке віросповідання князя.

Найімовірніше С. Корецький здійснив конверсію під час мандрівки Європою після звільнення з першого турецького полону. Навесні 1618 р. Корецького в Римі приймав Папа Павло V. Про це повідомляє Абрахам Бзовський у XV томі «*Annalium ecclesiasticorum*» (1622), посилаючись на свідчення самого Корецького⁴⁴. Корецький вступив до Ліги Християнської міліції, яку заснував герцог Карл Гонзага де Невера. Метою Ліги була організація хрестового походу європейських держав проти Туреччини. Судячи з листів Корецького до Гонзаги, Самійло дійсно збирав сили для хрестового походу⁴⁵. Загальноєвропейському хрестовому походу завадила Тридцятилітня війна. Самійло допомагав і Православній церкві. Йому присвятив свою книгу «*Євангеліє учительне*» (1619) згаданий К. Ставровецький⁴⁶. На прохання своєї сестри Серафими, яка була ігуменею Корецького монастиря, С. Корецький надав кошти на розширення цієї обителі 1620 р.⁴⁷ Корецький знову потрапив у турецький полон унаслідок поразки війська Речі Посполитої у битві під Цецорою 1620 р. У 1622 р. князя вбили в полоні турки. Тіло Самійла пізніше поховали в Корецькому кляшторі оо. францисканців, який став традиційним місцем поховання чоловіків з дому Корецьких⁴⁸.

Брат Самійла – Ян-Кароль Корецький ще під час перебування у шведському полоні впродовж 1608–1613 рр. прийняв римо-католицтво⁴⁹. Через конверсію князя з резиденції Корецьких винесли родові реліквії, плащаницю та чудотворну ікону Божої Матері⁵⁰. Плащаниця не місцевого походження, адже на ній є напис «*Образ Пресвятыя Богородицы Гефсиманския от св. града Иерусалима*». На той час вважалося, що в Гетсиманському саду в Єрусалимі була похована Богородиця. Про це згадує вірменин Симеон Лехаці, який побував у Єрусалимі в 1616–1617 рр.⁵¹

⁴⁰ Okolski S. Op. cit. P. 545.

⁴¹ Яковенко Н. Паралельний світ. С. 20.

⁴² Довбищенко М. Назв. праця. С. 322–323.

⁴³ Там само. С. 776.

⁴⁴ Komarnicki Z. Legenda o ucieczce Samuela Koreckiego z niewoli tureckiej // Biblioteka Warszawska. Warszawa : W drukarni gazety codziennej, 1856. T. 1. S. 187.

⁴⁵ Antoche E. K. Op. cit. P. 128–131.

⁴⁶ Герби і трени. Українська геральдична та пропам'ятна поезія XVI–XVII ст. / упор., пер. В. Шевчука. Київ : Кліо, 2024. С. 129.

⁴⁷ Ільченко О. Роль жінок у благодійній діяльності чоловіків в освіті України XVII – 70-х рр. XVIII ст. // Педагогічні науки. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2013. Вип. 57. С. 115.

⁴⁸ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. С. 115.

⁴⁹ Ї ж. Паралельний світ. С. 19.

⁵⁰ Юрьева М. История одного образа: чудотворная Плащаница Богоматери, принадлежавшая роду князей Корецких // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 5: Вопросы истории и теории христианского искусства. Москва : Православный Свято-Тихоновский гуманитарный ун-т, 2013. Вып. 1 (10). С. 44–60.

⁵¹ Лехаці С. Путевые заметки / перевод с армянского, предисловие, примечания и указатели М. О. Дарбинян. Москва : Восточная литература, 1965. С. 195.

М. Юр'єва звертає увагу на схожість цього образу з грецькою іконографією⁵². Звідси можна скласти припущення, що хтось із грецьких ієрархів подарував Корецьким цей образ. Тут аналогію можна провести з Почаївською іконою, яку в 1559 р. подарував Анні Гойській митрополит Неофіт⁵³. Надалі згадані реліквії Корецьких знаходилися у православному Корецькому монастирі. Ян-Кароль змінив фундацію С. Корецького на Луцький костел, перенісши суму 1800 злотих за рахунок маєтку Тарковиці, з якого щорічно йшло на костел 130 злотих⁵⁴. У своєму заповіті 1633 р. князь відписав Корецькому костелу оо. францисканців 1000 злотих, 10 000 на Корецький фарний костел, ще 1000 на шпиталі⁵⁵. За заповітом він мав бути похований у Корецькому костелі оо. францисканців. Ян-Кароль надав двір у Луцьку каноніку Бальтазару Тишці, який на основі цього та інших надань шляхтичів створив шпиталь⁵⁶.

У 1629 р. Корець відвідав уніатський митрополит Йосиф Рутський з метою домогтися дозволу князя запровадити унію у його володіннях. Але Я.-К. Корецький не мав бажання допомагати Рутському. Крім того, митрополит писав таке про корецького протопіпа: «Не стільки схизматик, скільки еретик, людина небезпечна. Тому я дуже просив князя, щоб він видалив зі свого міста таке велике зло, щоб не дати йому занастити багато душ»⁵⁷. Майже точно в цьому випадку йдеться про Л. Зизанія. Рутський поїхав з пустими руками, а Зизаній, судячи з усього, лишався корецьким протопіпом до кінця життя. В лютому 1634 р. він вніс до міської книги Луцька фундуш на Корецьку протопіпію, який надав йому у 1612 р. Ю. Корецький. Можемо припустити, що князь, будучи католиком, не сприяв поширенню унії через родові традиції підтримки православ'я. До того ж, на цей час була жива його сестра Серафима, ігуменя Корецького монастиря. У 1633 р. Серафима склала свій тестамент. Згідно з цим заповітом ігуменя відписала до монастиря фантастичні на той час суми та майно – свій посаг у розмірі 45 тисяч злотих, рухоме майно (коштовності, худоба, церковне начиння), передала право на борги різних осіб, а також місто Олександрів з «приналежностями». У цій же обителі Серафима Корецька наказала себе поховати⁵⁸. Це свідчить про її високу релігійність та любов до своєї обителі. Серафима стала останньою, хто сповідував православ'я у родині Корецьких.

Остаточне вигасання цього роду сталося після смерті Кароля-Самуеля Корецького, який був католиком. Він зберіг усі надання своїх предків до православних монастирів та храмів. У 1640 р. Кароль-Самуель, «не бажаючи порушувати розпорядження своїх предків», підтвердив усі надання своєї тітки Серафими для Корецького монастиря⁵⁹. Покровителем обителі був митрополит П. Могила, до якого за дозволом уповноважити певних осіб захищати обитель на суді у 1645 р. зверталася ігуменя Серафима Ярмолинська. Станом на 1640 р. монастир володів одним містом та дев'ятьма селами⁶⁰.

Корецька православна обитель була однією з найбагатших на Волині. Відомо про надання значної підтримки Католицькій церкві від Кароля-Самуеля. При Корецькому костелі оо. францисканців існувало братство Св. Рожанця, яке згадується у шляхетських тестаентах, починаючи з 1641 р. Судячи з пожертви 100 злотих

⁵² Юр'єва М. Указ. соч. С. 56–59.

⁵³ Булига О. До питання щодо причин заснування Почаївського монастиря та діяльності його першого ігумена // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Львів, 2016. Вип. 26. № 1. С. 95.

⁵⁴ Довбищенко М. Назв. праця. С. 776.

⁵⁵ Там само. С. 546.

⁵⁶ Там само. С. 373.

⁵⁷ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі. С. 207.

⁵⁸ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст. С. 150–152.

⁵⁹ Його ж. Волинські монастирі під патронатом князів Корецьких. С. 11.

⁶⁰ Там само. С. 12.

на оздоблення ікони Св. Діви Марії, яку зробила Анна Конопчанка, братство об'єдналося довкола культу чудотворної ікони, яка зберігалася у Корецькому костелі⁶¹. Засновником цього братства, ймовірно, був князь Кароль-Самуель. У рожанкових братствах відбувалося релігійне виховання під керівництвом ченців католицьких орденів, зокрема францисканців, які мали кляштор у Корці. Внаслідок поширення Марійного культу схожі братства з'явилися у Луцьку, Володимирі, Олиці⁶². Луцькому кляштору оо. домініканців князь відписав 12 500 злотих, які були забезпечені маєтком Деражня⁶³. Певно не випадково саме Луцькому кляштору Корецький зробив таку значну пожертву, бо тут існував культ Луцької Богоматері⁶⁴. З певністю можна казати про Марійний культ у родині Корецьких: як у православних, так і католиків. Доказом цього є заснування представниками цього роду Корецького жіночого православного монастиря та Корецького кляштору оо. францисканців, присвячені Богородиці. Об'єктами культу стали вищезгадані ікони та плащаниця – родові реліквії Корецьких. К.-С. Корецькому присвятив окремі примірники своєї книги «*Перло многоцінне*» (1646) К. Ставровецький (вже уніат)⁶⁵. Підтримка Ставровецького стала традицією Корецьких, адже йому, як згадувалося вище, сприяли Анна та Самійло Корецькі. Кароль натомість розширив протекторську діяльність. Князь підтримував францисканського проповідника та богослова Марека Корону, який був настоятелем Корецького кляштору. Корона присвятив князю Корецькому свій твір «*Rozmowa Theologa Katholickiego z Rabinem Zydowskim*»⁶⁶. Кароль-Самуель помер 1651 р., а похований був у Корецькому костелі оо. францисканців⁶⁷. Дітей Кароль не мав, а отже був останнім представником роду Корецьких чоловічої статі.

Отже, у ході дослідження нам вдалося прослідкувати зміну релігійної культури Корецьких протягом XVI–XVII ст. Ще в XVI ст. Корецькі міцно трималися своїх православних традицій. Проте від початку XVII ст. більшість Корецьких перейшли до католицизму (один з перших здійснив конверсію Я.-К. Корецький). Для утвердження латинського обряду були збудовані францисканський кляштор та костели. При цьому до смерті останнього представника роду Самуеля-Кароля 1651 р., у володіннях Корецьких православними лишалися кілька монастирів. Також були дійними пожертви майна та земель православних представників роду. Тому до вигасання роду Корецьких у середині XVII ст. його представники, навіть переходячи до католицизму, відчували пієтет до православних традицій. Це відрізняло досліджуваний рід від більшості інших князівських кланів, представники яких, переходячи до католицизму, переводили до латинського обряду або до унії храми та монастирі у своїх маєтках. Така ситуація спостерігалася у володіннях Острозьких, Чарторійських, Заславських, Вишневецьких, Сангушків та ін. Натомість на Корецьких не так сильно вплинули конфесіоналізація. Причиною цього, можливо, стала деяка відокремленість їх від іншої аристократії. Як ми могли побачити, Корецькі майже не брали участь у поберестьейській боротьбі між православними та уніатами (єдиним епізодом є участь Ю. Корецького у Віленському з'їзді 1599 р.). Представники цього роду

⁶¹ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах. С. 772–773.

⁶² Там само. С. 379–380.

⁶³ Sobolewski T. ks. *Z dziejów klasztoru franciszkańskiego w Korcu* // *Rocznik Wołyński. Równe* : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1934. T. 3. S. 217.

⁶⁴ Сінкевич Н. *Laudare benedicere praedicare: Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст.* Київ : Кайрос, 2009. С. 132–142.

⁶⁵ Герби і трени. С. 130.

⁶⁶ Korona M. *Rozmowa Theologa Katholickiego z Rabinem Zydowskim, Przy Aryaninie nieprawym Chrześcianinie.* Lwow : Drukarnia Jezuitów, 1645. S. 1–3.

⁶⁷ Яковенко Н. *Дзеркала ідентичності.* С. 128.

здебільшого займалися господарськими справами всередині своїх володінь, а глобальні суспільні процеси їх не дуже переймали. На заваді поширенню католицизму та уніатства в маєтках Корецьких також стала глибока родова пам'ять про традицію підтримувати православні монастирі та храми. Надалі перспективним нам видається дослідження релігійної культури шляхетних родів з допомогою просопографічного методу.

The article analyzes the religious traditions of the dukely Korecki dynasty during the 16th – mid- 17th centuries. It was traced which elements of the spiritual culture of Korecki dynasty remained unchanged and which were transformed. As part of the study of the traditions of this kind, the usual burial places of the dukes Korecki and their patronage activities in favor of the Orthodox and Catholic churches were characterized. The time of the conversion of the dukes Korecki from Orthodoxy to Catholicism was tracked. A comparison of the life strategies of representatives of this dynasty with other dukely families was also made.

Key words: *religious culture, Korecki family, burial, patronage activity, conversion.*

СТАНИСЛАВІВ І СТАНИСЛАВІВЩИНА НА ЗЛАМІ ЕПОХ

УДК 94(477.83/.86):27:2-559“1885/1891”

Назар Павлюк (Івано-Франківськ, Україна)

СТАНИСЛАВІВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ЄПИСКОПА ЮЛІАНА ПЕЛЕША

У статті висвітлено причини та процес заснування Станиславівської єпархії, її утвердження, подальший розвиток крізь призму адміністративної, релігійної та суспільної діяльності першого єпископа Юліана Пелеша (1885–1891). Окремо визначено складові його напрямів архієпископської праці. Висвітлення відомих та маловідомих фактів щодо формування керівних органів єпархії, турботи про організацію здобуття духовної освіти та опіки над вірянами через канонічні візитації дає можливість належним чином оцінити постать Ю. Пелеша в історії Станиславівської єпархії і загалом Греко-католицької церкви в Галичині в останній третині XIX ст.

Ключові слова: Церква, булла, єпископ, єпархія, капітула, парафія, візитація, семінарія, шематизм, «Діло».

Історія Східної Галичини нерозривно пов'язана з існуванням Української греко-католицької церкви, яка веде свою історію на цих теренах з початку XVIII ст. В умовах, коли український народ існував без власної держави, релігійний простір залишався єдиним місцем, який зберігав та передавав з покоління в покоління народні традиції, звичаї та обряд. Наступне століття поклало на греко-католицьке духовництво підвищену відповідальність, адже воно стало єдиною соціальною групою, яка розпочала національне відродження, сприяла існуванню та розвитку власної української ідентичності у видавничій справі та освіті.

Характеризуючи греко-католицьку церкву в другій половині XIX ст., варто вивчати біографії її духовних провідників – представників нижчого парафіяльного та вищого єпископського кліру. Одним з найпомітніших релігійних лідерів Східної Галичини в останній чверті XIX ст. був єпископ Юліан Пелеш (1843–1896), який відіграв вирішальну роль у становленні та початковому розвитку Станиславівської греко-католицької єпархії.

Актуальність теми полягає в святкуванні цього річчя 140-ї річниці з дня заснування та проголошення нової греко-католицької єпархії з осідком у місті Станиславові, яка адміністративно покривала галицько-буковинські терени краю. Першим єпископом став відомий український священник, вчений, богослов і педагог Юліан Пелеш. Відтак актуалізується пошук нових маловідомих або невідомих фактів з його життя, духовного служіння та суспільно-культурної діяльності, які можуть представити владику в нових, ще не відомих науці образах духовного лідера частини галицько-буковинського населення.

Мета статті – проаналізувати заснування Станиславівської єпархії, висвітлити момент її проголошення, номінування о. д-ра Юліана Пелеша на першого очільника, визначити етапи становлення єпархії, формування керівних органів. Варто також структурувати напрями діяльності Юліана Пелеша як станиславівського єпископа, дослідити моменти його духовної, суспільної та культурної діяльності,

проаналізувати перший склад керівної Станиславівської капітули, беручи за основу архівні джерела та наукові праці.

Аналіз джерел та літератури. Проголошення нової, третьої за рахунком, галицької греко-католицької єпархії викликало інтерес ще в тодішньої періодичної україно- та польськомовної преси. Зокрема, варто згадати газету «Діло», яка детально описувала заходи єпархії і окремо її очільника. Польськомовна газета «*Kurjer Lwowski*» висвітлювала події, пов'язані з суспільними ажіотажними питаннями, до яких мав стосунок Ю. Пелеш. Важливу роль в отриманні інформації про існування тодішньої єпархії подають її Шематизми (з 1887 р.), «*Вісник Станиславівської єпархії*» (з 1886 р.) та праця Д. Блажейовського «*Historical Šematism of the Eparchy of Stanislaviv from Its Establishment until the Outbreak of World War II (1885–1938)*»¹. Папські документи, які дотичні до окресленої теми, містяться у виданнях отців василіян². Перші біографічні статті про Ю. Пелеша виходять у світ після його смерті. Їхніми авторами були особи, які знали його особисто, зокрема о. С. Матковський – «*Д-р Юліян Пелеш – єпископ Станиславівський, а відтак Перемиський*»³. Крім нього дослідниками біографії владики були о. І. Назарко⁴ та єп. І. Хома⁵. Єпископ згаданий у працях А. Великого, С. Мудрого, В. Грабовецького, М. Димида, П. Ісаїва. Постать Ю. Пелеша також вивчали Р. Делятинський та О. Єгрешій⁶, А. Трак⁷, В. Гоголь⁸ та ін.

Характеризуючи релігійне життя в Галичині останньої третини ХІХ ст., слід зазначити, що провідну роль у духовній сфері української частини населення відігравала Греко-католицька церква, яка існувала у формі окремої митрополії, заснованої ще 1808 р. буллою Папи Пія VII⁹. Від початку справа перегляду адміністративно-територіального устрою Галицької греко-католицької митрополії та утворення додаткової церковної структури завжди залишалася серед актуальних.

Потреба заснування нової церковної адміністративної одиниці в Галичині мала давнє походження, виводилася з 1790 р. до відновлення митрополії, адже ідея її створення сягає другої половини ХVІІІ ст., а основоположниками її ініціації та подальшої реалізації стали два єпископи Руської унійної церкви – холмський

¹ Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938): [англійською мовою]. Львів : Місіонер, 2002. 450 с.

² Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953) / Coll. p. A. Welykyj. Romae : Analecta OSBM, 1954. Series II. Sectio III. Vol. 1. S. 460–461. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23796/file.pdf> (дата звернення: 26.05.2025).

³ Матковський С. Д-р Юліян Пелеш, Єпископ Станиславівський, а відтак Перемиський // Пелеш Кир Юліян. Літургіка. Біографічні матеріали / упор. А. Черемський. Харків : Видавець Савчук О., 2019. С. 11–29.

⁴ Назарко І. о. Єпископ Ю. Пелеш – історик Церкви // Український історик. Торонто, 1981. № 1–4. С. 118–128.

⁵ Хома І. Короткий життєпис Кир Юліана Пелеша // Пелеш Кир Юліян. Літургіка. Біографічні матеріали / упор. А. Черемський. Харків : Видавець Савчук О., 2019. С. 37–40.

⁶ Делятинський Р., Єгрешій О. Єпископ Юліан Пелеш (1843–1896 рр.) в релігійно-церковному і громадському житті України: нарис за матеріалами науково-популярної виставки // Добрий пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. Івано-Франківськ, 2018. С. 326–390.

⁷ Трак А. Єпископ Юліан Пелеш: біографічний нарис // Добрий пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 7: до 130-річчя з часу створення Станиславівської єпархії. С. 187–195.

⁸ Гоголь В. Суспільна діяльність та літургійні погляди Юліана Пелеша в його концепції справжнього пастиря УГКЦ // Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. Івано-Франківськ, 2018. С. 68–73.

⁹ Делятинський Р. І. Станиславівська єпархія Греко-католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. С. 42.

М. Рилло та львівський П. Білянський¹⁰. Ідея ієрархів про заснування нової єпархії належала до більш загальних завдань відновлення Галицької митрополії, але до 1885 р. їй так і не було реалізовано.

Однак 26 березня 1885 р., як зазначає Р. Делятинський, Папа Лев XIII видав буллу «у звичайному вигляді» «*De universe dominico grege*» («В цілому Господньому стаді») про заснування Станиславівської єпархії¹¹. Газета «Діло» за 22 лютого (6 березня) 1886 р. пише про те, що до складу новоутвореної єпархії ввійдуть «слідуючий деканати: Богородчани, Бучачь, Чортковь, Галичь, Городенка, Гусятинь, Коломия, Косовь, Кудринці, Надворна, Пістинь, Скала, Снятинь, Станиславовь, Товмачь, Тисмениця, Устьє, Заліщики, Жуковь и Буковина»¹². Її першим правлячим єпископом буде призначено о. д-ра Юліана Пелеша – відомого на той час греко-католицького священника (митрополичого архідиякона) та науковця, якого імператор Франц-Йосиф I рішенням від 12 лютого 1885 р. іменував єпископом, а Папа Лев XIII це підтвердив на таємній Папській консисторії 27 березня того ж року¹³.

Архієрейська хіротонія владики-номіната відбулася 23 жовтня (1 листопада) 1885 р. в архікатедральному та митрополичому соборі Св. Юрія у Львові. Урочиста інтронізація (інсталяція), тобто введення на престол нововисвяченого єпископа мала місце 10 січня 1886 р. у Свято-Воскресенському катедральному соборі Станиславова за присутності численних гостей з боку вищого і нижчого кліру, представників державної влади та інтелігенції¹⁴.

Опісля офіційного введення відомого церковного діяча в єпархіальний уряд, владику Юліан Пелеш розпочав активну та нелегку архіпастирську працю. Шестирічну діяльність Ю. Пелеша в єпископському сані в Станиславові (1885–1891 рр.) варто поділити на дві основні складові:

1. Власне церковно-релігійне служіння, до якого можна віднести первинну розбудову новоутвореної єпархії, спрямування зусиль щодо розширення духовної опіки над понад півмільйонною паствою. Окремо важливо зазначити, що владику Ю. Пелеш брав до уваги стан власного духівництва, питання обрядовості.

2. Другий основний напрям праці – це громадсько-культурна діяльність.

Інтронізація Ю. Пелеша розпочала процес формування єпархіального управління, зокрема її керівних органів. Важливо зазначити, що він особисто брав участь у вивченні характеристик кандидатів на посади в єпархіальні уряди. Пошук кандидатів відбувався шляхом консультацій з кліром і місцевою інтелігенцією, зокрема відомо про листування зі станиславівським адвокатом М. Бучинським, який надав йому список гідних, на його думку, представників кліру на керівні посади в єпархії. У результаті за участі Ю. Пелеша було сформовано Капітулу¹⁵.

Завдяки україномовній галицькій газеті «Діло», маємо можливість отримати детальну інформацію про становище Станиславівської єпархії, її утвердження та розвиток, зокрема процес формування керівних органів.

Перші відомості про склад новоствореної капітули відносяться до другої половини лютого 1886 р. Тоді в галицький україномовний простір вийшла звістка, «зь поважного жерела», про осіб, які, імовірно, могли б увійти до зазначеного керівного органу: Ю. Куїловського з Перемишльської єпархії, о. В. Фацієвича зі Львівської архієпархії, о. І. Литвиновича, станиславівського катехита, о. Л. Туркеви-

¹⁰ Там само. С. 9.

¹¹ Там само. С. 50.

¹² До станиславовской єпархії входять // Діло. Львів, 1886. Ч. 21. 22 лютого (6 марта). С. 3.

¹³ Трак А. Єпископ Юліан Пелеш: біографічний нарис. С. 190.

¹⁴ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 349–350.

¹⁵ Там само. С. 355–357.

ча, пенітенціарного священника з Львова, о. С. Ткачуника, пароха з Бовшева та о. Т. Шанковського, пароха зі Станиславова¹⁶.

Джерело насправді виявилось достовірним, адже уже 20 вересня 1886 р. відбулося іменування перших членів (крилошан) єпархіальної Капітули. З газети «Діло» за 23 вересня (5 жовтня) можна дізнатися, що іменування здійснював цісар Франц-Йосиф. Першими посадниками стали: о. Василь Фацієвич – деканом, катехита Станиславівської гімназії о. І. Литвинович – кустошом, о. Симеона Ткачуника та о. Лева Туркевича – крилошанами¹⁷.

Це ж видання у випуску за 18 (30) жовтня повідомило про іменування також почесних крилошан, до числа яких було віднесено о. Григорія Олесницького, декана Гусятинського (1885–1898), пароха в с. Великий Говилів (1842–1905), о. Симеона Герасимовича, декана станиславівського (1885–1887), пароха с. Загвіздя (1838–1887), о. Теофіля Лисинецького, декана кудринського (1885–1887), пароха в с. Турильче (1846–1887), о. Корнилія Мандичевського (1885–1914), декана Надвірнянського (1885–1914), пароха в м. Надвірна (1865–1914)¹⁸.

Випуск «Діла» за 28 жовтня (9 листопада) 1886 р. повідомляв про майбутнє іменування архіпресвітером єпископської капітули в Станиславові о. Юліана Куїловського, перемишльського крилошанина. Повідомлення відзначав елемент особистої зацікавленості священника в прийнятті цієї посади, адже через неї він мав тримати запевнення у подальшому призначенні своєї особи єпископом-помічником в Перемишлі. Вже наприкінці листопада було повідомлено, що рішення про призначення о. Куїловського «порішено и потверджено в Римі»¹⁹. Загалом, процес іменування членів єпархіальної Станиславівської капітули відбувався впродовж вересня – грудня 1886 р.²⁰

Аналізуючи згаданий список іменованих духовних урядовців, відзначмо, що формування капітули частково відбувалося за рахунок осіб, які мали досвід роботи в подібних владних церковних структурах і їх залучення мало б сприяти ефективному налагодженню роботи в новоутвореній єпархії. Як зазначає Р. Делятинський у своїй монографії, більшість призначених осіб були представниками місцевого духівництва і тільки двоє – немісцеві: о. Ю. Сас-Куїловський був священником Перемишльської єпархії, а о. В. Фацієвич працював у складі Львівської Митрополичої капітули²¹.

Єпископ розумів той факт, що греко-католицьке духівництво є політично розрізненим, тому він мав на меті здійснити баланс «груп впливу», адже одна частина була москвофільською, інша народовською орієнтації. Через такі чинники він залучав до діяльності консисторії не тільки членів єпархіальної капітули, але й представників місцевого духівництва²².

Водночас було сформовано церковне єпархіальне судочинство в подружніх справах, куди, згідно з Шематизмом 1887 р., входили єпископ о. Ю. Куїловський, радники – отці В. Фацієвич, І. Литвинович та Л. Туркевич. Захисником подружжя у церковному суді єпархії став о. Л. Витошинський, парох (1886–1892) в с. Радча,

¹⁶ Капітула Станиславовська // Діло. Львів, 1886. Ч. 21. 22 лютого (6 марта). С. 3.

¹⁷ Именованіє крилошань станиславовскої капітули // Діло. Львів, 1886. Ч. 107. 23 вересня (5 жовтня). С. 3.

¹⁸ Почетними крилошанами // Діло. Львів, 1886. Ч. 118. 18 (30) жовтня. С. 3.

¹⁹ Архіпресвітером єпископскої капітули в Станиславові // Діло. Львів, 1886. Ч. 122. 28 жовтня (9 листопада). С. 3.

²⁰ Делятинський Р. І. Станиславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.). С. 53.

²¹ Його ж. Історія Станиславівської єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. С. 28.

²² Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 357–358.

Станиславівського деканату, нотарем – о. І. Порайко, сотрудник (1886–1888) Станиславівського кафедрального собору²³

Окремо Ю. Пелеш звертав увагу на існування та діяльність деканальних урядів, що склалися з деканів та віцедеканів, комісарів ординаріату в сервітутних та шкільних справах²⁴. У низці деканатів відбулися зміни. Зокрема, 1887 р. деканом кудриницьким замість о. Теофіла Лисинецького було призначено о. Михайла Гуллу²⁵. Схожі зміни мали місце в Станиславівському та Скальському протопресвітеріатах. Такого характеру кадрові рішення виникали через питання старшого віку локальних церковних очільників. Кадрові перестановки частково торкнулися і Коломийського, Обертинського, Жуківського, Гусятинського та інших деканатів, у яких на допомогу протопресвітерам було призначено одного або двох віцедеканів²⁶. Як зазначає О. Шевченко у своїй дисертації, 4 грудня 1888 р. Ю. Пелеш призначив о. Т. Войнаровського коломийським віцедеканом²⁷. На думку дослідників діяльності вл. Ю. Пелеша О. Єгрешія і Р. Делятинського, такі рішення сприяли «активізації душпастирської та суспільної діяльності єпархіального духовенства»²⁸.

Іншим важливим напрямом власне архіпастирської діяльності владики було питання існування та розвитку місцевого греко-католицького кліру. Зокрема спектр його заходів включав такі елементи, як формування духівництва та його суспільна праця, кадровий облік душпастирів, їх матеріальне забезпечення та власне підготовка кадрів до прийняття священства.

Для кращого розуміння, що мав на увазі владика, коли виникало питання залучення духівництва до суспільної праці, слід навести його слова з *«Вістника Станиславівської єпархії»* за 1887 р. Він вважав, що священник має не тільки добре володіти богословськими науками, але й бути готовим до боротьби з «релігійною індиферентністю» через активну євангелізацію народу. У своєму пастирському листі *«Про ювілейний відпуст»* (1886 р.) він закликав клір практично використовувати «засоби духовної віднови», до яких належать паломницькі подорожі до «святих місць»²⁹.

Єпархіальна Комісія просинодальних екзаменаторів періодично проводила конкурсні екзамени, які були своєрідним контролем перевірки рівня богословських знань кожного священника. Згідно з даними Шематизму Станиславівської єпархії за 1887 р., до просинодальних екзаменаторів – «іспитователів» – належали оо. Ю. Куїловський, В. Фацієвич, І. Литвинович, Л. Туркевич, Т. Шанковський, І. Лопушинський, Антоній Струтинський, Лев Витошинський³⁰.

Одним з пріоритетних напрямів праці з кліром була його підготовка, тобто організація умов для формування нового покоління душпастирів. Вживалися заходи щодо організації єпархіальної семінарії, яка мала б бути заснована згідно зі змістом булли про заснування єпархії за 1885 р. Відомо про дві невдалі спроби її організувати. Коли це не вдалося, реалізовано організацію навчання станиславівських студентів у Львівській та Віденській духовних семінаріях та Римській Колегії Св. Атаназія³¹.

²³ Блажейовський Д. Назв. праця. С. 180, 203.

²⁴ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 358.

²⁵ Блажейовський Д. Назв. праця. С. 21.

²⁶ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 358.

²⁷ Шевченко О. В. Церковна та громадсько-політична діяльність Тита Войнаровського : дис... кандидата історичних наук : 07.00.01. Львів : ЛНУ, 2016. С. 51.

²⁸ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 358–359.

²⁹ Там само. С. 361–362.

³⁰ Шематизмъ всего клира греко-католической Епархии Станиславовской на рік Божій 1887. Рѣчникъ II. С. 28.

³¹ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 362.

Згідно з даними Шематизму Станиславівської єпархії за 1887 р., через відсутність власного освітнього закладу для підготовки майбутніх священників, 68 вихованців навчалися у Львівській духовній семінарії. Таке ж число вихованців, які студіювали у Львівській семінарії, представлене в Шематизмах єпархії за 1888 та 1890 рр.³²

Здобуття духовної освіти було лише одним з кроків на дорозі до моменту, коли семінарист ставав священником. Іншим не менш важливим кроком було отримання свячень з рук єпископа. Відомі випадки, коли владика Ю. Пелеш у часі одного богослужіння міг висвятити десяток кандидатів у священничий сан. Газета «Діло» за 10 (22) квітня 1886 р. повідомляла, що в минулу неділю єпископ «рукопологав» 11 кандидатів у сан пресвітера³³. Іншим прикладом, який свідчив про кількісне зростання числа єпархіального кліру, було повідомлення цієї ж газети за 25 листопада (7 грудня) цього ж року, в якому містилася інформація, що владика уділив «тайну священства 13 пресвітерам»³⁴.

Владика Ю. Пелеш дбав і про матеріальне забезпечення власного кліру. За повідомленнями «Вістника Станиславівської єпархії», єпископом було видано кілька розпоряджень щодо страхування церковних споруд і парафіяльних будинків, управління церковними маєтностями. Окрема роль у цьому напрямі відводилася членам священничих родин, особливо тим, де помирав пресвітер. З цією метою в 1886–1887 рр. відбувся розподіл організації Вдовичо-сиротинського фонду між Львівською архієпархією та Станиславівською єпархією. Важливо підкреслити, що турботу з боку Ю. Пелеша відчували не лише священники, але й дяки, адже 1889 р. було засновано Товариство взаємної допомоги дяків під особистою опікою єпископа³⁵.

Ю. Пелеш у новому стані проявив уміння проводити адміністрування підконтрольним йому становищем. Імовірно, що цю рису він сформував під час кар'єрного росту у Відні, Львові та Перемишлі. З метою ефективного адміністрування новоутвореною Галицькою єпархією, він вирішив провести кадрове облікування власного кліру. Згідно з інформацією, у часі заснування єпархії, до її складу входило 435 священників, кадровий облік яких мав проводитися у форматі офіційного документа «Метрика кліру Станиславівської єпархії». Варто зауважити, що ці заходи почали здійснюватися достатньо невдовзі після входження владика на престол³⁶.

З приводу видання «Метрики» владика особисто написав на його першій сторінці такі слова: «Сія метрика запроваджена в слідствія рішення Преосвященного Епископского Ординаріята з дня 15 листопада 1886 ч. 2068/орд. (В. Ст. Еп. VII, 64) і з дня 1 марта 1888 ч. 981, і обнимає весь всеч. Клир Станиславівської Епархії від початку р. 1887». Дослідники документа О. Єгрешій та Р. Делятинський наводять детальний опис того, як мав проводитися зазначений вище облік кожного священника єпархії: «число порядкове», «ім'я» (прізвище та ім'я), «Рік, місяць, день і місце народження», «Рік, місяць і день рукоположення, ім'я Святителя», «Місце і час служби в душпастирстві», «Служив, крім того, еще як декан, віце-декан і т. д.», «Коли піддавався іспиту конкурсному, або увільнений», «Узнаня, похвали і отличия

³² Шематизмъ всего клира греко-католической Епархії Станиславѳвской на рѳк Божій 1887. Рѳчникъ II. С. 22; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархії Станиславѳвской на рѳк Божій 1888. Рѳчникъ III. Въ Станиславѳвѳ : зъ печатнѳ I. Данкевича, Накладом Клира Епархїального, 1888. С. 14; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархії Станиславѳвской на рѳк Божій 1890. Рѳчникъ V. Въ Станиславѳвѳ : зъ печатнѳ I. Данкевича, Накладом Клира Епархїального, 1890. С. 14.

³³ Впр. еп. Юл. Пелешъ рукопологав // Діло. Львів, 1886. Ч. 40. 10 (22) цвїтня. С. 2.

³⁴ Преосв. еп. Пелеш уділив // Діло. Львів, 1886. Ч. 122. 25 падолиста (7 грудня). С. 3.

³⁵ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 363.

³⁶ Там само. С. 360–361.

от власти Духовной і мирской», «Упімнення, нагани і кари от власти Духовной і мирской», «Упокоївся дня»³⁷.

Іншою важливою ініціативою владики в плані адміністративного обліку кліру єпархії було заснування статистичного єпархіального збірника «*Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѣвской на рѣк Божій...*», що став першим такого штибу виданням руською (українською) мовою та виходив накладом у типографії Ставропігійського інституту у Львові. Газета «Діло» за 7 (18) жовтня 1886 р. повідомила своїм читачам обіжник владики Ю. Пелеша, адресований деканальним урядам, у якому йшлося про потребу до 30 жовтня цього ж року «дати до Шематизму на рік 1887» кожної парафії такий перелік дат: «1) имя душпастиря, 2) означенье, чи парохія єсть в місті, містечку чи селі, 3) чи єсть се парохія чи капеланія, взглядно сотрудництво експоноване, 4) рокъ заснованя парохіи, 5) рокъ постановленя церкви и чи она мурована, чи деревляна, 6) отъ котрого року суть метрики, 7) въ котромъ році вибудований домъ парохіальний, чи мурований, чи деревляний, 8) отдаленье парохіи отъ Станиславова въ километрахъ, 9) имя патрона, 10) имя дяка, а такожъ, чи испитований, чи ні, 11) дисло [ймовірно, мається на увазі «число». – Н. П.] душъ въ церкви матерной и філіяльнихъ, отдаленье церкви філіяльної взглядно прилученого села отъ церкви матерной, 12) школа при церкви матерной и філіяльнихъ, число дітей гр.-к. обряду обовязанихъ до науки, 13) дотація пароха, 14) платня дяка, 15) староство и почта»³⁸.

Можна відзначити невід’ємну рису особистості владики Ю. Пелеша – прояв поваги до окремих представників духівництва ввіреної йому єпархії. Відомо, що за «ревну і совісну діяльність» єпископом було відзначено о. Тита Войнаровського, який у 1887–1892 рр. був парохом у с. П’ядики Коломийського деканату³⁹. Навіть після призначення владики Юліана на перемишльський престол, він не забував про станиславівське духівництво. Так «*Востникъ Станиславѣвской епархіи*» за 28 квітня 1896 р. повідомляв, що Ю. Пелеш відзначив посильну працю о. Мелетія Недільського, пароха с. Яблуниця Надвірнянського деканату (1892–1906), похвалою «за ревність виказану при будові церкви парохіальної»⁴⁰.

Другим важливим напрямом праці Преосвященного владики Ю. Пелеша була опіка над понад півмільйонною паствою, бо станом на 1885 р. єпархія налічувала 744 157 вірних на території 20 деканатів⁴¹. Як зазначає о. С. Матковський, «єпископ любив свій нарід, любив бідних, понижених і покривджених, а до того ж темних селян, радо і довго з ними говорив, випитував і радив». Владика швидко здобув серед вірян широку популярність, яка приносила як позитивні, так і негативні моменти. Наочним прикладом того, «що Єпископ скоро здобував собі довір’я не тільки мужиків, але й серця свого клеру, а навіть станиславівської світської інтелігенції, які зачали покладати на нього великі надії, є поставлення його кандидатури до Віденського парламенту, і то проти його волі»⁴². Прикладом уваги єпископа Пелеша до заслуг простого люду є повідомлення преси за грудень 1886 р., в якому зазначалося уділення з боку владики похвали та благословення господарю Олексі Ангелюку, адже

³⁷ Там само. С. 361.

³⁸ Преосв. єп. Пелеш поручив // Діло. Львів, 1886. Ч. 113. 7 (19) жовтня. С. 3.

³⁹ Шевченко О. В. Церковна та громадсько-політична діяльність Тита Войнаровського : дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01. Львів : ЛНУ, 2016. С. 40.

⁴⁰ Отець Мелетій Недільський – взірць служіння Богові та людям // Нова Зоря. Івано-Франківськ, 2018. Ч. 30. 16 серпня. С. 4.

⁴¹ Трак А. Назв. праця. С. 190.

⁴² Матковський С. Назв. праця. С. 25.

той оплатив 180 зр. для придбання нових дзвонів церкві Св. Юрія в с. Козачівка Кудринського деканату⁴³.

Одним із важливих засобів взаємодії владики з людьми стали пастирські листи, два з яких датовані 12 січня 1886 р. (перша неділя після Різдва Господнього). Якщо перший лист адресував кліру, то другий – вірянам. У цьому посланні він згадав ієрархічну церковну структуру на чолі з Папою Римським, підкреслюючи роль Римської Апостольської столиці та правлячої династії Австро-Угорщини в процесі створення Станиславівської єпархії, висловлюючи від повноти очолюваної ним церковної області «вірність і преданність, вдячність і привязане до преславних і пресвітліїших Тронів Римського і Австрійського». Продовжуючи аналіз листа, важливо зазначити, що Ю. Пелеш надсилав ним людям повідомлення про те, що «від тепер маєте во всяких справах духовних і церковних относитися до Епископа Станиславівського». Розуміння єпископом відповідальності, яка була на нього покладена, описав у листі так: «Заряд і правлене нової дієцезії Станиславівської остав отже по воли Божій моїм слабим недостойним рукам повірений, і я... маю перед очима тяжку і велику отвѣчательность, яка перед Богом і людьми с тим високим достоїнством єсть получена [...] Я добре понимаю і чую в глубині моего сердца, що то значить бути вашим Вождом в ділі вічного спасенія, Вашим Архіпастирем [...]»⁴⁴.

Іншим не менш важливим способом практичного розуміння владикою становища власного віруючого народу стали спеціальним чином організовані канонічні візитації, які він проводив упродовж 1887–1889 рр. Як зазначають дослідники, метою відвідин парафій стало отримання розуміння «суспільних настроїв духовенства та віруючих». Тобто, єпископські візити стосувалися теж місцевого кліру. Як зазначає у своєму дослідженні Р. Делятинський, протягом двох зазначених вище років Ю. Пелеш побував у всіх парафіях Тисменицького, Станиславівського, Скальського, Пістинського, Заліщицького деканатів. Загалом, згідно з довідковими виданнями, які містять відомості про деканати та парафії Станиславівської єпархії, можна сказати, що владики міг відвідати 121 парафію п'яти зазначених деканатів. Крім цього, він частково візитував парафії Косівського та Єзупільського протопресвітеріатів⁴⁵.

Крім здійснення численних канонічних візитацій парафій єпархій, владики відвідував релігійні громади на запрошення з боку кліру або з певною іншою метою. Такого штибу відвідини розпочалися ще 19 червня 1886 р., коли владики відвідав Монастириськ на Тернопільщині, де його «повитало торжественно зібране духовенство обох обрядів та множество вірних». Метою його візиту була справа побудови церкви в Монастириську і «установленіє експозитури в Чехові»⁴⁶. «Діло» за 9 (21) жовтня того ж року інформувало про приїзд Ю. Пелеша до Богородчан на запрошення о. Олексія Заклинського. Ймовірно, йдеться про Старі Богородчани, бо саме там у 1865–1891 рр. душпастирював зазначений священник. У повідомленні фіксується, що «Епископ отправил там торжественну службу Божу, при котрій всі члени громади зложили присягу тверезости»⁴⁷.

До складу Станиславівської єпархії також входила територія Буковини, де існував окремих деканат на чолі з о. Келестином Костецьким. До цієї частини єпархії у владики Юліана була особливою увага, адже серед переважно православного

⁴³ Преосв. еп. Пелеш уділив ч. Олексі Ангелюкові // Діло. Львів, 1886. Ч. 143. 20 грудня (1 січня). С. 3.

⁴⁴ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 352–354.

⁴⁵ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 362; Делятинський Р. І. Назв. праця. С. 42.

⁴⁶ Преосв. еп. Юліан Пелеш приїхав був // Діло. Львів, 1886. Ч. 65. 14 (26) червня. С. 3.

⁴⁷ Преосв. еп. Пелеш був минувшої неділі в Богородчанах // Діло. Львів, 1886. Ч. 114. 9 (21) жовтня. С. 3.

населення краю зростали греко-католицькі церковні громади. З метою нейтралізації православної та москвофільської агітації серед вірян, спеціально створена в єпархії цензорна комісія заборонила поширення серед людей часописів «Слово Боже» і «Наука» та іншу друковану літературу, яка виходила з друкарень Почаївської та Києво-Печерської лавр⁴⁸. Загалом, можна відзначити, що на Буковині також існували випадки зміни парафією конфесійної юрисдикції і переходу з Буковинської митрополії до Станиславівської єпархії. Зокрема, прикладом переходу стала парафія с. Раранча, яка 1888 р. змінила свою юрисдикцію з метою спротиву румунізації з боку православного священника. Відомо, що Ю. Пелеш утримував місцевого священника за власні кошти, поки влада не виділила фонди на його проживання. Єпископ особисто відвідував парафії на Буковині, пізніше надсилав делегата – о. Клима Кульчицького, який, до слова, якийсь час був адміністратором парафії в с. Брошківці на Буковині (1888–1889)⁴⁹. У ході таких візитів владика проводив освячення нових церков. 19 вересня 1886 р. в часі своїх відвідин м. Снятина, він освятив новозбудовану церкву Св. Михаїла⁵⁰.

Важливим аспектом життя українського населення Галичини було шанування власних релігійних свят. Однак судова система не зважала на це і тому часом призначала судові слухання на святкові дні. З цим також не погоджувався Ю. Пелеш, який проявляв емпатію до ввіреного йому населення і тому 1889 р. подав скаргу до Львівського апеляційного суду з метою, щоб галицька судова влада не призначала слухань у такого штибу дні. 26 березня 1889 р. Львівський апеляційний суд видав наказ про заборону підвладним йому структурам призначення розглядів у дні, на які припадали українські релігійні свята⁵¹. Окремою сферою уваги єпископа були питання, що стосувалися греко-руського обряду, який, як відомо, у процесі розвитку Церкви зазнавав змін. Ю. Пелеш підтримував ідею галицького митрополита С. Сембратовича щодо скликання Провінційного синоду⁵².

Другий основний напрям праці Ю. Пелеша в станиславівський період його життя та служіння – це громадсько-культурна діяльність, яка включала активну участь в суспільно-політичному житті краю, організацію випусків періодичних видань, турботу про освіту.

У спогадах про владика авторства о. Матковського читаємо, що «Єпископ Ю. Пелеш здебільшого стояв здалеку від політики. Раз лише виголосив у Львівському соймі велику бесіду при шкільній дебаті, і вона зробила сильне враження і в соймі, і в краю. Поза тим займався лише церквою і духовенством»⁵³. Про згадану біографом промову в Галицькому сеймі, яку владика виголосив 4 січня 1886 р., писала й газета «Діло» за 7 січня того ж року⁵⁴. Промова відбувалася в часі дебатів щодо внеску посла Ю. Романчука про реформування галицького шкільництва, мала угодівський характер, що, як зазначає Ігор Чорновол, «справило велике враження і

⁴⁸ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 363.

⁴⁹ Парафія Вознесіння Господнього с. Рідківці. URL : <https://ugcc.cv.ua/parish/parafiya-voznosinnyagospodnogo/> (дата звернення : 30.01.2025).

⁵⁰ Церква святого Михаїла (м. Снятин, Івано-Франківська область): веб-сайт. URL: <https://cerkva.online/item/430-cerkva-svyatogo-mikhaila-m-snyatin-ivano-frankivska-oblast> (дата звернення: 09.12.2024).

⁵¹ Справа про українські свята. URL : https://ifoonsku.ucoz.ua/news/sprava_pro_ukrajinski_svjata/2017-11-17-4908 (дата звернення : 25.05.2025).

⁵² Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 364.

⁵³ Матковський С. Назв. праця. С. 25.

⁵⁴ Бесіда Преосв. Д-ра Юл. Пелеша, виголошена дня 4 січня на 18 засіданню Сейму // Діло. Львів, 1886. Ч. 2. 7 (19) січня. С. 1–2.

на українців, і на поляків»⁵⁵. Направду, промова містила важливі для українських послів народницькі мотиви, поєднані з відданістю Католицькій церкві та австрійській короні.

Ю. Пелеш входив до Галицького сейму як «віриліст», тобто особа, яка стала послом через займання певної посади (у цьому разі – на підставі єпископського статусу). Єпископ залишився «вірилістом» до кінця свого життя, адже брав участь у роботі сейму спершу, як станиславівський, а пізніше як перемишльський архієрей⁵⁶.

До культурно-просвітницької діяльності владыки Ю. Пелеша можна віднести розвиток видавництва єпархіальної періодичної преси, планування в спектрі заснування освітніх закладів та підтримку українських організацій. Видавнича активність проявилася в заснуванні часопису «*Востникъ Станиславѣвской епархіи*». За однією версією, перший випуск вісника вийшов у січні 1886 р.⁵⁷ Але існує також друга версія, згідно з якою вісник почав виходити з 15 липня 1886 р. З передмови було видно, що «*Вісник*» виходитиме 2–3 рази в місяць. Цікаво, що часопис мав передплату, яка становила 2 зр. на рік⁵⁸. Мета цього періодичного видання, за словами єпископа, передбачала «забезпечити постійне і своєчасне інформування духівництва єпархії про документи та розпорядження «церковної і мірської власти», виконання яких «належить по більшій частині до душпастирських обов'язків», а тому повинен зберігатися в кожній парохіяльній канцелярії. Крім єпархіального вісника, за сприяння владыки було започатковано часопису «*Богословський альманах*», діяльність якого була зосереджена винятково на «чисто церковній літературі». Метою цього альманаху була публікація і ознайомлення кліру з новинками богословської літератури, обговорення актуальних обрядових справ. Відомо, що він проіснував недовго⁵⁹.

Інші напрями цієї діяльності проявлялися в підтримці українських культурних організацій. 29 березня 1886 р. владыка Юліан пожертвував на товариство «*Руських жінок*» 20 зр., за що ті склали йому свою щирю подяку⁶⁰. Єпископ також мав задум заснувати в Станиславові «руську дівочу школу» та «єпархіальне співацьке заведення»⁶¹.

Підсумовуючи аналіз духовної та суспільно-культурної діяльності владыки Ю. Пелеша в період його управління Станиславівською єпархією (1885–1891), важливо наголосити, що він відіграв вирішальну роль у її успішному становленні та подальшому розвитку. Його діяльність успішно поєднувала гнучке адміністрування та духовну опіку над понад півмільйонною паствою, налагодження роботи капітули, організацію єпархіального видавництва. Введення канонічних візитацій сприяли налагодження зв'язку між ним і кліром, що він теж різнобічно підтримував.

Єпископ Ю. Пелеш заклав міцні підвалини адміністративних, контрольно-регулятивних та видавничих елементів ввіреної йому церковної структури, які в загальному виді існували до вимушеної ліквідації Греко-католицької церкви в південній Галичині та Буковині 1946 р.

The article highlights and comments on the process and reasons for the establishment of the Stanyslaviv Diocese, its establishment and further development

⁵⁵ Чорновол І. П. Пелеш Юліан. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Pelesh_Yu (дата звернення : 26.05.2025).

⁵⁶ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 364.

⁵⁷ Там само. С. 360.

⁵⁸ «Вісник станиславовської єпархії» // Діло. Львів, 1886. Ч. 76. 12 (24) липня. С. 3.

⁵⁹ Делятинський Р., Єгрешій О. Назв. праця. С. 361.

⁶⁰ Преосв. еп. Юл. Пелеш жертвував // Діло. Львів, 1886. Ч. 39. 8 (20) цвітня. С. 3.

⁶¹ Єго Преосв. еп. Юліан Пелеш (про заснування освітніх закладів) // Діло. Львів, 1886. Ч. 76. 12 (24) липня. С. 3.

through the prism of the religious, administrative and social activities of its first bishop, Yulian Pelesh (1885–1891). The article separately highlights the components of his areas of archpastoral work. Highlighting known and little-known facts regarding the formation of the governing bodies of the diocese, care for the organization of obtaining spiritual education and care for the faithful through canonical visitations makes it possible to properly assess the figure of Y. Pelesh in the history of the Stanyslaviv Diocese and in general the Greek Catholic Church in Galicia in the last third of the 19th century.

Key words: Church, bull, bishop, diocese, chapter, parish, visitations, seminary, shematism, «Dilo».

УДК 94(477.8)“1884/1954”:929

Євген Пронюк (Івано-Франківськ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ АБО РОБІТНИЧА ГВАРДІЯ: ДЕТАЛІ РОЗЗБРОЄННЯ ЧАСТИН ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО НА ВУЗЛІ СТАНІСЛАВІВ – ТЛУМАЧ 17–19 ВЕРЕСНЯ 1939 р.

Стаття висвітлює маловідомі події 17–19 вересня 1939 р. на важливому вузлі Станиславів – Тлумач, пов'язані з участю воєнізованих ланок Організації українських націоналістів у роззброєнні частин Війська Польського. Проаналізовано реформування повстанських загонів на підрозділи Робітничої Гвардії, їхню взаємодію з Червоною армією та реакцію повстанців на зміну режимів. На основі свідчень з протоколів допитів НКВС та спогадів простежується трансформація політичної лояльності та стратегія дій українських патріотів у нових умовах.

Ключові слова: Робітничка Гвардія, ОУН, Червона армія, Військо Польське, НКВС, Друга світова війна, Польська кампанія (1939), Галичина.

Актуальність обраної теми полягає в дослідженні маловідомого, але важливого перехідного періоду в історії заходу України – вересня 1939 р., коли ОУН намагалась реалізувати власну політичну програму в умовах розпаду Польщі та приходу радянської влади. Вивчення феномену Робітничої Гвардії, поведінки місцевих націоналістів, їх адаптації або спротиву радянській системі дозволяє глибше зрозуміти динаміку політичних змін і формування національного опору в Галичині.

Метою статті є комплексне дослідження подій, пов'язаних із роззброєнням частин Війська Польського силами воєнізованих ланок ОУН 17–19 вересня 1939 р. на стратегічному вузлі Станиславів – Тлумач, зокрема на прикладі повстанського загону з села Клубівців та його околиць. Особливу увагу приділено аналізу мотивів, способів організації та характеру дій українських повстанських загонів, їхньої взаємодії з Червоною армією після її вступу на територію Східної Галичини, а також влиття повстанських загонів у створені радянські військові та державні інституції. На основі вивчення архівних джерел, протоколів допитів НКВС, щоденників і спогадів очевидців у статті зроблено спробу реконструювати механізми трансформації повстанського руху в умовах радикальної зміни влади, а також з'ясувати, як локальні прояви національного спротиву відображали загальні політичні процеси того періоду.

Основна частина. Не є секретом, що переважна частина членів ОУН до окупації Польської Республіки 1939 р. вважала її головним супротивником, який перешкоджає створенню української держави. Саме це було однією з ключових причин вступу багатьох осіб до лав ОУН. 1939 р. ОУН очікувала нападу Німеччини

на Польщу, щоб у слушну мить розпочати повстання і взяти владу до своїх рук. Так, влітку команда сільської ОУН у селі Клубівцях Тлумацького повіту почала активно залучати нових членів і до вересня 1939 р. налічувала вже близько 30 осіб¹.

Заарештований НКВС командант сільської ОУН Клубівців Дмитро Досюк (1914–1941) під час допиту 13 жовтня 1940 р. свідчив, що про необхідність підготовки до повстання йому 1939 р. повідомив представник районної команди ОУН Тисменищини Пилип Герман: «Герман почав мене розпитувати про чисельність організації в селі Клубівці, вказав, що потрібно більш активно займатися підбором і вербуванням нових членів в організацію ОУН, так як Польща припинить своє існування в ближчий час, а ми повинні бути готові до всього»².

Зрозуміло, що до повстання націоналісти готувалися заздалегідь, мобілізуючи до організації нових людей, накопичуючи зброю та боеприпаси. На Нюрнберзькому процесі колишній міністр закордонних справ Третього рейху Йоахім фон Ріббентроп свідчив, що німецькі спецслужби, зокрема Абвер під керівництвом адмірала Вільгельма Канаріса, підбурювали українське населення до повстання в тилу польської армії, використовуючи фактор національних меншин як інструмент дестабілізації ситуації в Польщі під час німецького нападу. За словами Ріббентропа, це питання зокрема обговорювалося у приватному вагоні Гітлера, і саме Канаріс, як він вважав, мобілізував усіх своїх агентів для організації повстання³.

Член сільської ОУН Клубівців Микола Палагіцький, який долучився до організації у вересні 1939 р., під час допиту в НКВС 15 грудня 1940 р. свідчив, що командант Д. Досюк у розмові з ним пояснив зовнішньополітичну обстановку та окреслив важливість моменту. Так, він розповів про перехід польського кордону Червоною армією, повну поразку Війська Польського та його відступ до румунського кордону: «Виходячи із цього, Досюк сказав: “Нам потрібно використати цей момент для захоплення влади у свої руки, а для цього нам, членам ОУН, потрібно більше залучити на свою сторону українське населення шляхом інтенсивного роззброєння відступаючих польських частин, озброюватись і бути на готові. Наших людей вже багато зібралось у лісі, де проводять необхідну підготовку”»⁴.

Ці свідчення коротко пояснюють тактичний і стратегічний план, якого дотримувався Д. Досюк як командант ОУН, і свідчать про серйозність його намірів. Для Д. Досюка, як військового командира, залучення М. Палагіцького було принципово важливим, бо той мав досвід строкової служби у 27-му піхотному полку Війська Польського в Ченстохові (Польща), де отримав чин старшого стрільця, пройшов санітарний курс і служив на посаді санітара-перев’язувальника⁵.

М. Палагіцький отримав розпорядження підготувати медикаменти та засоби для надання першої медичної допомоги. Було також заздалегідь визначено його постійне місце перебування, щоб у разі нещасних випадків або поранень учасників повстанської підготовки він міг оперативно надати допомогу. Отже, М. Палагіцький

¹ Галузевий державний архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (далі – ГДА УСБУ в ІФО). Ф. 5. Кримінальні справи реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 6872П. Слідча справа № 28907 по обвинуваченню Теличкана Дмитра Петровича, Досюка Дмитра Васильовича, Фігурного Івана Дмитровича та ін. Т. 3. 1940 – 26 жовтня 1940 р. 292 арк., арк. 43–44, 73–74, 102–103.

² Авторський переклад з російської мови. ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 2. Арк. 124–125.

³ The Avalon Project : Nuremberg Trial Proceedings Vol. 10. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL : <https://avalon.law.yale.edu/imt/03-30-46.asp#ribbentrop3> (дата звернення: 24.03.2025).

⁴ Авторський переклад з російської мови. ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 2. Арк. 183.

⁵ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 1. 1940 – 26 жовтня 1940 р. 143 арк. Конверт № 1. Документи і література Палагіцького М. П. Інв. № 1. Автобіографія Миколи Палагіцького.

не брав безпосередньої участі в бойових діях, але виконував обов'язки коменданта медичної служби загону⁶.

Хронологічно проаналізувати перебіг подій у перші дні війни і повстанської операції дають змогу короткі нотатки, які зробив у своєму записнику 19-річний член ОУН Йосип Михайлишин із села Клубівців. «1.IX.39. Перший день війни (не подавання польським командуванням правдивих вістей із фронту). 17.IX.39. Вісімнадцять літаків СРСР над Станіславом. /виг. війни/»⁷. Поразка Польщі для місцевого населення стала очевидною з моменту вступу СРСР у війну 17 вересня 1939 р. Політ радянських літаків над Станіславом автор щоденника прямо визначає завершенням війни, що свідчить про швидке розуміння масштабів подій серед учасників ОУН.

«18.IX. 2-га година по поч. розброєння польської армії на Таборищах»⁸. Розброєння польських частин почалося вже наступного дня після вступу Червоної Армії, і, очевидно, саме 18 вересня повстанський загін розпочав свій збройний виступ: «18.IX. ціля по пол[якам]. Стрілянина між населенням та військом. 18.IX. вечором 8 московські танки на середдорозі»⁹.

Запис показує, що польські військовики чинили збройний спротив перед розброєнням, що призвело до бойових зіткнень із повстанцями. Цього ж дня сюди прибули радянські танки і Й. Михайлишин уже ідентифікував їх як «московські», що вказує на його зрілі погляди щодо нової влади.

Центром подій став присілок Таборищі, розташований у східній частині села Клубівців, через який проходив стратегічно важливий для польської армії транспортний вузол. Він з'єднував повітове місто Тлумач із Тисменицею та Станіславом і слугував найкоротшим маршрутом для відступу Війська Польського на територію Румунії через напрямок Тлумач – Коломия – Чернівці. Ще одна ключова дорога вела на північ до Галича, а інша – на південний схід, до села Нижнів і Дністра.

У лісі за один кілометр на південний схід від Таборищів розташовувалася залізнична станція «Зелена» (між селами Палагичі й Клубівці), яка входила до складу одноколіїної залізничної гілки Станіславів – Бучач – Гусятин – Ярмолинці (Східно-Галицька частина трансверсальної залізниці)¹⁰.

Очевидно, повстанці намагалися встановити контроль і над нею, усвідомлюючи її важливе стратегічне значення для руху військ і постачання: «19.IX. здобуття 2 скорострільів і розброєння 2 поль. офіцерів. 19.IX. год. 7. Рано – Візд Красноі Армії в село Клубівці. 19.IX. похорон червоно-армійца»¹¹.

Ці записи свідчать, що повстанці впоралися з поставленим перед собою військовим завданням: їм вдалося здобути зброю та розброїти польські частини, не вдаючись при цьому до військових злочинів. Згадка про похорон червоноармійця додатково підтверджує факт бойових зіткнень у межах визначеного сектора, які тривали щонайменше упродовж 18–19 вересня 1939 р.

⁶ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 2. Арк. 231.

⁷ Архів музею Клубівців (далі – АМК). Ф. 5. Приватні архіви. Оп. 2. Спр. 4. Приватний архів Марії Івасюк. Документи дому Михайлишин. Т. 3. Книги, молитвенники, підручники та дотичне. Інв. № 12. Календарець «Нашого Приятеля» на 1939 рік. Львів : Наш Приятель, 1938. С. 25.

⁸ АМК. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 4. Т. 3. Інв. № 12. С. 25.

⁹ Ідеться про транспортний вузол у центрі присілка Таборищі (Там само. С. 27).

¹⁰ Карпів Й. Клубівці: нариси з історії села. Івано-Франківськ : СІМІК, 2001. С. 43–45; Tuśmienica–Tłumacz A 53 B 40 (Z. 10 K. XXXII): топографічна карта. Масштаб 1:100 000. URL : <https://polona.pl/preview/4fbb30a3-4a0a-4544-aea1-48548f823ca5> (дата звернення: 24.03.2025).

¹¹ АМК. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 4. Т. 3. Інв. № 12. С. 25.

«19.IX. Організація червоної міліції»¹². Цей ключовий запис свідчить про те, що повстанський загін був реформований у Червону міліцію лише після того, як Червона армія встановила контроль над Клубівцями. До цього часу повстанці діяли під командою сільської ОУН і, з погляду як польської, так і радянської влади, могли розглядатися як незаконні збройні формування.

Політично дезорієнтовані члени ОУН, як і переважна кількість місцевого населення, сприймали встановлення радянської влади не як іноземну окупацію, а як альтернативний проєкт українського державного відновлення, що, своєю чергою, вплинуло на короточасну лояльність або намагання адаптації до нових умов без негайного спротиву.

Заарештований НКВС член сільської ОУН Федір Лешук на допиті від 10 грудня 1940 р. свідчив: «Не дивлячись на це, все ж нашій організації нічого не вдалось зробити в період війни Польщі з Німеччиною, так як діяла Червона Армія і дуже блискавично. Народ йшов за Червоною Армією, а ОУНівські кадри опинилися в розгубленості і нічого вдіяти не змогли»¹³. Стає зрозуміло, що ОУН повністю втратила політичну ініціативу, а її члени були дезорієнтовані участю СРСР у конфлікті та діяли на власний розсуд, без централізованого керівництва чи чіткої стратегії. У допиті від 18 грудня 1940 р. Ф. Лешук, коли слідчі НКВС намагалися з'ясувати, яку саме зброю мала сільська ОУН, вказав важливу деталь: «Зброя повинна була бути у всіх членів ОУН Клубівців, оскільки всі вони були в Робочій Гвардії після приходу Червоної Армії»¹⁴.

Тобто, члени сільської ОУН у повному складі вступили до Робочої Гвардії, що свідчить або про позитивне сприйняття приходу радянських військ, або ж – що менш імовірно, але виключати не можна – про навмисну спробу «гри вдвох»: тобто формальне влиття в радянські структури задля збереження впливу ОУН і можливого продовження підпільної діяльності під прикриттям нової влади.

Подібно діяв комендант сільської ОУН села Надорожна Іван Фігурний, який у структурі організації підпорядковувався Д. Досюку. І. Фігурний брав активну участь у роззброєнні частин Війська Польського, що відступали через Надорожню, і для підтримання порядку організував із місцевого активу збройний загін, попередньо роззброївши польську поліцію, що діяла в селі. Як згодом І. Фігурний стверджував на допиті в НКВС, після озброєння загону вони не пропускали через село жодної польської військової частини, яка не складала зброї. Коли ж у село вступили підрозділи Червоної армії, вся зброя, яка перебувала у розпорядженні загону, була передана представникам РСЧА. Натомість на основі загону була організована міліція, яку він сам і очолив. Прослуживши комендантом міліції півтора місяця, І. Фігурний згодом перейшов на посаду секретаря місцевого комітету¹⁵.

Микола Турик, брат коменданта сільської ОУН Клубівців Д. Досюка, 1994 р. згадував про події вересня 1939 р. так: «У вересні 1939 року було організовано зустріч Червоної армії. У Дидні¹⁶ наші хлопці роззброїли роту поляків, які відступали. І здобули зброю. Потім, уже за москалів, у колишньому панському дворі відбувся збір рекрутів із п'яти сіл, їх розквартирували по селі, з ними займалися 3–4

¹² Там само. С. 27.

¹³ Авторський переклад з російської мови. ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 2. Арк. 163.

¹⁴ Там само. Арк. 170.

¹⁵ Там само. Арк. 183.

¹⁶ Топонімічна назва дороги з присілка Таборищі до села Остриня, сприятлива для засідок завдяки лісистій місцевості. – *Є. П.*

інструктори. Офіційно їм говорили одне, а неофіційно – те, що вони в майбутньому стануть борцями за Українську державу»¹⁷.

Слова про те, яку саме ідею переслідували рекрути, варто трактувати з обережністю, зважаючи на часову віддаленість і можливу ретроспективну інтерпретацію. Водночас ці свідчення становлять цінне джерело для розуміння масштабів подій.

Оунівець Й. Михайлишин у своєму записнику також зафіксував неповний перелік односельців, які 19 вересня 1939 р. приєдналися до лав червоної міліції та стали її основним кадровим складом: «Берладин Григор (голова), Федорак Пилип (заступник), Левандовський М. (секретар), Досюк Петро, Івасюк Іван, Василь Старчук, Івасюк Петро (Сивий), Василь (Куций), Юзьо (Хропливої), Олекса Павлюк (Харітон), Гудзовський Петро»¹⁸. Важливо, що командування міліції – голова, заступник і секретар – складалося з осіб, які були учасниками Першої світової війни, а згодом воювали у складі Української Галицької армії. Отже, вони володіли реальним бойовим досвідом і водночас могли виконувати значну символічну роль як носії ідеї реваншу за поразку у польсько-українській війні 1918–1919 рр.¹⁹

Цікаво, що вже в жовтні 1939 р. НКВС за «контрреволюційну агітацію» заарештував колишнього секретаря червоної міліції Михайла Левандовського, а 17 грудня того ж року як свідок був допитаний Д. Досюк, який на той час уже обіймав посаду голови сільського комітету Клубівців. Серед іншого він свідчив: «В цей час як проходила тут Червона армія, в розмові між Вів'юрою і Михайлишином, Левандовський будучи в цей час у сільській міліції, почав говорити, що зараз під Карпатами йде бій, мабуть Червона армія відступає, а наші міліціонери ходять, голови повішали, просто не можу собі уявити, що воно зараз робиться [...]»²⁰.

Тобто М. Левандовський поширював чутки про те, що під Карпатами точаться бої, нібито Червона армія зазнає поразки, а наступ здійснюється об'єднаними силами Німеччини, Карпатської України та повстанців із Галичини. На цьому тлі його обурення викликала пасивність місцевої міліції, яка, замість підтримки антирадянського повстання, «ходить, голови повішала»²¹.

Свідчення Д. Досюка доповнив житель села Карл Вів'юра, який стверджував, що М. Левандовський обурювався тим, що, мовляв, уже чути постріли, радянська армія відступає, а в селі у міліції забрали зброю, і вони не зможуть впливати на ситуацію²². За збігом чи ні, але М. Левандовський прослужив у міліції лише два тижні і був звільнений через несправність руки, пораненої ще в 1919 р. під час польсько-української війни²³.

Здача зброї справді була дискусійним рішенням і сприймалася по-різному. Для прикладу, житель Клубівців, ветеран Першої світової війни Стефан Портуняк, який перебував у лавах міліції, виступив серед односельчан із пропозицією зберегти зброю, здобуту від Війська Польського. Незабаром він також відмовився від дальшої служби, посилаючись на поважний вік²⁴.

¹⁷ Карпів Й. Назв. праця. С. 62.

¹⁸ АМК. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 4. Т. 3. Інв. № 12. С. 21.

¹⁹ Карпів Й. Назв. праця. С. 46–50.

²⁰ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 13035П. Справа № 27490 по обвинуваченню Левандовського Михайла Прокоповича по ст. 54-10 КК УРСР. 21 жовтня 1939 р. – 15 березня 1940 р. Арк. 23–25.

²¹ ГДА УСБУ в ІФО, Ф. 5. Оп. 1. Спр. 13035П. Арк. 29.

²² Там само. Арк. 22 зв.

²³ Там само. Арк. 31.

²⁴ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 260П. Справа №27489 по обвинуваченню гр-ма Портуняк Стефана Романовича в злочинах, передбачених ст. ст. 54-13 КК УРСР. 24 грудня 1939 р. – 13 березня 1940 р. 22 арк., арк. 9, 9 зв., 12.

Варто зазначити, що розпорядження про здачу зброї виконали не всі члени Робітничої гвардії. У ході слідства НКВС над членами сільської ОУН Клубівців у 1940–1941 рр. співробітники органів встановили, що до моменту арештів організація мала на озброєнні 6 карабінів, 3 револьвери та 1 кулемет. У селі Надорожна ОУН зберегла 2 карабіни²⁵.

Висновок. Події 17–19 вересня 1939 року на вузлі Станиславів – Тлумач засвідчили спробу ОУН реалізувати власну програму державотворення в умовах військово-політичного вакууму. Підготовка до збройного повстання, роззброєння польських частин, мобілізація кадрів і навіть спроби контролю стратегічних шляхів вказують на організованість і рішучість дій. Водночас вступ Червоної армії став неочікуваним викликом, що дезорієнтував частину націоналістів, спричинивши тактичну лояльність і навіть участь у радянських структурах. Феномен Робітничої Гвардії – приклад перехідного етапу, коли націоналістичні й радянські елементи тимчасово співіснували. Збройні залишки, подвійна гра, арешти і свідчення 1940–1941 рр. засвідчують, що повстанський рух не зник, а перейшов у латентну фазу, зберігши як кадровий потенціал, так і політичну волю для дальшої боротьби.

The article highlights little-known events of September 17–19, 1939, at the strategic Stanyslaviv – Tlumach junction, related to the participation of militarized OUN units in the disarmament of the Polish Army. The reforming of insurgent detachments into units of the Workers' Guard, their interaction with the Red Army, and the reaction of the insurgents to regime changes are analyzed. Based on NKVD interrogation testimonies and personal recollections, the transformation of political loyalty and the survival mechanisms of Ukrainian patriots under the new conditions are traced.

Key words: Workers' Guard, OUN, Red Army, Polish Army, NKVD, Second World War, Polish Campaign (1939), Galicia.

ДОДАТКИ

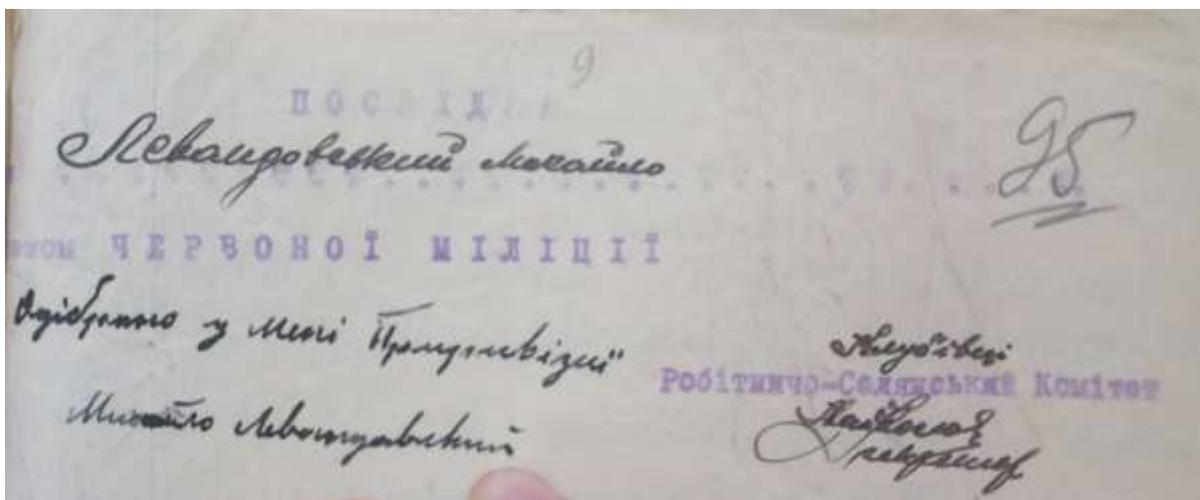

Джерело: приватна колекція Євгена Пронюка. Командант сільської ОУН Клубівців Дмитро Досюк на псевдо Василь Веселий. Розстріляний НКВС у червні 1941 р.

²⁵ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6872П. Т. 2. Арк. 85–94.

Витяг з топографічної карти Тисмениця – Тлумач. А 53 В 40 (Z. 10 К. XXXII): масштаб 1:100 000. Надруковано і видано Військово-географічним інститутом у Варшаві, 1926²⁶

Посвідка члена червоної міліції Михайла Левандовського, видана Робітничо-Селянським комітетом Клубівців²⁷

²⁶ Tuśmienica–Tłumacz A 53 B 40 (Z. 10 K. XXXII): топографічна карта. Масштаб 1:100 000. URL : <https://polona.pl/preview/4fbb30a3-4a0a-4544-aea1-48548f823ca5> (дата звернення: 24.03.2025).

²⁷ ГДА УСБУ в ІФО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 13035П. Арк. 25.

СКРИЖАЛІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(569.4)“1917/1948”

Роман Павлюк (Івано-Франківськ, Україна)

СІОНІСТСЬКИЙ ПРОЄКТ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА СТОРІНКАХ «ДЕКЛАРАЦІЇ БАЛЬФУРА»

У статті проаналізовано політичні причини надання підтримки урядом Великої Британії сіоністському рухові. Прослідковано зміни зовнішньої політики Лондона до арабо-єврейського протистояння в Палестині. Особливу увагу приділено справі невиконання обіцянки Британського парламенту у «Декларації Бальфура», після чого почалася активізація єврейського національного руху в Палестині.

Ключові слова: Сіоністська організація, «Декларація Бальфура», Палестина, алія, ішув, Хагана, Іргун, Лехі, «Біла книга».

Метою статті є визначення передумов та наслідків ухвалення «Декларації Бальфура» та показати, що у важливі моменти народи, які прагнуть свободи, не можуть цілком довіритися міжнародним гарантіям, а мають головно розраховувати на власні сили. Актуальність дослідження викликана нестачею фахових наукових праць у вітчизняній історіографії окресленої тематики. Історію боротьби єврейського народу за власну державу зображено у спогадах провідних лідерів Володимира Жаботинського¹ та Менахема Бегіна², також важлива інформація міститься у працях сучасних істориків, зокрема Єгуди Лапідот Іргун Цвай Леумі (Ецель) «Створення Іргуну»³ та «Іргун: Розкол всередині Іргуну (червень 1940 р.)»⁴, а також Данієля Гордіса «Ізраїль. Історія відродження нації»⁵.

Створення власної держави для єврейського народу протягом століть залишалося однією з найважчих міжнародних тем. Віками євреї проживали у діаспорі, де часто потерпали від гонінь та погромів. Наприкінці ХІХ ст. після Першого сіоністського конгресу, єврейський рух вийшов на політичну арену. Головною метою діяльності сіоністського руху стало створення єврейської держави в Палестині, що буде захищеною правом. Мрія про це відразу ж здобула прихильність серед єврейських мас. Шлях до неї мав бути мирним: через організоване переселення євреїв до Палестини й залучення державних структур та урядів для підтримки. Проте спочатку єврейська мрія не знайшла будь-якої політичної прихильності серед великих держав. І лише після потрясінь Великої війни ситуація змінилася. Змагання великих держав за контроль над Близьким Сходом створили підґрунтя для появи єврейського фактора у світовій політиці. Лідери сіоністського руху почали шукати союзника для створення єврейської держави в Палестині.

¹ Жаботинський В. Здобути державу Ізраїль / пер. К. Гаранчевська. Київ : Пропала грамота, 2023.

² Begin M. The Revolt. New York : Dell Publishing Co., Inc., 1978.

³ Lapidot Y. Irgun Tz'va'i Le'umi (Etzel): The Establishment of the Irgun // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-establishment-of-the-irgun>.

⁴ Idem. The Irgun: The Split Within the Irgun (June 1940) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-split-within-the-irgun>.

⁵ Гордіс Д. Ізраїль. Історія відродження нації / пер. М. Климчук. Київ : Наш формат, 2024.

Після Першого сіоністського конгресу 1897 р. в Базелі Теодор Герцль написав такі слова: «Якщо підбити підсумки конгресу в одному реченні, хоч робити це публічно мені і не хочеться, то я сказав би так: “У Базелі я заснував Єврейську державу”. Скажи я це вголос сьогодні – і наді мною сміятимуться. Та через п’ять років (через п’ятдесят – то точно) у цьому ніхто не сумніватиметься»⁶. Вже через 20 років буде написана «Декларація Бальфура», що стане сильним поштовхом до масової організованої імміграції до Палестини та відкриє можливість для розвитку ідеї єврейської державності.

Теодор Герцль у виступі перед Королівською комісією для вивчення питання імміграції запропонував створити єврейське поселення, що розміщувалося б недалеко від Палестини. Лідер сіоністів обрав острів Кіпр або Ель-Аріш, що був на Синайському півострові. Він вважав, що одне із запропонованих місць стане лиш тимчасовою домівкою, звідки, коли прийде час, можна буде переселитися до Палестини. Хоча така пропозиція не мала успіху, це стало початком політичних зв’язків між офіційним Лондоном та сіоністським рухом⁷.

У 1903 р. міністр з питань колоній Великої Британії Джозеф Чемберлен запропонував натомість місце єврейської автономії в протектораті Уганді (сучасні землі Кенії). Теодор Герцль з радістю сприйняв цю ідею та організував Шостий сіоністський з’їзд. Проте «План Уганда» призвів до розколу серед єврейського руху. Частина єврейських лідерів боялася, що переселенці не бажатимуть далі переїжджати до Палестини. Також вони вважали, що відмова від прабатьківщини зараз стане великою ідеологічною поразкою всього єврейського руху. Прихильники ж створення тимчасової домівки в Кенії прагнули насамперед створити прихисток, якого євреї так потребували – особливо після психологічного шоку від Кишинівського погрому 1903 р. Було домовлено лиш про створення комісії з розслідування цих земель. Проте вона так і не розпочала свою діяльність. 1905 р. на Сьомому конгресі, після смерті Теодора Герцля, «План Уганда» був остаточно відкинтий⁸.

У своїх спогадах молодий В. Жаботинський, який згодом стане лідером ревізіоністського руху, згадував, що у результаті цих двох конгресів єврейський рух «піднявся вище» та здобув першу політичну перемогу. «Я впевнений, що і Чемберлен (автор угандійського проєкту), і Бальфур, і ще кілька політиків в Англії та інших країнах тільки в той день зрозуміли, що таке сіонізм, так само, як і багато ветеранів»⁹.

На початку Першої світової війни сіоністський рух не підтримав ні Антанту, ні Центральні держави, а намагався зберігати нейтралітет. Спершу деякі сіоністи схилилися у бік Османської імперії. Проте, майже відразу ж після початку війни Джемаль-паша, командувач єгипетського фронту, визначив сіоністів як ворогів Туреччини та депортував євреїв з Палестини¹⁰.

В. Жаботинський відразу ж розумів, що Османська імперія не переживе цієї війни, і її чекає невідворотний розпад. Тому він спробував переконати британський уряд створити єврейську військову частину, що братиме участь у діях на Східному фронті – Палестинському. До того ж, на відміну від турків, британці ставилися до

⁶ Гордіс Д. Назв. праця. С. 33.

⁷ Kadary N. Herzl and the Zionist Movement: From Basle to Uganda – Background // Jewish Agency for Israel. URL : <https://web.archive.org/web/20120314021057/http://www.jewishagency.org/JewishAgency/English/Jewish+Education/Compelling+Content/Eye+on+Israel/Activities+and+Programming/Zionism/14.+Herzl+and+the+Zionist+Movement+From+Basel+to+Uganda++Background+Text.htm>.

⁸ Гордіс Д. Назв. праця. С. 51–53.

⁹ Жаботинський В. Назв. праця. С. 65.

¹⁰ Гордіс. Д. Назв. праця. С. 84–85.

єврейських біженців прихильно. Їм надали бараки, відкрили грошовий кредит. При таборі в Александрії діяли єврейська школа, бібліотека та аптека¹¹.

3 березня 1915 р. задум В. Жаботинського нарешті втілюється у життя на малій нараді, на якій був ще Йосип Трумпельдор, єврейський герой та ветеран російсько-японської війни. Проте за законами Великої Британії до лав імперської армії не брали іноземців, тому англійський генерал Максвел запропонував компромісний варіант: створити загін погоничів мулів, що мав забезпечувати постачання. Також тоді не було в планах наступу на Палестину, а тому їх участь буде на іншому турецькому фронті, а саме в Галліполі. Цей загін став першим у новітній історії єврейського руху, що воював під власним прапором. Так було закладено ідеологічні підвалини майбутньої Армії оборони Ізраїлю – завдяки ініціативі єврейських діячів та британської влади¹².

Велику роль у просуванні сіоністської ідеї на дипломатичному рівні зіграв Нахум Соколов, сіоністський лідер та один із зачинателів журналістики на івриті. У 1916 р. єврейський політичний рух опинився в складній ситуації: між урядами Великої Британії та Франції було укладено таємну угоду Сайкса-Піко, за якою Палестина мала бути поділена між ними. Нахум Соколов провів декілька успішних переговорів з французькими політиками, зокрема Франсуа Жоржем-Піко та прем'єр-міністром Александром Рібо. Результатом його праці став лист Жюля Камбона, генерального секретаря Міністерства закордонних справ 4 червня 1917 р. у якому зазначалося: «Ви вважаєте, що за сприятливих обставин і за умови збереження незалежності Святих Місць, було б актом справедливості та відшкодування збитків допомогти, під захистом союзних держав, у відродженні єврейської національності на тій землі, з якої народ Ізраїлю був вигнаний стільки століть тому. Французький уряд [...] може лише співчувати вашій справі, перемога якої пов'язана з перемогою союзників»¹³.

Дипломат теж зумів знайти підтримку в особі Папи Бенедикта XV та італійського уряду. Ще одним союзником Н. Соколова та сіоністської справи став Луїс Брандейс, який лобював визнання «Декларації Бальфура» Вудро Вільсону, президенту США. Підтримка Лондону і Вашингтону дозволила здолати британський опір декларації¹⁴.

Найважливіший внесок зробив учений-хімік та сіоністський лідер Хаїм Вейцман. Він встановив контакт з прихильниками сіоністського руху – Девідом Ллойдом Джорджем, лідером лібералів та міністром внутрішніх справ сером Гербертом Семюелем. У жовтні 1916 р. уряду прем'єр-міністра Герберта Асквіта було подано проєкт декларації про єврейську Палестину, але успіху не було. Проте ситуація різко змінилася у грудні 1916 р., коли новим міністром закордонних справ став Артур Бальфур, який позитивно ставився до справ єврейського народу. Почалися переговори між сіоністами та Лондоном за посередництва сера Марка Сайкса, що тривали до жовтня 1917 р. Наслідком переговорів стало ухвалення документа, званого в історії як «Декларація Бальфура», адресованого лорду Ротшильду¹⁵.

2 листопада 1917 р. Артур Бальфур надіслав листа лордові Волтеру Ротшильду, що був представником британського єврейства, у якому від імені уряду Його Величності проголошував підтримку створення в Палестині «національного осеред-

¹¹ Жаботинський В. Назв. праця. С. 121–126.

¹² Там само. С. 134–138.

¹³ History of the Balfour Declaration // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-sykes-picot-agreement-1916>.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Barbour N. Nisi Dominus: A Survey of the Palestine Controversy. Beirut : Institute for Palestine Studies, 1969. P. 56–61.

ку для єврейського народу», притому не порушуючи релігійних прав інших народів. Цей короткий документ позначив новий етап у розвитку сіоністського руху та сприяв активізації єврейської імміграції до Палестини¹⁶.

У квітні 1920 р. в Сан-Ремо відбулася конференція провідних держав Антанти, де вирішувалася доля Османської імперії. Учасниками конференції були Велика Британія, Італія, Франція та Японія. Вони ухвалили рішення про передачу Британії мандата на Палестину. Окрім адміністративного контролю це означало міжнародне підтвердження «Декларація Бальфура» та підтримку ідеї сіонізму – створення єврейського національного осередку. Це рішення викликало протест серед арабського населення, яке сприймало це як загрозу своїм політичним і культурним правам¹⁷.

Під час Першої світової війни британський уряд вів переговори також з арабами. Лондон пообіцяв шерифу Мекки, Хусейну ібн Алі прихильність у створенні арабської держави в обмін на військову допомогу проти турків. Ця держава мала охоплювати Аравійський півострів та інші частини Близького Сходу. Одним із наслідків цієї домовленості стало те, що палестинські араби вперше в історії виявилися окремою політичною одиницею, відірваною від решти Сирії. Проте «Декларація Бальфура» фактично суперечила домовленостям з арабами. Так почалася політика британського лавірування між двома народами Палестини¹⁸.

У 1920 р. у відповідь на конференцію у Сан-Ремо арабське населення виступило з різким протестом, що переріс у насильство проти єврейського населення Палестини. Унаслідок сутичок загинуло шестеро євреїв. У м. Яффа 1921 р. знову спалахнуло заворушення – був убитий письменник Йосеф-Хаїм Бренер та ще декілька членів єврейської спільноти¹⁹.

Зі слів Річарда Майнерцхагена, за кілька днів до Великодня 1920 р. між полковником Вотерсом Тейлором з Хадж-Аміном аль-Хусейні відбулася зустріч. Було домовлено, що якщо арабські заворушення набудуть великого розмаху, то деякі англійські генерали виступлять за повне залишення «єврейського дому». Британські війська та єврейська міліція були виведені з Єрусалиму. Після того розлючені араби напали на єврейські крамниці. Хадж-Аміна було засуджено на десять років ув'язнення, проте він втік, а потім був помилуваний британським урядом²⁰.

Упродовж січня – червня 1920 р. генерал Луїс Болс був головним військовим адміністратором Палестини. Після перших сутичок він направив до Генштабу в Каїрі звіт, у якому рекомендував розпустити Сіоністську комісію. Генерал стверджував про нелояльність до наказів адміністрації з боку ішуву (єврейського населення Єрец-Ізраелю). Британська військова адміністрація в Палестині стрімко втрачала довіру мусульман і християн, які вбачали в діях Сіоністської комісії порушення обіцяного нейтралітету. Впровадження іврити, формування окремої єврейської судової системи, надання спеціальних привілеїв сіоністським діячам та їхній вплив на владу спричиняли відчуття упередженості. Разом з тим комісія звинувачувала британських посадовців в антисіонізмі, що тільки загострювало напругу. Попри офіційну риторику про «національний дім», фактично йшлося про державність. Однак уряд Великої Британії не поділяв цієї позиції²¹.

¹⁶ Balfour Declaration: Text of the Declaration (November 2, 1917) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-balfour-declaration>.

¹⁷ Гордіс Д. Назв. праця. С. 96–97.

¹⁸ When Churchill Severed Transjordan From Palestine (1921) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/when-churchill-severed-transjordan-from-palestine>.

¹⁹ Гордіс Д. Назв. праця. С. 96–97.

²⁰ Shields J. S. Arab Riots of the 1920's // Jewish virtual library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/arab-riots-of-the-1920-s>.

²¹ Barbour N. Op. cit. P. 96–98.

Внаслідок нападів арабів та невтручання британців, лідери євреїв вирішили, що надалі не можна покладатися на мандатну владу в плані безпеки. У 1921 р. було створено військову організацію Хагану, яка мала гарантувати безпеку єврейського населення Палестини²².

У 1921 р. новим міністром з питань колоній Великої Британії став Вінстон Черчилль. Він призначив своїм радником Томаса Едварда Лоуренса, який відіграв важливу роль в арабському повстанні. Їх головним завданням стало вирішення проблеми повстання в Іраку і діяльності династії Хашимітів. Емір Фейсала спробував проголосити арабське королівство зі столицею в Дамаску, проте втручання Франції завадило цьому плану. Тим часом старший брат Фейсала, Абдулла, у листопаді 1920 р. прибув до міста Маан з кількома сотнями послідовників і оголосив про намір повернути владу в Сирії та Лівані, що входили до французького мандата²³.

12 березня 1921 р. почалася Близькосхідна конференція. За її результатами британці сприяли обранню еміра Фейсала королем Іраку, а його брата Абдалли – еміром Трансйорданії у квітні 1921 р. Тобто Вінстон Черчилль відокремив приблизно три чверті Палестини від початкового британського мандата, встановленого в Сан-Ремо. У серпні 1922 р. британці подали до Ліги Націй меморандум, який офіційно виключив Трансйорданію з усіх положень, що стосуються єврейських поселень. 12 серпня того ж року Ліга Націй офіційно прийняла цей меморандум²⁴. Це рішення стало політичною поразкою сіоністського руху та збільшення прихильності до арабів в Лондоні.

Замість військової адміністрації в Палестині запровадили цивільну. Першим Верховним комісаром у справах Палестини став сер Герберт Семюель, який був євреєм. Упродовж 1919–1923 рр. чисельність євреїв ішуві зросла удвічі, після 3 алії (повернення до Батьківщини). Єврейські національні збори стали офіційним представництвом, арабам ж у цьому плані було відмовлено. Було створено Міністерство торгівлі та банки для кредитування єврейських підприємців. Також Г. Семюель зробив великий внесок у розвиток інфраструктурних об'єктів, зменшивши мито на будівельні матеріали з 11% до 3%. Побудував дороги, що з'єднували насамперед єврейські поселення. А іврит став однією з трьох основних мов у Палестині²⁵.

Проте вже після нападів на євреїв у м. Яффа 1921 р. на прохання Вінстона Черчилля була створена «Біла книга» 3 червня 1922 р. Єврейська імміграція була значно обмежена, шляхом визначення економічної можливості Палестини приймати аліїв. Було наголошено, що створення єврейського осередку не має шкодити правам арабського населення Палестини²⁶.

Монахем Бегін вважав комісії з розслідувань та «Білу книгу» інструментами впливу британців на Палестину: «Ці комісії мали додаткову психологічну перевагу в тому, що виглядали як неупереджені судді, які наголошували на тому, що в Палестині існують два конфліктуючі “права”, і таким чином підкреслювали необхідність постійної присутності в Палестині мандатної влади як третьої та вирішальної сторони. Іншим інструментом була “Біла книга”, якої було опубліковано досить

²² Гордіс Д. Назв. праця. С. 97.

²³ Pre-State Israel: The Cairo Conference (1921) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/pre-state-israel-the-cairo-conference>.

²⁴ When Churchill Severed Transjordan From Palestine (1921) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/when-churchill-severed-transjordan-from-palestine>.

²⁵ Safieh D. Facts on the Ground: Herbert Samuel and the Balfour Declaration, 1914–1925 // Britain Palestine Project. 21.10.2021. URL : https://britainpalestineproject.org/facts-on-the-ground-herbert-samuel-and-the-balfour-declaration-1914-1925/?utm_source=chatgpt.com.

²⁶ When Churchill Severed Transjordan From Palestine (1921) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/when-churchill-severed-transjordan-from-palestine>.

багато, проголошуючи [...] різні приводи та виправдання для політики обмеження в'їзду євреїв до Палестини»²⁷.

Вже в той час серед представників сіоністського руху з'явилися ті, хто вважали, що на насильство слід відповісти силою. В. Жаботинський зазначав: «А тому вона (колонізація) може тривати і розвиватися тільки під захистом сили, що не залежить від місцевого населення, залізної стіни, яку місцеве населення не в змозі пробити»²⁸.

Після погрому в Хевроні, 1931 р. у Хагані відбувся розкол, деякі члени вийшли з організації та створили Іргун цвай леумі. Було змінено стратегію боротьби з постійної оборони на наступ, коли він потрібен. Ідеологом військової організації був В. Жаботинський, який водночас очолював ревізійністську молодіжну структуру Бейтар²⁹.

15 квітня 1936 р. почалося арабське повстання. Основними вимогами арабів були повністю заборонити імміграцію євреїв до Палестини і продаж землі сіоністам. Також повстанці вимагали й політичних поступок – створення уряду, де б за арабами була більшість. Перша реакція Лондону на повстання була жорстка, проте вже в середині 1936 р. їм пішли на певні поступки. Було запропоновано скоротити дозволену кількість єврейської імміграції до 4500 аліїв на наступні пів року. Однак араби не прийняли цієї пропозиції³⁰.

У 1936 р. британський уряд призначив комісію з розслідування на чолі з лордом Пілем для оцінки причин арабських заворушень та діяльності мандатного уряду. У липні 1937 р. Комісія Піля вперше рекомендувала розділити землю на єврейську та арабську держави поряд із міжнародною зоною, що простягалася б від Єрусалиму до Яффи, яка залишалася б під британським мандатним урядом. Комісія теж рекомендувала обмін землею та населенням між двома державами. До єврейської частини мали б перейти смуга, що простягалась від Беєр-Тувії до гори Кармель, Галілея та Ізраїльська долина, приблизно 17 % від усього мандата. Землі, що мали належати арабам, становили 75 % – їх запропонували об'єднати з Трансйорданією³¹.

Рішення, що запропонувала комісія, зустріли неоднозначну реакцію серед учасників сіоністського руху. Ревізійністи відхилили ці умови, які вкотре зменшували «єврейський осередок», однак більшість євреїв у серпні 1937 р. на ХХ сіоністському з'їзді прийняли звіт комісії Піля. Тоді як арабська сторона вкотре відхилила умови³².

У травні 1939 р. було прийнято «Білу книгу». У ній зафіксували майже всі вимоги Арабського повстання. Єврейську імміграцію до Палестини було обмежено до 75 000 аліїв протягом наступних п'яти років. Саме в той час на єврейське населення в Європі з боку нацистської Німеччини вчинялися жорстокі гоніння та погроми. Через рішення британського уряду, євреї опинилися майже в пастці. Уряд Його Величності дав обіцянку, що за сприятливих умов Палестина зможе здобути незалежність протягом 10 років. Також було обмежено продаж чи передачу арабської землі євреям³³.

Цими рішеннями британський уряд перекреслив обіцянку, дану Артуром Бальфуром. Англіїці не тільки відмовилися від виконання своїх обіцянок перед

²⁷ Begin M. Op. cit. P. 59.

²⁸ Жаботинський В. Назв. праця. С. 352.

²⁹ Гордіс Д. Назв. праця. С. 97.

³⁰ Там само. С. 109–110.

³¹ British Palestine Mandate: The Peel Commission (July 1937) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-peel-commission>.

³² Гордіс Д. Назв. праця. С. 111–112.

³³ British White Papers: White Paper of 1939 (May 23, 1939) // Jewish Virtual Library. URL : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/british-white-paper-of-1939>.

єврейським народом, але й підтримали арабські вимоги. Це поклало край періоду співпраці між євреями та британцями й започаткувало новий розділ в історії сіоністського руху, а саме протистояння.

У червні 1939 р. Іргун розпочав вчиняти диверсійні акти проти мандатної влади в Палестині. Першими стали атаки в Єрусалимі, під час яких було підірвано ключові об'єкти зв'язку, виведено з ладу понад 1700 ліній. У Тель-Авіві було зруйновано залізницю до Лідди, а згодом пошкоджено електропідстанції та десятки телефонних станцій³⁴.

У 1940 р. Давид Резіель, очільник Іргуну, пішов на примирення з Британією через початок Другої світової війни. Однак це призвело до розколу в Ецелі, євреї на чолі з Авраамом Штерном створили Лохамей херут Ісраель або Лехі. Організація ставила собі за мету повне вигнання Британії з Палестини, визволення ішуву і створення єврейської держави з кордонами «від Євфрату до Нілу»³⁵.

У 1945 р. було створено Єврейський рух опору. Три військові організації – Хагана, Іргун та Лехі – об'єдналися та оголосили війну «Білій книзі» 1939 р. На чолі об'єднання став сіоністський лідер Давид Бен-Гуріон. Проте Іргун та Лехі не розчинилися в Хагані, зберігши організаційну незалежність і право самостійно пропонувати операції³⁶.

16 червня 1946 р. під час операції Єврейського руху опору було знищено колії та мости Хайфської залізниці. Це призвело до великих втрат (4 мільйони фунтів) з боку британців. У відповідь почалася операція «*Arama*» – обшуки великих міст у Палестині. Було затримано 27 000 євреїв³⁷.

Існувала й надалі загроза подальших британських облав. Тому лідери Єврейського руху опору 1 липня 1946 р. спланували напад на готель «*King David*». Попри те, що члени Хагани й Лехів згодом відмовились від плану, члени Ецелю не зупинилися і діяли самостійно. Менахем Бегін хотів уникнути жертв серед цивільного населення та здійснив три телефонні дзвінки: один до готелю, інший до французького консульства та третій до газети «*Палестина пост*» з попередженням, але був проігнорований. 22 липня о 12:37 відбувся вибух, через який загинула 91 людина³⁸. Через шість місяців після цієї трагедії уряд Його Величності вирішив передати долю Палестини в руки ООН³⁹.

Отже, оприлюднення Декларації Бальфура дала сіоністському руху надію на створення єврейського осередку, де євреї зможуть жити спокійно. Проте політика Великої Британії виявилася непослідовною: маневруючи між арабськими та єврейськими інтересами, офіційний Лондон дедалі частіше схилявся до поступок саме арабській стороні. Остаточним розчаруванням стала «*Біла книга*» 1939 р., що знищила віру сіоністів у мандатну владу. Євреї вирішили вести активну боротьбу за право на власну державність, що закінчилася успіхом і проголошенням незалежності держави Ізраїль 14 травня 1948 р.

The article shows the political reasons for the support of the Zionist movement by the government of Great Britain. Changes in London's foreign policy towards the Arab-

³⁴ Гордіс Д. Назв. праця. С. 114.

³⁵ Lohamei Herut Israel (Lehi or Stern Gang) // Jewish Virtual Library. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/lo-x1e25-amei-x1e24-erut-israel>

³⁶ Begin M. Op. cit. P. 234–237.

³⁷ Гордіс Д. Назв. праця. С. 127.

³⁸ The Irgun: Bombing of the King David Hotel (July 22, 1946) // Jewish Virtual Library. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/bombing-of-the-king-david-hotel>.

³⁹ Гордіс Д. Назв. праця. С. 130–131.

Jewish confrontation in Palestine are traced. Special attention is paid to the failure to fulfill the promise given by the British Parliament in «The Balfour Declaration». After that, the activation of the Jewish national movement in Palestine begins.

Key words: *The Zionist Organization, «The Balfour Declaration», Palestine, aliyah, Haganah, The Irgun, Lehi, «White Paper».*

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСТВА

УДК 343.21(477)“1940/1950”:930.253

Юлія Івасюта (Івано-Франківськ, Україна)

АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНІ СПРАВИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ПРОТИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ 1939–1950-х рр. ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛО: ОСОБЛИВОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ

У статті досліджено ключові особливості архівно-кримінальних справ радянської тоталітарної доби. За основу були взяті архівно-кримінальні справи 1940–1950-х рр. як ті, що суттєво відрізнялися від аналогічних справ 1920–1930-х років. Аналізуються головні відмінності, робиться акцент на нововведеннях та основних групах ризику в тоталітарних репресивних реаліях радянської України в 1940–1950-х рр. Окремо звернута увага на можливість вивчення власного родоvodu шляхом залучення матеріалів архівно-кримінальних справ.

Ключові слова: архівно-кримінальні справи, репресії, реабілітація, архіви, ГДА СБУ, ДАІФО, УПА, ОУН, Галичина.

Актуальність теми. 1939 р. є точкою біфуркації у світовій і вітчизняній історії. В історії досліджуваної нами проблеми це і новий етап для появи радянських архівно-кримінальних справ у західних областях України, приєднаних до УРСР в 1939 і 1944 рр. Якщо 1939–1941 рр. – це фальсифікування справ проти українського духівництва, членів ОУН, інтелігенції, колишніх польських і румунських чиновників, військових та культурно-громадських діячів, вимушених емігрантів з держав, окупованих Третім Рейхом упродовж 1938–1939 рр., то 1944–1950-ті рр. слугують етапом відвертої боротьби каральної системи проти націоналістичного підпілля.

Осягнення того як вони реалізовувались, чи були зміни у веденні слідства порівняно з 1920–1930-ми рр., чи були частими смертні вироки і чому багато кому пощастило реабілітувати себе прижиттєво – слугує предметом нашого дослідження.

Вивченням архівно-кримінальних справ радянської України 1940–1950-х рр. займалися О. Єгрешій¹, С. Білоконь², Р. Давидюк³, І. Соляр⁴, Л. Бабенко⁵, В. Проко-

¹ Єгрешій О. Кримінальна справа єпископа Івана (Лятишевського) як джерело вивчення повсякденного життя греко-католицького духовенства // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». 2023. Вип. 33. С. 101–116; його ж. Кримінальні справи радянських спецслужб на підпільних греко-католицьких священників як джерело до вивчення історії повсякденності // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. 2022. № 10/52. С. 65–83.

² Білоконь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. / пер. сл. І. М. Дзюби. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.

³ Давидюк Р. Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення історії української політичної еміграції у Волинському воєводстві // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2019. № 2 (52). С. 336–356.

⁴ Соляр І. Архівно-кримінальна справа Михайла Хром'яка як джерело вивчення повсякденного життя членів ОУН та учасників УПА // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2023. Вип. 60. Т. 4. С. 17–21.

⁵ Бабенко Л. Органи державної безпеки у структурі взаємовідносин держави і православної церкви в радянській Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Дис. ... доктора історичних наук: Спеціальність 07.00.01 – історія України. Полтава, 2014. 636 с.

пова⁶, Л. Гриник⁷ і ін. Часи перших радянських окупацій Галичини 1939–1941 рр. і Буковини 1940–1941 рр. для їх жителів найбільше запам'яталися горнилом репресій. Якщо до грудня 1939 р. в Галичині репресії здійснювалися переважно тими карателями, які були при РСЧА і прикордонних загонах, то з грудня того ж року це реалізовувалося за рахунок утвореної мережі обласних і районних відділів НКВС.

Загалом, репресії першої радянської окупації протягом 1939–1941 рр. мали на меті нищення не вигідних для себе соціальних станів і пошук ворога за тими ж лекалами, що й у 1933–1938 рр. Окупант взагалі не зважав на національність – під один і той же «каток» карателів потрапляли українці, німці, поляки, євреї, вірмени, караїми, румуни, молдавани, чехи і ін.⁸

За офіційною статистикою, в 1939 р. НКВС на заході України арештувало 5 406 поляків, 2 779 українців і 1 439 євреїв. У 1940 р. цифри були вже значно більшими – 15 518 поляків, 15 024 українців та 10 924 єврея, а от протягом січня – травня 1941 р. – 5360 українців, 1058 поляків і 797 євреїв. У цілому, протягом 1939–1941 рр. було арештовано 21982 поляка, 23163 українця та 13160 євреїв⁹.

Загалом, кількісний та національний склад затриманих засвідчує, що 1939 р. переважно під арешти потрапляли поляки – військові, представники владних структур, інтелігенція, а також особи, пов'язані з виробництвом і бізнесом. Українці зазнавали арештів меншою мірою, в основному серед них були інтелігенція, дрібні підприємці та представники малого бізнесу, а серед євреїв арешти стосувалися здебільшого тих, хто займався бізнесом. У 1940 р. опір радянській владі з боку як поляків, так і українців посилювався, про що свідчить зростання кількості арештованих. У 1941 р. основна репресивна діяльність НКВС і НКДБ була спрямована проти ОУН. Зокрема, серед 757 в'язнів, розстріляних у в'язниці № 1 у Львові наприкінці червня 1941 р., 509 осіб (67 %) були українцями, 177 (23,3 %) – поляками, 53 (7 %) – євреями, 11 (1,5 %) – росіянами та 7 осіб (0,9 %) – представниками інших національностей¹⁰.

Серед тих справ, які нам довелося опрацювати онлайн, була чимала колекція архівно-кримінальних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО). Тому сфокусуємося на її найбільш цікавих та вагомих одиницях зберігання. Для прикладу, у справі українського селянина, уродженця с. Городовичі Дрогобицької області Михайла Пашака (1914–?), на відміну від справ 1920–1930-х рр., є дактилоскопія (відбитки пальців арештованого), його фотопортрет на час арешту (у справах 1937 р. – фотопортрети арештованих були рідкістю), а анкета арештованого зразка листопада 1939 р. містить лише 13 пунктів¹¹.

Зауважмо, що порівняно зі справами 1919–1938 рр., у анкеті арештованого галичанина немає таких пунктів, як професія до Жовтневої і після Жовтневої революції 1917 р., відсутні пункти про участь у подіях визвольних змагань 1917–1923 рр.

⁶ Прокопов В. Повсякденне життя членів ОУН та вояків УПА на Закерзонні (1943–1947 рр.). Дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01. Дніпро, 2019. 262 с.

⁷ Гриник Л. М. Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2023. 269 с.

⁸ Білокін С. Назв. праця. С. 606.

⁹ Галушко К. Радянська західної України. анексія північної Буковини та Бессарабії // Енциклопедія історії України: Україна – Українці / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2019. Т. 2. С. 292.

¹⁰ Радянський період 1939–1941 рр. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»: офіційний сайт. URL : <http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-rr>

¹¹ ДАЛО. Ф. Р-3258. Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи 1939–1950 рр.). Оп. 1. Спр. П-15486. Справа по обвинуваченню Пашака Михайла Миколайовича, 1914 р. н. Арк. 4–6.

в Україні чи у громадянській війні в Росії (1917–1921). Однак у анкеті в його протоколі допиту від 22 січня 1940 р. пункти про революцію 1917 р. і участь у військових діях 1917–1921 рр. таки присутні. Очевидно, що бланки НКВС у Львівській і Чернігівській областях, куди був етапований М. Пащак, мали певну різницю через специфіку затримань репресованих у кожному з регіонів. Привід для арешту М. Пащака – спроба незаконного перетину держкордону¹².

Якщо в М. Пащака був привід перетнути кордон між СРСР і Третім Рейхом для того, щоб провідати пораненого двоюрідного брата М. Кузю, польського полоненого, який перебував на німецькій частині м. Перемишль восени 1939 р.¹³, то в Артура Шика (1888 –?) нелегальний перетин кордону в тому ж році з боку Рейху був порятунком від нацистів¹⁴. Зокрема, на допиті від 13 жовтня 1940 р. у Львівським НКВС колишній викладач хімії з м. Відень А. Шик засвідчив, що в ніч із 10 на 11 листопада 1939 р. він спільно з групою біженців у складі 30 осіб нелегально перетнув кордон Рейху-Польщі в районі м. Синява і через певний час дістався до Львова поїздом. Оскільки тут він рік жив нелегально, у чому і зізнався на допиті, перед ухваленням вироку колишній викладач хімії єврейського походження з Відня просив радянську владу надати можливість йому працювати за спеціальністю в СРСР¹⁵.

Але радянська система не зважаючи на його прохання та постановою особливої наради при НКВС СРСР від 18 квітня 1942 р. Артур Шик був засуджений на 5 років виправних таборів. Термін ув'язнення у виправному таборі рахувався йому з 27 червня 1940 р. – тобто з моменту арешту у Львові¹⁶. Чи вижив А. Шик у таборі зміг вийти на свободу? Невідомо. Згідно з постановою, яку ми згадали вище, А. Шик був евакуйований зі Львова влітку 1941 р. і восени того ж року працював на одному з підприємств Волголагу на території Сталінградської області. Особлива нарада при НКВС СРСР у своїй постанові по справі А. Шика взяла до уваги висновок обвинувачення від 13 жовтня 1940 р., який було складено ще у Львові¹⁷.

Артур Шик як жертва нацистських і радянських репресій 1939 р. був виправданий президією Львівського облсуду 15 березня 1996 р. У постанові зазначалося, що перед незаконним перетином кордону Третього Рейху з СРСР він був вивезений гестапівцями з м. Відня з великою групою євреїв (700 осіб) і доставлений до держкордону. Згодом група була відпущена гестапівцями та розділилася. 30 осіб спільно з ним дісталось м. Синява і в ніч із 10 на 11 листопада 1939 р. перейшли кордон нелегально. На такій же основі А. Шик намагався вижити у Львові. Свідчення Шика по цій справі нічим не були спростовані¹⁸.

Складу злочину в його справі не було і тому людину реабілітували 15 березня 1996 р. Згодом справа А. Шика спільно ще з багатьма схожими була передана з архіву УСБУ у Львівській області у фонди ДАЛО, де було створено окремий фонд. Станом на зараз справу можна переглянути як у читальному залі ДАЛО безпосередньо, так і онлайн через електронний ресурс цієї установи¹⁹.

¹² ДАЛО. Ф. Р-3258. Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи 1939–1950 рр.). Оп. 1. Спр. П-15486. Справа по обвинуваченню Пащака Михайла Миколайовича, 1914 р. н. Арк. 12–15.

¹³ Там само. Арк. 40.

¹⁴ ДАЛО. Ф. Р-3258. Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи 1939–1950 рр.). Оп. 1. Спр. П-9941. Справа по обвинуваченню Шика Артура Адольфовича, 1888 р. н. Арк. 12.

¹⁵ Там само. Арк. 13 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 30.

¹⁷ Там само. Арк. 15.

¹⁸ Там само. Арк. 40.

¹⁹ Там само. Арк. 40–42.

Якщо у випадку М. Пащака зі Львівщини і А. Шика з Відня ще був хоч якийсь формальний мотив для арешту, то для арешту П. Затонського привід був ще більш абсурдним – служба в польській армії. І справді, у 1917–1929 рр. П. Затонський з м. Гримайлів Тернопільської області служив у лавах польської армії (хоча ймовірно з 1918 р., адже в 1917-му р. ще існувала Австро-Угорська монархія – *Ю. І.*). Свою службу він закінчив в ранзі сержанта польської армії і до 1939 р. отримував військову пенсію. Хоч і ця справа не містить жодних речових доказів, у ній все ж таки є фотопортрет арештованого П. І. Затонського²⁰.

Слідчі, які декілька місяців допитували П. Затонського в 1940 р., не змогли вибити з нього жодних потрібних їм свідчень. Так само нічого не дали і допити свідків П. Целка і А. Герзуна, які знали арештованого з нейтральної сторони. Проте це не було перешкодою для слідчих у висновку написати, що у справі є ознаки ст. 54 п. 13 КК УРСР («активна діяльність проти революційного руху при цараті та під час громадянської війни [...]»)²¹.

Відповідно до висновків слідства особлива нарада при НКВС СРСР у рішенні від 25 жовтня 1940 р. ухвалила ув'язнити П. Затонського як «соціально небезпечного елемента» на вісім років виправних таборів²². При перегляді справи 1989 р. було з'ясовано, що П. Затонський імовірно помер дорогою до табору, адже акта про прибуття арештанта в табір немає. За результатами перевірки у цій справі, сержант П. Затонський був реабілітований 14 квітня 1989 р.²³

Загалом ми бачимо, що ситуація довкола репресій 1939–1941 рр. була попередньо спланованою акцією радянської влади з метою формування нової соціальної картини на заході України. Замість вивезених до Сибіру або розстріляних, на їхнє місце штучно завозили людей з різних республік СРСР. Ці заходи були потрібні для поступової русифікації регіону в рамках радянських реалій²⁴.

Німецька окупація, яка змінила радянську впродовж 1941–1944 рр., не була порятунком від червоних репресій. Новий окупант знищував не вигідні для себе соціальні категорії та окремо взятих діячів на місцях. Особливо це стосується євреїв Галичини, фактично ліквідованих окупаційним режимом. Німецький окупант прагнув також максимально використати людський ресурс у своїх інтересах. Для прикладу, так було з прабабусею авторки пропонованої статті Анастасією Василівною Шкварелюк (22 грудня 1922 – 10 червня 2008 рр.), примусово вивезеною як остарбайтер до австрійського міста Готенман 25 липня 1942 р.

Незважаючи на те, що умови перебування на примусових роботах в Австрії були доволі м'якими (родина фермерів ставилася до п. Анастасії доволі тепло – *Ю. І.*), все ж 1945 р. та прийняла рішення повернутися додому. Завдяки віднайденим у ф. Р-2157 в ДАІФО даним у обліковій картці № 51944 було встановлено, що Анастасія (помилково записана як Надія. – *Ю. І.*) Шкварелюк прибула з Австрії в рідне с. Петрів Обертинського (нині Івано-Франківського) району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області 30 червня 1945 р.²⁵

²⁰ ДАТО. Ф. Р-3429. Управління Служби безпеки України в Тернопільській області, м. Тернопіль (1939–1958). Оп. 3. Спр. 227. Справа по обвинуваченню Петра Затонського. Арк. 2–6.

²¹ Там само. Арк. 19.

²² Там само. Арк. 23.

²³ Там само. Арк. 26.

²⁴ Терещук Г. НКВС втілює у 1939–41 роках у Галичині тактику випаленої землі – історик. *Радіо Свобода: суспільство*, 21 червня 2013. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/25023814.html> (дата звернення: 14.01.2025).

²⁵ ДАІФО. Ф. Р-2157. Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Кримінальні справи реабілітованих. Оп. 1. Спр. 51944. Арк. 1. Особова картка Шкварелюк Анастасії (Надії) Василівни, 1922 р. н.

Так, її доля є набагато кращою порівняно з тими 360 тис. українських оstarбайтерів заходу України і Наддніпрянщини, які протягом 1945–1950 рр. були відправлені в табори системи ГУЛАГ. Однак доля її свахи і також прабабусі авторки цього дослідження Анни Петрівни Гнатюк (01 лютого 1919 – 20 травня 2000 рр.) на тлі надважких радянських репресій 1940–1950-х рр. значно трагічніша. Вона стала вдовою і залишилася сама з двома малолітніми синами (1945 р. її чоловік – рядовий 985-го стрілецького полку 226-ї стрілецької дивізії РСЧА Іван Онуфрійович Гнатюк (1911–1945) загинув 2 лютого 1945 р. на території сучасної Польщі)²⁶.

До свого арешту, 2 листопада 1948 р., вона і справді активно допомагала українському національному підпіллю. За час слідства з 2 листопада 1948 р. по 24 березня 1949 р. їй кілька разів продовжували термін перебування під вартою. Попри те, що слідчі намагалися вибити з неї свідчення про матеріальну допомогу воякам УПА в рідному селі й про постачання їх медикаментами, Анна Петрівна спростувала все та не видала повстанців²⁷.

За час позасудового слідства свідок у справі А. Гнатюк Скрипечька була вбита воїнами УПА як прорадянська колаборантка, а свідки Васько і Біложук під страхом схожої участі побоялися давати свідчення в суді²⁸. Згодом у справі А. Гнатюк було винесено вирок – десять років виправних таборів. Саме таке рішення ухвалила особлива нарада при МДБ СРСР 15 червня 1949 р.²⁹

Влітку 1953 р. згадана нами А. Гнатюк взяла участь у Норильському повстанні під проводом Є. Грицяка і Д. Шумука. Безпосередніх підтверджень цього факту у справі немає. Про це відомо лише з сімейних переказів авторки пропонованої статті. Поряд із цим, за час відбуття покарання в одному з таборів Норильська в 1949–1955 рр. табірним начальством була охарактеризована з позитивної сторони. Так, вона не брала участі в художній самодіяльності ув'язнених, але свою трудову норму виконувала повністю. Протягом 1954 р. А. Гнатюк неодноразово зверталася у різні союзні інстанції (до ВР СРСР, генпрокурора СРСР Р. Руденка та ін.) з проханням зменшення терміну покарання і помилування³⁰.

Рішенням Центральної комісії з перегляду справ при МВС СРСР від 7 березня 1955 р. А. Гнатюк була звільнена з ув'язнення за рахунок скорочення терміну ув'язнення з десяти до шести років. Її було звільнено з табору 28 березня 1955 р.³¹ В тому ж році А. Гнатюк возз'єдналася зі своєю родиною. Однак історія довкола її зламаній долі не закінчилася. Для прикладу, 29 січня 1974 р. вона звернулася до генпрокурора СРСР Р. Руденка з проханням видати дублікат про звільнення з табору для поновлення документів про робочий стаж. Також вона просила реабілітації, адже вини у своїх діях упродовж 1946–1947 рр. не відчувала. 29 березня 1974 р. обласна прокуратура в Івано-Франківську відхилила заяву А. Гнатюк до подальшого розгляду в Москві³².

В 1989 р. А. Гнатюк повторно намагалася відновити справедливість через заяву до обласної прокуратури, але знову ж таки – отримала відмову. І тільки 10 грудня 1991 р. Івано-Франківська обласна прокуратура на підставі ст. 1 ухваленого 17 квітня 1991 р. ВР УРСР Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних

²⁶ ДАІФО. Ф. Р-2157. Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Кримінальні справи реабілітованих. Оп. 2. Спр. 7048-П. Архівно-кримінальна справа Гнатюк Анни Петрівни 1919 р. н. Арк. 62.

²⁷ Там само. Арк. 66.

²⁸ Там само. Арк. 70.

²⁹ Там само. Арк. 73.

³⁰ Там само. Арк. 72, 84, 91.

³¹ Там само. Арк. 95.

³² Там само. Арк. 95–96.

репресій» реабілітувала Анну Петрівну у зв'язку з відсутністю у її справі складу злочину. Довідку про це вона отримала 4 лютого 1992 р.³³

Звичайно, що до вищезгаданого закону мало кому пощастило дожити з тих, хто боровся за українську незалежність. За оцінками експертів, у боях з комунізмом упродовж 1940–1950-х рр. загинуло 153 тис. осіб, а ще 134 тис. були заарештовані. Протягом 1930-х і 1944–1950-х рр. через політичні мотиви були засуджені 56 500 представників інтелігенції і священництва. Скільки з них пережило табори і скільки дожило до 1991 р. – сказати і зараз важко. На думку історика О. Єгрешія, архівно-кримінальні справи, які заводились на духівництво, здебільшого є доволі однотипними – вони створювалися за попереднім сценарієм зверху. Слідство безапеляційно мало довести «вину», якої насправді ніколи не було. З іншого боку, справи відтворюють повсякдення священників і є цінним джерелом для істориків, які треба зіставляти з іншим корпусом джерел³⁴.

Саме крізь призму архівно-кримінальних справ і спогадів слід вивчати не лише проблему діяльності ОУН та УПА, а й продовження цієї боротьби в таборах системи ГУЛАГ. Для прикладу, отримана 23 лютого 2023 р. на запит авторки статті АКС № 75524 з ф. 6 ГДА СБУ на Є. С. Грицяка (1926–2017) є чудовим джерелом як для вивчення проблеми співпраці членів ОУН-м з УПА на Прикарпатті в 1944–1949 рр., так і для дослідження Норильського повстання в травні – липні 1953 р.³⁵

Його керівництво протестом проти табірної сваволі і вимоги перегляду всіх справ політв'язнів була однією з перших спроб після смерті Сталіна 5 березня 1953 р. домогтися справедливості щодо незаконно засуджених у Сибіру. Хоч повстання було остаточно придушене в серпні 1953 р., все ж певних поступок в'язні досягли. Остаточо вільним він став лише в жовтні 1964 р.³⁶

Звичайно, що до його справи є багато запитань. Для прикладу, відсутність у справі 256 аркушів (!), що засвідчено обліковим листом на справі під час її огляду співробітницею ГДА СБУ Ю. Харою 22 жовтня 2013 р., породжує різні версії. З одного боку – там могли бути невідомі як Є. Грицяку, так і для КДБ свідчення, які могли змінити чиюсь долю або відкрити справу через прихований кимось злочин. Не виключено, що ці аркуші були вилучені для окремої справи, яка ще досі може бути засекреченою³⁷.

Завершуючи огляд справ 1940–1950-х рр., зауважмо, що боротьба або зневіра в комунізмі була як у борців у лавах УПА і ОУН, так і в пересічного населення. Особливо це стосувалося молоді, яка через необережність наприкінці 1940-х рр. прагнула знайти одностайність щодо незгоди з тоталітаризмом на заході України. Так, заарештовані у травні 1949 р. чернівецькі студенти Олена Турчин (* 1928) та Ілля Столярський (* 1928) на студентських вечірках хвалили дії УПА, співали національно-патріотичні пісні, а при обговоренні власних віршів переконували своїх слухачів у тому, що у найближчій війні США переможе СРСР³⁸. Правда це була чи ні, але у віршах, які стали речовими доказами в цій справі, не було нічого «антирадянського». Радше навпаки – це була звичайна любовна лірика, яку писала О. Турчин³⁹.

³³ Там само. Арк. 103–104.

³⁴ Єгрешій О. Назв. праця. С. 114.

³⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 75524-фп. Справа по обвинуваченню Грицяка Є. Арк. 265–267.

³⁶ Там само. Арк. 392.

³⁷ Там само. Арк. 402.

³⁸ ГДА СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 2068-оф. Справа по обвинуваченню О. Турчин та І. Столярського. Т. 1. Арк. 3, 47.

³⁹ Там само. Арк. 150.

За результатами слідства, яке цікавили тільки потрібні свідчення для гучної студентської справи, О. Турчин та І. Столярський були безпідставно засуджені 15 вересня 1949 р. Чернівецьким облсудом на 10 років виправних таборів з пониженням у правах на три роки. Зі свідчень І. Столярського, частина свідків у цій справі отримали по 25 років ув'язнення за ст. 51-10 ч. 1⁴⁰.

З десяти років покарання, присуджених Столярському та Турчин, 5 квітня 1955 р. вони відбули шість і через частковий перегляд справи отримали амністію та були звільнені. 12 червня 1957 р. І. Столярський оскаржив справу, яка після перевірки прокуратурою була закрита в тому ж році. У своєму рішенні Верховний Суд УРСР № 2528 н-57 від 30 грудня 1990 р. повністю оправдав обох фігурантів справи і постановив, що у справі немає складу злочину⁴¹.

Отже, за результатами архівно-кримінальних справ 1939–1950-х рр., заведених на різних фігурантів у Львові, Станіславі, Тернополі та Чернівцях ми бачимо, що всі ці люди були безпідставно засуджені або схоплені за свою допомогу антирадянському руху. Вони стали випадковими або спеціально обраними жертвами радянського терору. Основна мета цих заходів полягала в боротьбі з інакомисленням, винищенням непотрібних для режиму людей у соціумі, який штучно наповнювали русифікованим населенням з різних куточків СРСР.

Арештовуючи біженців і поляків упродовж 1939–1941 рр., НКВС намагався нейтралізувати будь-які антирадянські настрої, які згодом могли стати приводом до повстань та заклику до міжнародної боротьби з СРСР. Продовжуючи боротьбу з підпіллям у 1944–1950-х рр., радянська тоталітарна машина часто нищила як тих, хто чинив їй опір та їхніх однодумців (як у випадку з прабабусею авторки), так і тих, хто міг очолити національний спротив у майбутньому.

Знищивши Греко-католицьку церкву як фундамент національної свідомості в Галичині, ліквідація і репресії супроти її вищого керівництва були необхідністю в умовах перетворення найбільш духовного краю України в черговий куток атеїзму. Так окупант намагався зламати молодь, яка, не втративши пам'яті національно-патріотичного виховання міжвоєнного часу, ще жила мріями про вільну та незалежну Україну. Їхня емоційна необережність на вечірках ставала приводом для масових арештів студентів у великих містах заходу України. Те, що небагатьом з них вдалося оправдати себе до 1991 р. – велика рідкість, яка давала можливість вижити в системі тоталітарного режиму правління.

The article presents a comprehensive study of key trends in archival and criminal cases of the Soviet totalitarian era. The article is based on archival and criminal cases of the 1940s and 1950s as those that had significant differences with similar cases in the 1920s and 1930s. The main differences are analysed, with an emphasis on innovations and the main risk groups in the totalitarian repressive realities in Soviet Ukraine in the 1940s and 1950s. Special attention is paid to the possibility of researching one's own genealogy by studying the materials of archival and criminal cases.

Key words: archival and criminal case, repression, rehabilitation, archives, SSU GDA, DAIFO, UPA, OUN, Halychyna.

⁴⁰ Там само. Арк. 17.

⁴¹ Там само. Арк. 186–188.

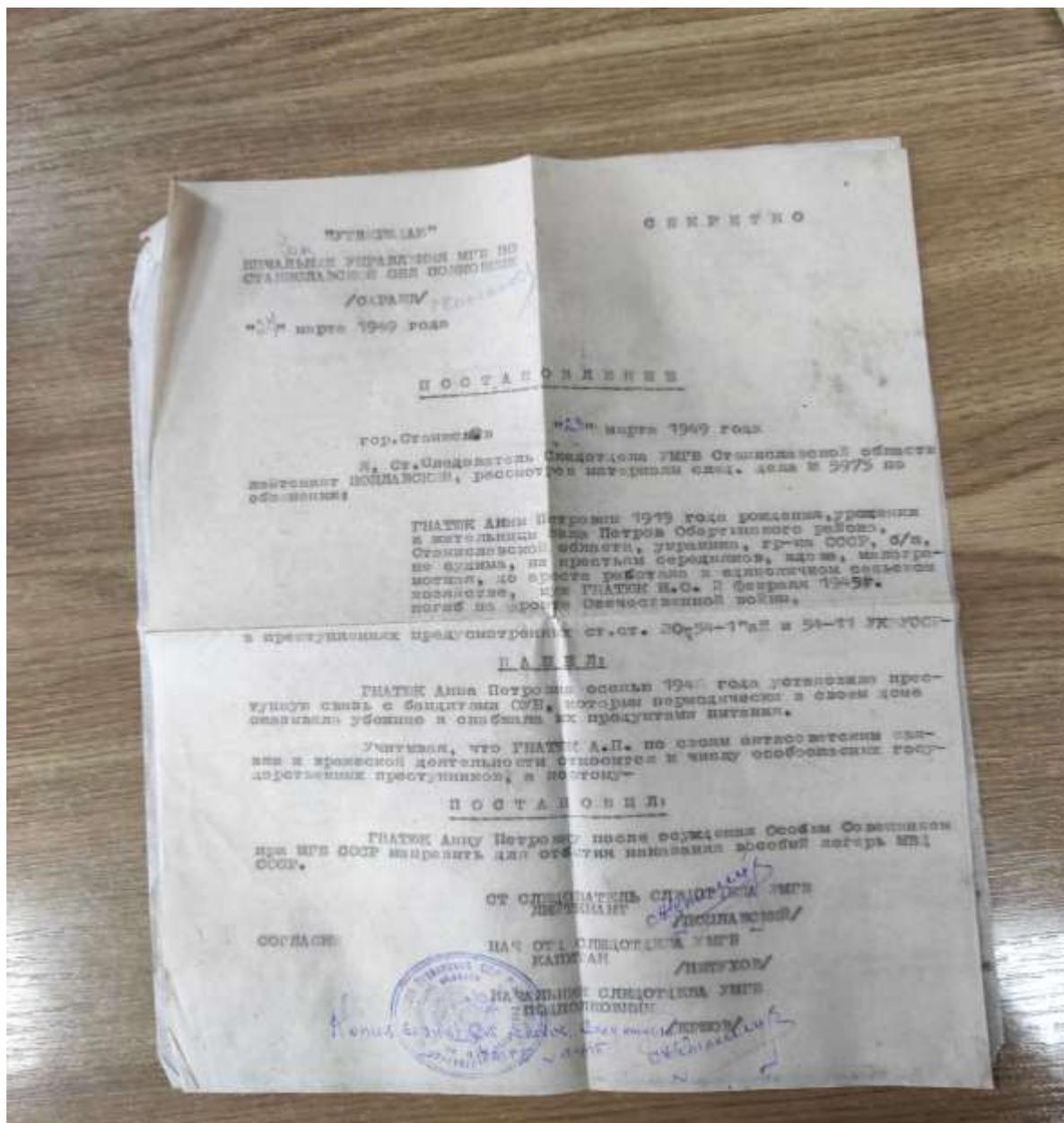

Юлія Івасюта під час роботи з архівно-кримінальною справою Гнатюк Анни Петрівни (1919–2000) у ході зйомок сюжету для «Суспільне Івано-Франківськ», травень 2025 р.

Відповідь на запит авторки щодо надання в особисте користування в електронній формі АКС на керівника Норильського повстання 1953 р. Є. Грицяка.

Джерело: особистий архів авторки

Постанова на арешт від 23 березня 1949 р. Анни Петрівни Гнатюк (1919–2000) – прабабці авторки статті через підозру місцевих каральних радянських органів про її зв'язки з українським підпіллям

Джерело: ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 2. Спр. 7048-П. Архівно-кримінальна справа Гнатюк Анни Петрівни 1919 р. н. Арк. 3

УДК 070(=161.2)+070:325.15]929А.Горська

Аліна Зварич (Івано-Франківськ, Україна)

ВИСВІТЛЕННЯ ВБИВСТВА АЛЛИ ГОРСЬКОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ДІАСПОРНІЙ ПРЕСІ

У статті проаналізовано висвітлення вбивства художниці, шістдесятниці, дисидентки Алли Горської в українській та діаспорній періодиці впродовж 1971–2010 рр. Розглянуто найпоширеніші версії загибелі художниці та артикульовані в пресі мотиви впродовж 50-ти років. Висвітлено інформацію, яка спростовує і ставить під сумнів достовірність популярних версій. Проаналізовано неточності, що публікувалися у пресі стосовно загибелі А. Горської. Розглянуто факти, що вказували на причетність радянської системи до смерті дисидентки.

Ключові слова: Алла Горська, Іван Зарецький, Віктор Зарецький, вбивство, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим, дисидентський рух, шістдесятницький рух, «Український вісник».

Вбивство видатної української художниці, шістдесятниці, громадської діячки та борчині за права людини Алли Горської (1929–1970), яке сталося 28 листопада 1970 р., стало символічною подією в історії українського спротиву радянському режиму. Попри трагічність і резонансність цієї події, її висвітлення в тогочасній радянській пресі або замовчувалося, або викривлювалося. Натомість діаспорні видання, які мали доступ до інформації з дисидентських джерел, подавали цю подію в іншому контексті – як акт політичного терору. Сьогодні, в умовах відновлення національної пам'яті та переосмислення радянського минулого, актуальним постає аналіз, як і чому вбивство А. Горської подавалося в різних медіапросторах, і яку роль це відіграло у формуванні громадської думки.

Мета статті – простежити трактування смерті А. Горської в друкованих мас-медіа на основі трактування офіційної та альтернативних версій вбивства.

Після загибелі ім'я А. Горської у радянській пресі згадувалося епізодично, адже воно фактично опинилося в одному статусі з постатями часів Української революції¹. Тоталітарна атмосфера держави обмежувала можливості поширення інформації про А. Горську, а намагання оприлюднити правдиву інформацію про її життя, боротьбу та загибель з усіх сил ізольовувалися радянськими спецслужбами². Трагічна смерть А. Горської вразила суспільство УРСР, тому серед громадськості ширилися різні чутки стосовно її вбивства: чи було це скоєно на основі побутових розбіжностей, чи все-таки з політичних міркувань. А якщо політичних – чи мало на меті залякування інших інакодумців³.

Варто зазначити, що 1970–1980-ті рр. – це період напруженої та інтенсивної боротьби тоталітарної системи з опозиційним рухом, і з огляду на це джерела історичної пам'яті є обмеженими. Важливу інформацію про діяльність А. Горської надає IV випуск самвидавного журналу «Український вісник», який В. Чорновіл передав на Захід. На його сторінках можна знайти статтю «Трагічна смерть А. Горсь-

¹ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків : Прометей, 2025. С. 29.

² Там само. С. 17.

³ Зарецький О. Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–1980 рр. // Збірник наукових праць ННДІУВІ. Київ, 2010. Т. XXVII. С. 103.

кої», надруковану у січні 1971 р., яку надалі систематично передрукували в різних редакціях, що слугувало основою для подальших досліджень⁴.

Автори вісника писали: «[...] Забита Алла Горська 28 листопада 1970 року, в будинку свекра, в місті Василькові біля Києва [...]»⁵. Зазначалося, що серед громадськості поширювалися імовірні три версії вбивства: одні вважали, що вбивство скоїв свекор А. Горської – Іван Зарецький, у якого після смерті дружини розпочалися психічні розлади, й який, прийшовши до усвідомлення того, що накоїв, вирішив вчинити самогубство та кинувся під поїзд. Опоненти цієї версії вказували на фізичну силу сорокарічної жінки та безсилість сімдесятирічного свекра⁶.

Інша версія опиралась на дивну поведінку співробітників міліції, які не хотіли відкривати льох, де було знайдено тіло художниці, та близько тижня не могли впізнати тіло свекра А. Горської, знайдене на залізничній колії біля м. Фастів, хоча при ньому був паспорт. Її прихильники робили акцент і на тому, що сліди вбивства приховали, бо сліди крові були вимиті, а віконниці – загвинтовані. Розповсюджуючи версію про політичний та замовний характер убивства, громадськість опиралася на той факт, що слідчий, котрий вів справу, вочевидь, мав контакти з КДБ. Адже у подальшому під час розпитувань літературного критика й дисидента Євгена Сверстюка про те, як його твори потрапляють у західну пресу, закидав саркастичні фрази: «Як це ви свою Горську не вберегли?». За таких умов загибель художниці можна було трактувати як політичне вбивство, яке мало на меті залякати інших активістів⁷.

У четвертому випуску «Українського вісника» повідомлялося, що після похорону А. Горської поширювалися чутки про те, що художницю вбили самі ж «українські націоналісти» з її оточення. Як імовірний мотив наводилися дані про те, що вона володіла певною важливою інформацією. Зокрема, у зв'язку з цим припущенням з Києва до Львова приїхав заступник прокурора, котрий викликав на допит місцевого дисидента Івана Геля та погрожував йому за поширення чуток про те, що А. Горську могли вбити через ідейні переконання. Чутки нібито базувалися на виступі Івана Геля 7 грудня під час чину похорону А. Горської, де він зазначив про незрозумілість обставин та мотивів убивства⁸. Вважаємо, що подібну інформацію про нібито вбивство художниці її однодумцями з дисидентського середовища могли поширювати саме агенти та інформатори КДБ.

Третя версія відкидала можливість політичного вбивства, схиляючись до першої версії, але акцентуючи на колишніх родинних розбратах⁹. Тут варто зазначити, що «Український вісник» не робить власних висновків щодо цієї трагедії, а тільки доповідає про розповсюджені версії щодо події безпосередньо серед людей, обізнаних із детальною інформацією про вбивство¹⁰. Ця версія базується на протоколі допиту Віктора Зарецького – чоловіка А. Горської, котрий розповідав, що під час розмови зі слідчими мусив погодитися з тим, що А. Горську І. Зарецький нібито вбив через родинну драму, однією з елементів якої був побутовий характер непорозумін¹¹.

⁴ Там само. С. 104.

⁵ Український вісник. Вип. IV. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське в-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Париж ; Балтимор, 1971. С. 18.

⁶ Там само. С. 19.

⁷ Там само. С. 19–20.

⁸ Там само. С. 21.

⁹ Там само. С. 20.

¹⁰ Starr F. The High Cost of Dissent in the Soviet Union // Екран. 1971. Ч. 57–58. Травень – Червень. С. 7–8. URL : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/26032/file.pdf>.

¹¹ Білокінь С. Життя і Смерть Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політ'язні. Горська А. Розбудова держави. 1992. Вересень. № 4. 27 арк.

Західна преса до 1970 р. писала про художницю фрагментарно, більшість інформації була пов'язана зі знищенням Шевченківського вітража її авторства в Київському університеті 1964 р.¹² Звістка про вбивство А. Горської потрапила до західних часописів уже 5 грудня 1970 р. за допомогою телеграми з Києва до Нью-Йорка, але інформація про місце та причини смерті не розкривалася. Коментатори часописів свідчили, що це пов'язувалося з належністю А. Горської до репресованих діячів культури. Спершу деякі засоби масової інформації висували здогадки про політичний характер її вбивства. Але згодом із опорою на «автентичну інформацію» повідомлялося, що вбив її свекор, який був «[...] одержимий маніакальною ідеєю [...]»¹³. Робився акцент і на тому, що свекор здійснив убивство художниці не в стані афекту, оскільки він усе спланував з багатьма конкретними деталями. Причинами, що спонукали його до такого вчинку, слугували давні утаємнічені мотиви, які ґрунтувалися на відмінних переконаннях щодо родини та способу життя¹⁴.

Розглядаючи побутову версію вбивства та будуючи обвинувачення проти І. Зарецького, які ґрунтувалися на психологічній нестабільності, його висвітлювали як «психічнохворого». Такі висновки робилися на основі того, що після смерті дружини І. Зарецький перебував у гнітючому стані. Хоча з іншого боку відомо й про те, що чоловік до вбивства не нарікав на свій стан, який у подальшому міг би зумовити потребу звернутися до невропатолога чи психіатра¹⁵.

Через скупість достовірності інформації часописи впродовж декількох років висвітлювали різні версії того, як саме А. Горська була вбита. Часто смерть художниці описували досить відверто. Автори статей, вказуючи на її насильницький характер, писали, що А. Горська була «зарубана». Хоча вже відразу після окресленої події мало хто вірив цій інформації, нагромаджувалися думки про сплановане і зухвале вбивство, що не мало нічого спільного з неминучим збігом обставин¹⁶.

Про ймовірну причетність КДБ до смерті А. Горської відкрито заявила дисидентка Надія Світлична, яка після еміграції дала інтерв'ю на радіо «Свобода» в Мюнхені. Саме Н. Світлична разом з Є. Сверстюком першими виявили тіло загиблої у Василькові. Аргументами Н. Світличної щодо причетності державних органів управління виступало те, що радянська система старалася знищити історичну пам'ять про А. Горську головно як художницю. Адже під час демонстрації її мистецьких творів ім'я авторки, як правило, не фігурувало. Також Н. Світлична занотувала свої розмови про А. Горську з кадебістами під час допитів та акцентувала на тому, що слідчі дивувалися, чому взагалі дисиденти постійно згадують прізвище художниці. Працівники КДБ не зуміли надати Н. Світличній переконливих спростувань причетності спецслужби до вбивства¹⁷.

¹² Зарецький О. Алла Горська. С. 17.

¹³ Трагічна смерть Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Новий шлях. 1971. 20 лютого. № 8. Арк. 72–73.

¹⁴ Там само. Арк. 72–74.

¹⁵ Alla Horska – a biographical sketch // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». – ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Наше життя. 1986. Березень – Квітень. Арк. 13–14; Зарецький О. Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–1980 рр. С. 107.

¹⁶ Бараневич Л. Символ нескореної України // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Календар «Голосу України». 1994. 16 вересня. № 176. 8 арк.

¹⁷ Про вбивство Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. 164 арк.

Епізодами випуски різних газет з гнівним невдоволенням окреслювали версію про те, що смерть А. Горської була політичною. Робився наголос на залученості КДБ до приховування цього злочину, а самі кадебісти поставали катами, причетними до репресій проти українських активістів, бо російський режим вбиває і нівечить кожного за найменший прояв українства¹⁸. Разом із популяризацією версії про політичне вбивство громадсько активної людини з метою залякування інших дисидентів згадувалося про загальний наступ реакції на Україні, якій передував судовий процес Валентина Мороза перед убивством А. Горської¹⁹.

А. Горська була свідомою людиною з мистецьким потенціалом, високими моральними принципами, у яких приховувався протест проти тоталітарної системи. Деякі еміграційні видання, підтримуючи версію політично вмотивованого вбивства, наголошували, що беззбройну художницю холоднокрівно вбили ніхто інші як російські прибічники в Україні. Також допускалася думка, що позбавлення життя сталося саме через належність А. Горської до української нації²⁰.

Слід зауважити, що отримання інформації з Радянського Союзу було непослідовним та переривалося через протидію цензури. Це позначалося на точності і достовірності інформації у діаспорних публікаціях²¹. Досить часто часописи, які тлумачили свою версію вбивства, інтерпретували її з невірним подробицями, що стосувалися загальних фактів з біографії художниці, приміром, поширювалися недостовірні відомості щодо осіб, які виявили тіло А. Горської та місця вбивства. Відомо, що тіло А. Горської знайшла Надія Світлична, про яку в деяких часописах писали під іменем Наталія. Хибною була й інформація про те, що тіла А. Горської та І. Зарецького було знайдено на залізничній колії. Хоча достеменно відомо, що тіло А. Горської лежало в будинку свекра²². В окремих газетних публікаціях знаходимо й невірну інформацію щодо дати загибелі А. Горської – 26 листопада, хоча злочин було здійснено 28 листопада 1970 р.²³

Розглядаючи політичну версію вбивства шістдесятниці та аналізуючи можливі мотиви, якими могла керуватися система влади, часописи часто оперували хибними фактами з біографії А. Горської. Одним з таких контекстів висвітлення мотиву слугувала інформація про те, що А. Горська була організатором «Союзу творчої молоді», який був «бойовою ватагою української інтелігенції і мав на меті покінчити з культом Леніна, русифікацією та свавіллям російського народу на українській

¹⁸ Другі роковини смерті А. Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Шлях Перемоги. 1972. 26 листопада. № 48. 75 арк.; Пам'яті Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Гомін України. 1981. 7 січня. № 1–2. 18 арк.

¹⁹ Алла Горська // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. 80 арк.

²⁰ Пам'яті Алли Горської. 17 арк.

²¹ Лутчин Т. Проблематика дослідження українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття // *Studia politologica Ucraino-Polona*. Вип. 1. 2011. С. 226.

²² Другі роковини смерті А. Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Шлях Перемоги. 1972. 26 листопада. № 48. 75 арк.; Пам'яті Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Гомін України. 1981. 7 січня. № 1–2. 19 арк.; Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1028. 322 арк.

²³ Андрієнко – Данчук. Алла Горська: у третю річницю смерті // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Свобода. 1973. 27 грудня. 68 арк.; Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. 46 арк.

землі»²⁴. Спростовує ці дані загальновідомий факт про те, що на момент приєднання А. Горської до Клубу творчої молоді «Сучасник» – 4 березня 1961 р. – той уже існував понад рік. Хоча склад клубу не був обмеженим, А. Горська працювала в цій молодіжній організації, зорієнтованій на мистецький напрям діяльності²⁵.

Сучасники А. Горської, зокрема Л. Танюк та Б. Певний, пов'язували її смерть з публічним розголосом справи щодо поховань жертв сталінських репресій у Биківні, здійснених у 1930-х рр.²⁶ Аналізуючи мотиви її вбивства, нерідко діяльність жінки розглядали в романтизованому стилі: взірцем слугувало трактування художниці як символу, котрий заперечував усю конструкцію радянської пропаганди; людиною, що викривала лицемірство та підлість тоталітарної системи й оскільки за Радянським Союзом спостерігав увесь світ, то владі не залишалось нічого, окрім як замаскувати вбивство під нещасний випадок²⁷.

Із проголошення незалежності України в газетній періодиці тема смерті А. Горської артикульована детальніше. До певної міри це було пов'язано з публікаціями ще кінця 1980-х років, у часи пошвавлення українського національного життя²⁸.

Один із детальних аналізів обставин загибелі А. Горської опублікував Сергій Білоконь у журналі «Розбудова держави». У своїй статті автор опирається на дослідження архівної справи з київської прокуратури та матеріали протоколів допиту Віктора Зарецького – чоловіка Алли Горської. Допити було проведено 4 і 22 грудня 1970 р. У низці запитань, зафіксованих у першому протоколі, було виокремлено цілком конкретне: «[...] – Як на Вашу думку, хто міг вбити Вашу дружину?». Відповідаючи на нього, В. Зарецький під тиском «визнав», що його батько міг зумисне покликати до себе А. Горську, щоб її вбити, що І. Зарецький був рішучою людиною, але аж ніяк не хворим, що своєю чергою відкидало версію про побутове вбивство, пов'язане з психологічною кризою І. Зарецького. Висловлюючи можливі мотиви вбивства, В. Зарецький вказував, що після смерті своєї дружини І. Зарецький став апатичним і потайним. До того ж, він не був задоволений своїм сином, бо вважав, що той перебував під впливом дружини, адже в їхній родині побут не був на першому місці. У житті переважали питання творчості, що було логічним з огляду на однакову професію подружжя²⁹.

Опрацювавши архівні справи в київській прокуратурі, С. Білокінь вказує на декілька неточностей: не було проведено експертизи плям крові, під яким кутом вони падали, що могло показати напрям руху знаряддя вбивства; відсутня фотографія положення тіла Івана Зарецького, яке знайшли на залізничній колії³⁰. Окрім цього, у тексті подано інформацію про знаряддя вбивства. До часу відповідної публікації побутовало судження, що А. Горську було вбито сокирою, а в статті вказується, що

²⁴ Зена Матла – Рихтицька. Аллі Горській // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Національна трибуна. 1982. Арк. 11.

²⁵ Зарецький О. Алла Горська. С. 263–268.

²⁶ Кучер Н. Картина Віктора Зарецького «А ми тую червону калину підіймемо»: до 40-річчя загибелі Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Наша віра. 2009. № 11. Арк. 97.

²⁷ Зена Матла – Рихтицька. Аллі Горській // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Національна трибуна. 1982. Арк. 11.

²⁸ Зарецький О. Алла Горська. С. 33.

²⁹ Танюк Л. Усім нам смерть судилася зарання: до 40-річчя загибелі Алли Горської // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Альманах УНС. 2010. Арк. 53.

³⁰ Там само. Арк. 52.

за аналізом експертизи художниці було нанесено чотири удари тупим предметом, з обмеженою ударною поверхнею, що за ознаками нагадує молоток³¹.

Нові деталі вбивства А. Горської були оприлюднені сином А. Горської та В. Зарецького Олексієм Зарецьким у газеті «Дзеркало тижня» 2005 р. Зокрема, В. Зарецький згадував про те, що за ними з А. Горською стежили працівники КДБ, іноді показово, фіксувалися і погрози. Будучи ще дитиною, О. Зарецький сам був свідком таких епізодів. Це могло вказувати на підготовку майбутнього арешту³². У публікації було проаналізовано випадки, які свідчили про те, що за А. Горською вже велося спостереження. Художницю неодноразово викликали в КДБ, де з нею проводили профілактичні бесіди. Такі розмови були звичайною тактикою радянської системи, спрямованої на психологічний злам особистості. Стало відомо також про те, що помешкання і телефон А. Горської знаходилися під прослуховуванням³³.

О. Зарецький звернув увагу на правозахисні акції А. Горської, з яких можна зрозуміти, що вона була безумовним кандидатом для подальших репресій. Варто виокремити, що син висунув власне припущення щодо мотиву вбивства матері. Відомо, що А. Горська, В. Чорновіл та І. Світличний були одними з фундаторів інформаційної мережі, через яку поширювався самвидав та заборонені книги. За додаткових причин це могло вмотивувати режим до рішення вбивства художниці із симуляцією подальшого самогубства І. Зарецького³⁴.

У статті О. Зарецького аналізуються й конкретні факти, що можуть слугувати доказами інсценізування вбивства радянськими спецслужбами. Зокрема, А. Горська у день вбивства мала забрати в І. Зарецького швейну машинку. Проте авто, яке мало її перевозити, було заброньоване на шосту годину ранку, що виглядає дуже дивним³⁵. Наступним прикладом, що може свідчити про причетність радянських спецслужб до вбивства А. Горської, є нетипова поведінка працівників міліції, що спочатку не хотіли відчиняти будинок І. Зарецького на вимогу Н. Світличної та Є. Сверстюка, а після виявлення ними тіла А. Горської намагалися їх відсторонити. Також за декілька днів Микола Горошко бачив накладні вуса, котрі, можливо, мали зробити справжнього злочинця візуально схожим на І. Зарецького. Іншою обставиною слугує спроба звинуватити саме В. Зарецького в смерті дружини на підставі ревнощів³⁶. Також офіцер міліції на прізвище Чорний на питання В. Зарецького відповів, що А. Горську було вбито одним професійним ударом. При цьому сумнівно, що сімдесятилітній І. Зарецький, якого слідство визнало єдиним можливим обвинувачуваним, був настільки вправним³⁷.

Ще однією сенсаційною публікацією слугує стаття О. Зарецького в часописі «Українознавство» під назвою «Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість операції». На основі спецповідомлень КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ автор вказує на причетність керівництва радянського режиму до смерті А. Горської; аналізуються цілі, методи, мотивація та конкретні кроки КДБ стосовно художниці³⁸.

³¹ Там само. Арк. 55.

³² Зарецький О. Смерть Алли Горської. Арк. 69.

³³ Там само. Арк. 69–70.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. Арк. 69.

³⁶ Там само. Арк. 70.

³⁷ Там само.

³⁸ Зарецький О. Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спецоперацій // Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Українознавство. 2010. № 4. Арк. 137, 145–146.

Отже, висвітлення обставин вбивства Алли Горської у вітчизняній та діаспорній пресі демонструє глибоку інформаційну асиметрію, спричинену радянською цензурою та репресивним апаратом. Якщо радянські мас-медіа або замовчували цю трагедію, або подавали її через викривлену побутову версію, то дисидентські джерела й західна преса схилилися до трактування події як політичного вбивства, пов'язаного з активною громадянською позицією художниці. З проголошенням незалежності України інформація про цю подію стала більш відкритою, з'явилися нові свідчення та аналітичні дослідження, що підтверджують її системне переслідування. Наявність багатьох версій обставин смерті мисткині, недбалість слідства та низка підозрілих деталей створюють переконливе підґрунтя для версії про причетність КДБ. У публікаціях виразно простежується намагання радянської влади приховати справжні мотиви злочину, стерти пам'ять про А. Горську як символ опору. Так, медійне відображення її загибелі стало не лише інструментом інформаційної боротьби, а й чинником формування суспільної думки щодо природи радянської репресивності.

The article analyzes the coverage of the murder of the artist, sixties, and dissident Alla Horská in Ukrainian and diaspora periodicals during 1971–2010. The most common versions of the artist's death and the motives that have been covered in the press over the past 50 years are examined. Information that refutes and questions the reliability of the versions put forward has been highlighted. The inaccuracies published in the press regarding the death of A. Horská are analyzed. The facts that indicated the involvement of the Soviet system in the death of the dissident were examined.

Key words: *Alla Horská, Ivan Zaretsky, Viktor Zaretsky, murder, Committee for State Security (KGB), Soviet regime, dissident movement, sixties movement, «Ukrainian Herald».*

УДК 94(477.82):745“1940/1960”

Наталія Шепітак (Івано-Франківськ, Україна)

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ СТЕФАНІЇ ШАБАТУРИ ТА ПЕРШІ КРОКИ В МИСТЕЦТВІ

У статті розкрито особливості дитинства та юності Стефанії Шабатури, вплив родинного й суспільного середовища на становлення її світогляду, національної та релігійної ідентичності, що виразно відобразилися в її творчості.

Ключові слова: *Стефанія Шабатура, іконописання, Іванє-Золоте, Ганна Шабатура, декоративно-ужиткове мистецтво, національна свідомість.*

В умовах російсько-української війни ми прагнемо віднайти ідентифікатор нації, що об'єднав історії життів тих, хто боровся за свободу нашої Батьківщини. Прикладом слугують українські дисиденти, зокрема Стефанія Шабатура (1938–2014) – мисткиня-килимарка, представниця шістдесятницького руху, дисидентка, борчиня за національну гідність, якій судилося пройти через «пекло» радянських таборів. Її своєрідне *Credo*: «З дитинства у мене віра: Бог і Україна. З Богом та Україною я жила все життя»¹. Українці, усвідомлюючи своє становище в радянській тоталітарній

¹ Шепітак Н. Р. Українська мисткиня-килимарка, дисидентка Стефанія Шабатура (1938–2014). Бакалаврська робота. Предметна спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія). Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2025. С. 3.

системі, намагалися покращити його, звертаючись до незримих сил своєї творчої душі, наполегливо обстоюючи дотримання прав і свобод людини, а разом з цим формувалася ідея національної самостійності. Кожна людина впродовж життя обирає, а для С. Шабатури цим вибором завжди була свобода. Вона порівнювала її з Божим даром. У своєму житті вона ніколи не бажала спокою, бо в її розумінні спокій – це смерть, а життя – це вічний рух, боротьба, пошук.

Мета статті – висвітлити значення родинного виховання, передусім материнського впливу, у формуванні світоглядних засад С. Шабатури та простежити початки її мистецької діяльності як засобу самовираження і патріотичного служіння. Історіографічну основу дослідження складають кілька опублікованих праць про мисткиню-килимарку, упорядкованих дослідницею Соломією Дяків². Окрім біографічних даних, зібрані спогади товаришів про діячку та поміщені фотографії з її сімейного архіву. Також у статті використано опубліковані матеріали суспільно-медійних проєктів: онлайн-виставка «Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. Стефанія Шабатура»³; інтерв'ю В. Овсієнка зі С. Шабатурою⁴. Окремо звернуто увагу на архівні матеріали Управління Служби безпеки України у Львівській області, а саме на перший том кримінальної справи № 203 за звинуваченням Стефанії Михайлівни Шабатури в скоєнні злочину, передбаченого ст. 62. ч. 1. КК УРСР, що зберігається у фонді 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб Архіву Управління служби безпеки у Львівській області⁵.

Народилася Стефанія Шабатура 5 листопада 1938 р. в мальовничому селищі Іванс-Золоте, що на Тернопільщині. Паралельно цій місцевості простягнулася річка Дністер, окрасою якої став каньйон, що є одним з найбільших не тільки в Україні, але й у Європі⁶.

Пам'ятати свої дитячі роки – це по-справжньому дар Божий, завдяки якому кожен з нас зберігає у своєму серці щось найцінніше. Свої дитячі спомини С. Шабатура порівнювала з крилами птаха, що пронизані важкістю повоєнного життя, проте всупереч цьому вони були огорнуті материнським теплом. За своєю натурою дівчина гармонійно поєднала найкращі риси матері – Ганни Шабатури. Вона наповнила серце донечки благородністю, глибоким почуттям людської гідності та справедливості. Краса внутрішня віддзеркалювала зовнішню – у ній проглядалися витончені риси її батьків⁷.

З неабиякою любов'ю щоразу художниця згадувала свою матусю. Найбільше їй запам'яталося те, як вона вишивала рушники; окремі з них були подаровані товариству «Просвіта», членами якого були її батько і мати. На одному з рушників Ганна Шабатура вишила тризуб, а на тлі спектральних кольорів синього та жовтого портретне зображення національного героя, символу України – Тараса Григоровича Шевченка. «Моя мама, – згадує С. Шабатура, – передала його товариству “Просвіта”

² Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості / упор. С. Дяків. Київ : Смолоскип, 2016. 256 с.; Стефанія Шабатура: життя, окрилене стремлінням духу. Спогади. Вибрані статті / упор. С. Дяків. Львів : Місіонер, 2021. 472 с.; Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / упор. С. Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.

³ Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. Стефанія Шабатура. URL : <https://surl.li/lfwkrgw> (дата звернення: 20.04.2025)

⁴ Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». 2011. 26 верпня. URL : <https://surl.li/arewzf> (дата звернення: 18.06.2025)

⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Спр. 32157. Кримінальна справа № 203 за звинуваченням Шабатури Стефанії Михайлівни в скоєнні злочину передбаченого ст. 62. ч. 1 КК УРСР. Т. 1. 330 арк.

⁶ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 7.

⁷ Там само.

напередодні приходу перших советів. На жаль політика “визволителів” була спрямована на закриття місцевих кооперативів і культурно-просвітницьких організацій. У зв’язку з цим в 1939 р. рушник повернули нам на збереження до кращих часів»⁸. У своїй творчості Г. Шабатура, намагалася відобразити особливості українських звичаїв, традицій. Відтворювала зразки давніх вишивок. Також відзначилася чудовим голосом та увібрала у свою пам’ять безліч колядок, щедрівок, коліскових, які нераз заспівувала малій Стефанії⁹.

Батько мисткині – Михайло Шабатура – походив з давнього козацького роду. Він був людиною цілеспрямованою, наполегливою, хорошим господарем коротко кажучи – мав золоті руки¹⁰. «Коли ми були ще під Польщею, то батькові довелося відбути службу в польській армії. Під час Другої світової війни совєцькими військами була захоплена Західна Україна. От тоді тата знову призвали до армії вже совєцької, то був 1939 р.», – згадувала художниця про батька в інтерв’ю з В. Овсієнком¹¹.

«Прикро, але батька я майже не пам’ятаю, – розповідала Стефанія Шабатура, – ми не бачилися від перших днів з початку війни, він пішов на фронт, де і загинув у боях під Харковом у 1943 р.» Одні з найщасливіших споминів раннього дитинства пов’язані з батьком, зокрема день, коли вирушав на війну; взяв він на руки маленьку Стефу і довго дивився на збудовану ним хатину, пригортаючи до себе донечку¹². За бажанням батька – Михайла Шабатури, дівчинка отримала ім’я на честь перших мучеників Христової церкви, а саме св. первомученика архідиякона Степана¹³.

Мати – Ганна Шабатура походила зі сім’ї Семаників. Вони мали талант та хист як будівничі церков, майстри-різьбярі по каменю. До сьогодні в селищі Іване-Золоте збереглися роботи сакрального мистецтва представників цієї родини. Вартим уваги є етимологія прізвища художниці. Воно налічує декілька похідних значень, одним з яких є назва маленької козацької торбинки – «шабатурка». У рідному краї С. Шабатури збереглася у пам’яті людей історія про створення нового селища на місці спаленого татарами в XVII ст., а його засновником іменували козака зі сходу України – Шабатура¹⁴.

З приходом до Галичини других советів посилилися з неабиякою жорсткістю репресії проти учасників Української повстанської армії (УПА) та мирного місцевого населення. У пам’яті художниці закарбувалися організовані органами НКВС арешти, вивезення в Сибір односельчан. За словами С. Шабатури «Ми схоплювали все на льоту, розуміли хто є свій, а хто ворог-окупант. Дитинство мисткині припало на повоєнні роки, голодні та злиденні. З боєм вона згадує період колгоспів, зокрема матір, яка за копійки виконувала виснажливу, непосильну працю. Найжахливішим С. Шабатура вважала примусове прикріплення селян до землі, оскільки паспорти їм не видавали, – все це нагадувало цілковите рабство¹⁵.

Ці події Ганна Шабатура згодом відобразила у своїй роботі «*Записують у колгосп*». Матір мисткині згадувала, що стало причиною створення цього малюнку: «Одного ранку, пішовши прати до річки, що була неподалік, враз почула я плач донечки. Кинула те прання, відчиняю браму, а тої москальні повний двір. На оборі,

⁸ Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 30–31.

⁹ Стефанія Шабатура: життя, окрилене стремлінням духу. С. 8.

¹⁰ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 7.

¹¹ Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. URL : <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.06.2025).

¹² Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 29.

¹³ Стефанія Шабатура: життя, окрилене стремлінням духу. С. 9.

¹⁴ Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. URL : <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.06.2025).

¹⁵ Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 35–37.

як на фронті: крик, стрілянина. Я вступаю – і до них: “Що ви робите? А шляк би вас трафив!” Чи ви не знаєте, що тут живе бідна вдова з дитиною? З кого знущаетесь? То був такий час, ось так “добровільно” записували до колгоспу»¹⁶.

Ще з дитячих років у пам’яті С. Шабатури залишив свій слід брат матері – вуйко Дмитро Семаник. Демобілізувавшись із армії, він повернувся до рідного села. «Коли після приїзду навідався до нас, то зробив подарунок від якого у мене перехопило подих. Це був альбом для малювання і світло-жовта течка, в якій були акварельні фарби, пензлі та олівці. Думаю, це було пов’язано з тим, що кожного разу коли мама відправляла йому листа, то я від себе малювала квіточку, бо ж не вмiла ще писати», – оповідала художниця¹⁷.

Про свої шкільні роки С. Шабатура згадувала в інтерв’ю з В. Овсієнком (громадський діяч, учасник Української Гельсінської групи, політв’язень радянських концтаборів). У рідному селі художниця здобула неповну освіту, провчившись у семи класах. Щоб продовжити навчання, їй довелося піти в середню школу м. Заліщики. Закінчити восьмий клас у ній так і не судилося. Мисткиня перевелася у школу в селищі Поточище¹⁸.

Першим виявом спротиву та непокори радянській системі стала відмова вступу в комсомол. Про цей епізод зі шкільних років С. Шабатура згадувала: «Ми розуміли, що відмова усім класом є нечуваним випадком. Ніхто не домовлявся між собою, кожен обрав самостійно таку позицію. Пам’ятаю, як директор звернувся до нас зі словами: “Діти, подумайте! Вам потрібно і надалі продовжувати вчитись, а без комсомолу ви не зможете здобути вищу освіту!” Моя мама розказувала, що про цю ситуацію довго розмовляли та радилися з представниками підпілля, їх відповідь була однозначна: “Діти це наше майбутнє! Нехай пишуть ті заяви, щоб могли здобути вищу освіту, адже час не стоїть на місці і рано чи пізно політична ситуація зміниться”. Саме дозвіл з “лісу” був головним аргументом для нас. Ми прагнули бути гідним поколінням Нескорених. У наших серцях жевріла пам’ять про Героїв національно-визвольної боротьби – УПА. У кожного з нас була своя рана, замордовані радянськими репресіями наші рідні, близькі, односельчани»¹⁹.

Завдяки вихованню батьків, а особливо матері, мисткиня з раннього дитинства поєднала в собі християнські та національні цінності. Захоплюватися сакральним малярством С. Шабатура почала ще навчання у школі, за що їй мало не виключили. В умовах атеїстичного розгулу, що запровадили совети, подібна діяльність була небезпечною. Художниця згадувала, як уперше спробувала себе в іконописанні: «Одного разу тітка Параска, що з Івано-Франківщини, привезла стародавню ікону, понищену часом. Вона попросила мене зробити за її взірцем копію цієї ікони»²⁰.

С. Шабатура закінчила середню школу в селі Поточище. Під час отримання атестата директор побажав дівчині стати художницею та по-справжньому реалізувати цей талант²¹. В інтерв’ю з В. Овсієнком мисткиня згадувала про те, як вступала у вищий навчальний заклад. Потрібно наголосити, що вуйко художниці Дмитро Семаник навчався у Чернівецькому університеті, був учасником війни, до того ж її батько загинув у боях під Харковом 1943 р. Це створювало «можливості» отримання

¹⁶ Там само. С. 38.

¹⁷ Там само. С. 41.

¹⁸ Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. URL : <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.06.2025).

¹⁹ Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 44–47.

²⁰ Там само. С. 41.

²¹ Там само. С. 47.

Стефанією освіти за домовленістю, але дівчина прагнула досягти все самостійно, що теж було своєрідним протестом радянській системі²².

Після закінчення школи, майбутня художниця не сумніваючись відправилася до м. Львова. Місто одразу вразило її красою архітектурного ансамблю. Львів став свідком різножанрових подій у житті С. Шабатури, починаючи з творчого успіху, знайомств з однодумцями та закінчуючи невимовним болем і втратою²³. Своєю чергою, Стефанія дізналася, де поблизу є художні училища, розпитала про Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва. «Малювала я так, як мені виходило», – казала художниця. Прийшовши в інститут та показавши свої домашні роботи, С. Шабатура отримала відповідь: «У наш навчальний заклад вступають після закінчення училища, повинна бути належна підготовка»²⁴.

Згодом С. Шабатура подала документи у Львівське училище прикладного мистецтва імені Івана Труша. Під час навчання, попри своє професійне зацікавлення ткацтвом, вона не припинила займатися іконописанням, що позначилося на ранньому періоді творчості молодої мисткині²⁵. Не раз на прохання односельчан С. Шабатура виконувала копії ікон, серед яких – Ісус Христос-Пантократор (Вседержитель), св. Миколай-Чудотворець та ін. Вона згадувала, що перед тим, як розпочати роботу, брала до рук оригінал ікони та довго його розглядала. Художниця казала, що не могла відвести від них погляду оскільки то були давні ікони, їх зберігали та передавали з покоління в покоління²⁶.

Про роки навчання в училищі згадує скульптор Марія Савка-Качмар: «Стефанія вступила на перший курс, коли я навчалася вже на другому. Вона добре вчилася, ніколи не була багатослівною. До неї всі зверталися за порадами. Стефанія добре розумілася у технології виробництва. Дівчина часто одягала вишиванки. Їй були притаманні багатогранність, оригінальність думки та принциповість. Також запам'я- талися гостинці, які вона щоразу привозила з дому»²⁷.

У 1961 р. С. Шабатура закінчила навчання у Львівському училищі прикладного мистецтва імені Івана Труша та вступила до Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва, який закінчила 1967 р.²⁸ Навчалася Стефанія на факультеті художнього ткання. Розуміючи, як матері важко, дівчина перейшла на вечірнє відділення і почала працювати на тимчасових роботах, пов'язаних із малюванням. Так вона влаштувалася художницею-оформлювачкою на трикотажній фабриці, а згодом почала працювати в ткацькій майстерні при Художньому фонді. Молода мисткиня вже на той час проектувала та ткала гобелени (різновид декоративно-ужиткового мистецтва, стінний килим із сюжетною композицією, що витканий вручну перехресним переплетенням ниток). «Було важко поєднувати і навчання, і роботу, але я ніколи не зневірювалася, до того ж активно брала участь у численних виставках. У ті роки сенсом у моєму житті було мистецтво», – розказувала С. Шабатура²⁹.

Стефанія Шабатура була обдарованою студенткою, на неї не можна було не звернути уваги. Один з викладачів зауважив, що дівчина вирізнялася своєю індиві-

²² Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. URL : <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.06.2025).

²³ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 9.

²⁴ Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. URL: <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.06.2025).

²⁵ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 9.

²⁶ Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 50.

²⁷ Там само. С. 49.

²⁸ Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. Стефанія Шабатура. URL: <https://surl.li/lfwkrw> (дата звернення: 21.06.2025).

²⁹ Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості. С. 54.

дуальною та оригінальною творчістю. Її дипломною роботою став гобелен – «*Понід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький*», у якому незримо позначені елементи національних мотивів. Вона успішно захистила роботу, що стало вагомою причиною для прийняття молоді мисткині в 1967 р. до Спілки художників УРСР. Стефанія Шабатура по завершенню навчання в інституті проявила себе ще й в педагогічній діяльності³⁰. У 1967 р. була призначена на посаду викладача рисунку, живопису і композиції Львівського училища прикладного мистецтва імені Івана Труша³¹. Протягом 1967–1971 рр. працювала викладачем практичних занять у Львівській дитячій художній школі. Її працю високо оцінив директор закладу освіти: «С. Шабатура за час роботи виявила себе сумлінним і висококваліфікованим викладачем. Під її керівництвом учнівські роботи виконувались на високому професійному та мистецькому рівні»³².

Як студентські, так і загалом усі роботи, створені художницею у ті роки були представлені на обласних, республіканських та всесоюзних виставках. Цікавим фактом є те, що С. Шабатура ніколи не створювала робіт, що возвеличували б «щасливе» життя застійного періоду радянського режиму. Її позиція, як мисткині, була принциповою та безкомпромісною³³.

Саме з іменем С. Шабатури пов'язане становлення та розвиток Львівської школи гобелена. Тематику творчості майстрині-килимарки, також становили портрети діячів культури, літераторів, народний епос тощо. Прикладами є гобелен «*Захар Беркут*», витканий 1966 р. і придбаний Художнім фондом УРСР. Відомими є роботи 1969 р. – «*Іван Котляревський*» та «*Давид Гурамівілі*». Так, останню було подаровано Грузинській спілці письменників і на сьогодні гобелен є окрасою одного з міністерств цієї закавказької держави, а подякою для художниці стала Почесна грамота Президії Верховної Ради Грузинської РСР³⁴.

«Чи стала б вона Стефанією Шабатурою, якби не її матір?» – запитувала не чекаючи відповіді Ольга Ільків. Зв'язкова Романа Шухевича, авторка низки статей, поетка (видано збірку віршів «*У тенетах двох “закриток”*»), політв'язень – О. Ільків з матір'ю художниці познайомила у селищі Брюховичі біля м. Львова в одному з тамтешніх монастирів, у якому була організована зустріч представниць українського жіноцтва. Вдруге вони зустрілися 1998 р. з нагоди Дня Матері, захід проводився в Оперному театрі м. Львова, під час якого відбулося урочисте вшанування славних українських жінок, з-поміж яких були і ті, хто брали безпосередню участь у подіях національно-визвольної боротьби, інші ж займалися вихованням гідних синів і дочок рідної землі. «Нездоланий моральний стержень Стефанії, – говорила О. Ільків, – це найважливіше з того, що передала своїй донечці не менш Героїчна Мати – Ганна Шабатура»³⁵.

Отже, до формування світогляду Стефанії Шабатури доклали зусиль її батько – Михайло Шабатура, а визначний вплив на формування світогляду мала матір – Ганна Шабатура. Вони з раннього дитинства плекали в доньці християнське виховання та національну свідомість. Перші кроки в мистецтві, зокрема – сфері сакрального малярства С. Шабатура зробила ще в шкільні роки. Навчалася молода худож-

³⁰ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 10–11.

³¹ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Спр. 32157. Кримінальна справа № 203 за звинуваченням Шабатури Стефанії Михайлівни в скоєнні злочину передбаченого ст. 62. ч. 1 КК УРСР. Т. 1. Арк. 24.

³² Там само. Арк. 23.

³³ Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості. С. 10–11.

³⁴ Там само. С. 11–12.

³⁵ Стефанія Шабатура: життя, окрилене стремлінням духу. С. 39–40.

ниця у Львівському училищі прикладного мистецтва імені Івана Труша, по завершенню якого вступила на вечірнє відділення Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва й закінчила його в 1967 р. Її творчість у студентські роки вирізнялася індивідуальністю та оригінальністю, а особливо відзначилася дипломна робота – гобелен «Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький». Вона ніколи не створювала робіт, що возвеличували б радянський режим. До того ж Стефанія зауважувала, що їй ніколи не цікавило комсомольське життя – вона називала його брехливою облудою, сформованою атеїстичною пропагандою.

ДОДАТКИ

Додаток А

Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький. 1967 р. Гобелен, вовна, ручне килимове ткацтво

Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / упор. С. Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. С. 62–63 (дата звернення: 21.06.2025)

Ганна Шабатура з донечкою Стефанією 1941 р.

Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / упор. С. Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. С. 6 (дата звернення: 21.06.2025)

The article reveals the features of Stefania Shabatura's childhood and youth, the influence of family and social environment on the formation of her worldview, national and religious identity, which were clearly reflected in her work.

Key words: *Stefania Shabatura, icon painting, Ivanue-Zolote, Hanna Shabatura, decorative and applied arts, national consciousness*

ЕТНОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

УДК 930(=1944)

Вікторія Гриняк (Івано-Франківськ, Україна)

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ПІСЕННОЇ СПАДЩИНИ ЛЕМКІВ

У статті охарактеризовано проблему збереження української ідентичності в умовах етнічного розсіяння і культурної асиміляції, що надзвичайно актуальною в сучасному гуманітарному дискурсі. У цьому контексті показано важливу роль уснопоетичної традиції, зокрема висвітлено народну пісню, яка є носієм ідентичності, колективної пам'яті й духовного зв'язку з рідною землею. Лемківська пісня відіграє значну роль в українському культурному дискурсі, збагачуючи регіональний фольклор. Вона сприяє усвідомленню багатогранності української ідентичності та культурного розмаїття.

Ключові слова: ідентичність, народна пісня, лемки, етнічність, депортація, асиміляція.

Ідентичність означає рівнозначність, тотожність або однаковість¹. Цей термін у науковій літературі використовується для позначення явищ, що стосуються «того самого». Дане поняття являє собою складне й багатогранне явище, яке має безліч визначень. У широкому сенсі відображає усвідомлення людиною себе як унікальної особистості, яка водночас належить до певної групи чи спільноти. Формування ідентичності відбувається під впливом численних факторів, серед яких культура, історія, традиції, релігія, мова, родина та суспільство.

Сучасний соціокультурний розвиток України потребує особливої уваги до збереження етнічних культур, які є важливими носіями національної ідентичності. Етнокультурні коди, від простих інтонаційних форм до глибоких ментальних архетипів, виступають багатогранними символами, що узагальнюють характерні риси кожного етносу та відіграють ключову роль у його репрезентації. Наприклад, лемківська пісня є специфічним етнокодом, який відображає етнічну ідентичність лемків та їх належність до українського народу.

Лемківський фольклор відноситься до унікальних складників української культури, бо він зберігає стародавні архетипні сенси. Ця спадщина водночас знаходить відображення в сучасній музичній культурі², адже лемківська пісенна традиція є безцінним джерелом для етнології, музикознавства, соціології та історії культури українців.

¹ Лісовий В. С. Ідентичність // Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL : <https://esu.com.ua/article-13770>.

² Торкопяк Н. І. Лемківський фольклор як «етнокультурний знак» у сучасних естрадних інтерпретаціях: концептуальні передумови дослідження // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2024. № 2. С. 332–336.

Лемківську пісенну спадщину вивчало ряд дослідників, як от Філарет Колесса, автор збірки *«Народні пісні з Галицької Лемківщини»* (1929)³. У ній автор виклав результати трьох експедицій на Лемківщину, здійснених у 1911–1913 роках. Ю. Костюк у праці *«Збірник українських народних пісень Пряшівського краю»* (1958)⁴ опублікував матеріали, зібрані із лемківських сіл Словаччини. М. Соболевський у *«Лемківських співанках»* (1967)⁵ презентував антологію із 150 пісень. О. Гижа у своїй збірці *«Українські народні пісні з Лемківщини»* (1972)⁶ опублікував 300 зразків народної творчості, де основна увага зосереджена на піснях про кохання та весільних композиціях.

Цінним джерелом емпіричних даних у пропонованій статті стали польові етнографічні дослідження, проведені авторкою на території Тернопільської та Івано-Франківської областей. Зібраний матеріал продемонстрував стійкість етнокультурної ідентичності, незважаючи на наслідки депортацій, асиміляційних процесів та зміну соціокультурного середовища. Ці дані не лише допомагають визначити особливості збереження української ідентичності в лемківській спільноті, але й дають змогу проаналізувати механізми передачі культурної пам'яті через пісню та мову в сучасних умовах проживання на території згаданих областей.

Основна мета дослідження полягала у висвітленні збереження національної ідентичності через лемківську пісню, яка об'єднує у собі всі ключові аспекти самовизначення етнічної групи лемків: історію, мову та духовні цінності.

Основне завдання статті полягає в дослідженні та аналізі процесу збереження української ідентичності крізь призму пісенної спадщини лемків. Особлива увага приділяється актуальним проблемам, які виникають через етнічне розсіяння, наслідки «історичних травм» і виклики культурної асиміляції. У статті аналізується лемківський фольклор через проведення польових досліджень та звернення до наукових джерел для поглибленого вивчення цього культурного надбання.

Слід зауважити, що пісенна творчість є найвиразнішим проявом лемківської ідентичності, зокрема композиція *«Лемко, я си...»*⁷ у виконанні С. Криницького. Цей твір став своєрідним культурним символом фестивалю *«Дзвони Лемківщини»* (м. Монастирська Тернопільської області).

Звертаючись до рядків пісні *«Лемко, я си лемко, в Крениці м ся родив...»*, виконавець використав етнонім «лемко» для самовизначення. Пісенна творчість пройнята любов'ю до рідної природи, що відображено в рядках: *«Што я ся находив горами, лісами...»*.

У текстах пісень розкрито символізм смутку за втраченим домом і ландшафтами: *«Карпати – Бескиди, барз ми жаль за вами...»*. Висвітлено депортацію 1945–1946 рр., коли близько 130 тисяч лемків були змушені залишити свої домівки та вирушити в невідоме: *«В сорок п'ятім році ми вас полишали, Як нас примусово одталь виганяли...»*, а згодом і завершення трагедії під час операції *«Вісла»* у 1947 р. *«Операція “Вісла” вшитко довершила...»*⁸.

³ Колесса Ф. Народні пісні з Галицької Лемківщини // Етнографічний зб. НТШ. Вип. XXXIX–XL. Львів, 1929. 556 с.

⁴ Українські народні пісні Пряшівського краю / упор. Ю. Костюк. Львів, 1958. Кн. 1. 301 с.

⁵ Лемківські співанки / зібрав і упорядкував М. Соболевський. Київ, 1967. 320 с.

⁶ Гижа О. Українські народні пісні з Лемківщини / заг. ред. С. Грици. Київ, 1972. С. 403.

⁷ Криницький С. Історія 30-тилітньої діяльності і співпраці Івано-Франківського товариства «Лемківщина» із Всеукраїнським товариством «Лемківщина» та зі Світовою Федерацією Українських Лемківських Об'єднань (СФУЛО). Івано-Франківськ, 2024. С. 365.

⁸ Ой летіла ластовочка понад Марамориш. Старовинні пісні Марамороша / упор. Д. Гусак, М. Ковтунова. Київ : ТОВ «Лазурит-Поліграф», 2016. С. 87.

Досліджено ареал переселення лемків після депортації: «Нас порозселяли од Одри до Дону...». Відтворено поєднання смутку та надії, віри у можливість повернутися на рідну землю: «Ци ся іщи верну даколи додому...»⁹. Установлено значущість пісні «Лемко я си», яка є важливим музичним символом лемківської культури і загалом української.

Доведено роль пісні «Лемко я си...», яка відіграє значну роль у збереженні та популяризації лемківської культури. Вона є важливим музичним символом, що передає ідентичність народу, ностальгію за рідним краєм та гордість за власне походження. Окрім цього, пісня послужила засобом для збереження лемківської говірки, підтримуючи її живу присутність у культурній спадщині.

Досліджуючи фольклорні витоки лемків, які містять не так багато патріотичних пісень, виявлено одну з найвідоміших і значущих пісень «Гей, пливе кача по Тисині...»¹⁰. Ця пісня стала символом незламності українського народу під час Революції Гідності, проте її створення сягає корінням ще в події 15 березня 1939 р. Вона спершу була композицією з трагічним змістом на честь молодих гімназистів Карпатської Січі, яких угорські жандарми розстріляли на Красному полі за м. Хуст.

Перший куплет запозичено з вірша В. Гренджі-Донського з його збірки «Квіти з терням», виданої 1923 р., а наступні рядки перефразовані з пісні «Вчора гоя і днись гоя». Сьогодні ця тужлива патріотична пісня є гімном Євромайдану, слугує прикладом лемківської народної культури, який підкреслює теми патріотизму та трагізму війни. У ній відображена проблема зміни кордонів під час війни і побутового життя вояків:

«...Сам не знаю, де погину
Гей, погину я в чужім краю...».

Зокрема, рядки пісні акцентують на збереженні української ідентичності через лемківську (русинську) пісенну спадщину. Важливо зазначити, що текст пісні змальовує минуле і сучасне.

«...Вимерут ми чужі люди
Ци не жаль ти, мамко, буде? (двічі)
Гей, як би ж мені, синку, не жаль?...».

У цих рядках зображено жаль матері за свою дитину, яка гине на війні. Пісня також артикулює етнічну належність лемків до українського народу, відзначаючи їхню боротьбу за незалежність й ідентичність у складних історичних умовах.

«Ллється пісня буревісна
По Лемківщині кругом
Гей-гей, ллється пісня –
То повстанці йдуть шляхом!»¹¹

Представлений уривок є зразком лемківського патріотичного фольклору, що передає боротьбу за свободу, піднесення національної свідомості та самоідентифікацію лемків як окремої спільноти. Пісня поєднує елементи історичної та героїко-патріотичної лірики, підсилені емоційною напругою і символізмом. Вона слугує етнічним маркером, зберігаючи пам'ять про драматичні події (депортації, опір) і зміцнюючи етнокультурну стійкість народу.

Дослідження засвідчили, що лемки були надзвичайно прив'язані до свого рідного краю, зокрема природи, краса якої є неповторною. Їхня пісенна творчість

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 88.

¹¹ Пісні УПА / упоряд., ред. і автор передм. З. Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. Торонто; Львів: Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1996–1997. Т. 25. С. 46.

просякнута глибокою любов'ю до природи рідного краю, що особливо відображається у їхньому гімні:

«Гори наши, гори наши, гори наши Карпати,
Нихто не знат, нихто не знат, ей, кильо ви в нас вартате...»¹².

Ці рядки є важливим елементом у пісенній культурі та відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності. Пісня передає любов до рідних горів для лемків, яких ніколи б не проміняли на скарби.

«Гори наши, гори наши, гори наши Карпати,
Не міняв бим, не міняв бим, ей, вас на жадни дукати...».

Текст пісні розкриває сутність етнографічної групи, акцентуючи на їх любові до природного середовища, на яких проживали їхні предки.

«Не даме вас, не даме вас, гори наши Бескиди,
Бо вас дати не казали, ей, наши діди-прадіди...».

У контексті депортації, культурної асиміляції та ізоляції, фольклор став важливим засобом збереження національної ідентичності, мови та духовної спадщини.

Особливу увагу привертає лемківська пісня «*Ой, верше, мій верше, Мій зелений верше...*»¹³, яка є символом втрати, туги та духовного опору. У цій композиції образ вершини відображає емоційний стан ліричної героїні, яка переживає втрати та незворотні зміни. Розмова з деревом є типовим фольклорним прийомом, що підсилює емоційний вплив. Текст пісні передає відчуття втрати колишнього життя: «Уж мі так не буде, Як... як било перше...», а також містить слова про заборонені або неможливі почуття: «Не любити било, Кого... кого я любила...»¹⁴. Також порушується тема втрати зв'язку з природним і родинним середовищем:

«Не ходити било
Горами, стежками.
Не любити хлопця
З чорними бровами».

Особливу увагу привертає образ юнака з чорними бровами, який у фольклорному контексті часто постає як символ ідеального, недосяжного або втраченого коханого. Завдяки повторюваній структурі, пісня акцентує на болісній незворотності змін, що відбулися в житті ліричної героїні.

Пісня є прикладом того, як через фольклорні тексти зберігається українська ідентичність, навіть у найскладніші історичні часи. У ній поєднуються особисте та колективне, естетичне і етнічне, поетичне та політичне. Завдяки таким типам пісень, лемки зуміли не лише зберегти свою етнічну культуру, а й передати її наступним поколінням як живу пам'ять про батьківщину, яка була втрачена, але ніколи не забута.

Варто зауважити, що в лемківському фольклорі зустрічаються твори, які відображають прагнення лемків зберігати свою етнічну чистоту, що слугує важливою складовою їхньої колективної ідентичності. Протягом багатьох поколінь лемки вирізнялися міцним почуттям внутрішньої єдності, а впливи інших етнічних груп у їхньому середовищі залишалися мінімальними. Цю тенденцію підкреслюють і тексти народних пісень:

«Вийду заміж лем за лемка.
Вийду лем за нього.

¹² Респондентка Марія Антонівна Шкварок 1944 р. н. с. Криниця, Новосандецького повіту. Записано Гриняк Вікторією. 2 арк.

¹³ Респондентка Ірина Семенівна Грогужник 1960 р. н. м. Монастириська. Записано Гриняк Вікторією. 2 арк.

¹⁴ Респондентка Марія Антонівна Шкварок 1944 р. н. с. Криниця, Новосандецького повіту. Записано Гриняк Вікторією. 2 арк.

Бо він ми по духу близький
І серцю дорогий...»¹⁵.

Слід зазначити, що при дослідженні лемківської спільноти та зверненні до польових досліджень, встановлено, що навіть у сучасних умовах значна частина лемків віддає перевагу створенню сімейних союзів із представниками власної етнографічної групи. Такі союзи відіграють важливу роль у збереженні лемківської культури і традицій, бо в таких середовищах процеси асиміляції фактично зводяться до мінімуму.

Досліджуючи проблематику збереження лемківської фольклорної спадщини, визначено, що найчисленнішу категорію в пісенному репертуарі Лемківщини становлять пісні, присвячені тематиці кохання. Для неї властива певна емоційна врівноваженість та інтимність, що поєднується із відсутністю надмірного драматизму та загальною цнотливістю вислову.

Тяжкі умови повсякденного життя наклали помітний відбиток на зміст творів про кохання, однак лемки зберігали оптимізм, віру у власні сили, а також наповнювали свої пісні сподіваннями на краще майбутнє. Яскравим прикладом такого жанру є пісня:

«Под облачком явір похилений,
Сідит на нім пташок прімилений.
Слухай, мила, як тот пташок співат...»¹⁶.

Цей уривок пісні поєднав ліричну тугу з глибоким філософським підтекстом. За допомогою образів – явора та сумного птаха передано емоційний стан закоханого, який зазнав розчарування чи болю через любов. Одночасно пісня набуває сповідального звучання, «Же з любови нич добра не биват...», що відображає життєвий досвід, імовірно, втрату або зраду.

«...Чом ти, хмаро, заздриши
Того щастя любости?
Най тя вітри роздуют, гей
Най Ганічка з Ванічком
Поки хтят ся, любуют...»¹⁷.

У поданих рядках з лемківської пісні виразно простежено використання персоніфікації хмари, яка виступає у ролі метафоричного образу зовнішніх перешкод на шляху досягнення любові. Центральні персонажі твору, «Ганічка та Ванічко», уособлюють щирість і природність почуттів, які наполегливо обстоюють своє право на існування, долаючи втручання зовнішніх, несприятливих обставин. Ідея протиставлення справжнього почуття любові заздрощам посилює емоційну напругу твору, водночас зберігаючи притаманний лемківській культурі оптимістичний світогляд і життєствердний настрій.

«Тиха вода, тиха вода, та й лем на Бескиді
Давно, давно я не била з милим на бесіді...»¹⁸.

У пісні передано глибоку особисту драму дівчини, яка страждала від зради коханого. Мотиви очікування та болючого розчарування розкриваються через символічні образи природи (вода, Бескиди, малина) та звичні побутові дії: «Казав милий, казав милий, што мене попросить, Як на горі, як на горі пшеницю покосить, Він покосив, він покосив, вже осінь минає, Він ся женить, бере другу, а мене лишає».

¹⁵ Лемківська сторінка № 21 від 2016.05.22, текст Анатолій Ядловський URL : <https://nasze-slowo.pl/adolya-lemkivska-soy-desi-hodit/>

¹⁶ Кічура Людмила Віталіївна 1960 р. н. м. Монастирська. Записано Гриняк Вікторією. 1 арк.

¹⁷ Дем'янчик Юлія Степанівна, 2004 р. н. с. Ковалівка. Записано Гриняк Вікторією. 1 арк.

¹⁸ Батіг Марта Ігорівна 2007 р. н. м. Монастирська. Записано Гриняк Вікторією. 1 арк.

Пісня відображає емоційне протиставлення щирого, глибокого почуття і легковажності, засуджуючи зраду як порушення моральних цінностей.

Попри смуток, сама пісня стала елементом емоційного переживання та разом із тим носієм надії. Для лемківської традиції властиво журбу переповнювати поетичною красою та внутрішньою міцністю.

Загалом, результати дослідження свідчать про те, що лемківські пісні охоплюють різноманітні тематики, включаючи любов, сімейне життя, календарні свята, ностальгію за домівкою та втрату Батьківщини.

Після подій депортації, лемківська пісня стала виразником скорботи, болю та протесту проти забуття. Функціонування численних мистецьких колективів відіграє ключову роль у збереженні та популяризації культури лемків протягом багатьох десятиліть. Фольклорні традиції продовжують жити завдяки різноманітним музичним фестивалям прикордонних регіонів, основними формами яких є концерти, презентації, виставково-ярмаркові заходи тощо.

Сьогодні міжнародні та регіональні фольклорні фестивалі культури лемків, такі як «Дзвони Лемківщини» (м. Монастирська, Тернопільська обл., Україна), «Гомін Лемківщини» (с. Зимна Вода, Львівська обл., Україна), «Лемківські паціоркы» (м. Монастирська, Тернопільська обл., Україна), «Лемківська ватра» (м. Ждиня, Польща), «Світ під Кичерою» (с. Курів, Словаччина), Свято культури русинів-українців у Свиднику (Словаччина), Фестиваль фольклору русинів-українців Словаччини у Камйонці, Фестиваль виконавців народних та авторських пісень русинів-українців Словаччини «Маковицька струна» (м. Бардіїв, м. Пряшів, Словаччина) та інші, стали потужним творчим рухом. Вони сприяють розвитку діалогу між регіонами та країнами, представляючи національні та етнокультурні здобутки. Подібні заходи відкривають простір для міжкультурного спілкування, яке сприяє встановленню взаємоповаги та покращує порозуміння між народами.

Отже, пісенна спадщина лемків відображає українську ідентичність, зберегла не лише індивідуальні емоції, а й колективну пам'ять про втрату рідного дому та втрачене коріння. Вона зараз функціонує як антропология пам'яті та форма культурного опору асиміляції лемків. Традиційна пісня зберігає етнічну ідентичність лемків, підтримуючи пам'ять про їхню Батьківщину, особливо після подій депортації 1944–1946 рр. і операції «Вісла» 1947 р., коли чимало лемків були виселені з історичних земель. Завдяки пісні, вони змогли зберегти культуру та передати її наступним поколінням. Перспективи досліджень лемківської говірки, фольклору та ідентичності на основі польових матеріалів залишаються важливими й актуальними в сучасній історичній науці, зокрема в етнології, власне у студіях історичної пам'яті.

The article describes the problem of preserving Ukrainian identity in the conditions of ethnic dispersion, historical traumas and cultural assimilation, which is extremely relevant in modern humanitarian discourse. In this context, an important role is played by the oral poetic tradition, namely the folk song, which is a carrier of identity, collective memory and spiritual connection with the native land. Lemko song plays a significant role in Ukrainian cultural discourse, enriching regional folklore. It contributes to the awareness of the multifaceted Ukrainian identity and cultural diversity. Lemko song preserves the ethnic identity of the Lemkos, maintaining the memory of their homeland, especially after the deportations of 1944–1946 and Operation Vistula in 1947, when many Lemkos were evicted from their historical lands. Through these songs, they were able to preserve their culture and pass it on to future generations.

Key words: identity, song, Lemkos, ethnicity, mountains, deportation.

УДК 140.8:929 М.Домбровська

Яна Калинчук (Івано-Франківськ, Україна)

ФОРМУВАННЯ СВИТОГЛЯДУ МАРІЇ ДОМБРОВСЬКОЇ В ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ

У статті проаналізовано дитячі та юнацькі роки Марійки Підгірянки (справжнє ім'я та прізвище – Марія Ленерт-Домбровська) – маловідомої в наш час, української дитячої письменниці та педагогині, уродженки с. Білі Ослави (сучасна Івано-Франківська область) на Гуцульщині. Авторка охарактеризувала вплив родинного виховання на формування її світогляду, де особливу роль відігравав Марійчин дідусь – священник із с. Заріччя Микола Волошин, який навчив читанню та письму. Взято до уваги здобуття дівчиною самотужки шкільної та вищої професійної освіти як взірць наполегливості бути професіоналом своєї справи. Також авторка розкрила початкові кроки Марійки Підгірянки у письменницькій творчості та педагогічній роботі.

Ключові слова: *Марійка Підгірянка, Гуцульщина, Білі Ослави, Заріччя, Уторопська школа, самостійне навчання, отець Микола Волошин, «Кобзар» Тараса Шевченка, Львівська вчительська семінарія.*

Актуальність теми. Перед всебічним аналізом діяльності кожної історичної постаті, яка зробила вагомий внесок у творення історії своєї нації, спочатку потрібно зазирнути в її життєпис, насамперед – у віхи дитинства і юнацтва, бо під впливом виховання своїх батьків, дідусів та бабусь, учителів, активної взаємодії зі своїми друзями, під впливом зовнішньополітичних обставин формується корінь індивідуальності та світогляду в людини на ціле життя. Це стосується і Марійки Підгірянки – талановитої, обдарованої дитячої письменниці, педагогині, громадської діячки з Гуцульщини, яка присвятила своє сорокарічне життя служінню українським дітям, попри важкі історичні обставини. Вона вчителювала в різних сільських школах сучасної Івано-Франківщини та Закарпаття, писала для дітей прості та емоційні вірші, букварі, казки, з глибоким духовним сенсом, які плекали в школярів, молодого покоління почуття любові й поваги до карпатської природи, найдорожчих батьків, до України як своєї Батьківщини, що перебувала під чужоземним поневоленням. Крім того, вона впроваджувала на той час нові методики викладання в закладах шкільної освіти, що частково не втратили свого значення до сьогодні.

Попри самовіддану діяльність на благо рідного народу, постать Марійки Підгірянки в наш час, на жаль, є маловідомою не тільки серед пересічних українців, але й навіть у середовищі вчителів, науковців з історичного, філологічного чи педагогічного напрямів, у яких вона працювала. Прикро, але дуже мало про неї згадується під час проведення масових культурно-просвітницьких заходів, реалізації наукових проєктів історико-краєзнавчого спрямування і т. п. Зокрема, мало відомо про ранні роки її життя. Тому **мета статті** – систематизація інформації про дитинство Марійки Підгірянки: дата і місце народження Марії Ленерт (справжнє прізвище діячки, яка взяла псевдонім Підгірянка), вплив сімейного і родинного виховання на її світогляд, початок письменницької творчості.

Щодо **історіографії** теми, то значна її частина міститься в іменному фонді В. Полека в Науковій бібліотеці Карпатського національного університету імені

Василя Стефаніка¹, де зібрано статті найвідоміших дослідників життєпису діячки. Теперішній завідувач музею ім. Марійки Підгірянки в с. Білих Ославах В. Левицький висвітлював значення впливу виховання батьків Марії Ленерт², її перебування у дідуся Миколи в Заріччю³ та формування національної свідомості під впливом творчості Тараса Шевченка та видатних українських письменників⁴. Колишній директор Білославського ліцею ім. Марійки Підгірянки В. Слезінський⁵ звернув увагу на первод її життя на Косівщині, М. Вільщук у монографії⁶ подав коротку інформацію про дитинство майбутньої дитячої письменниці, а в передмові до збірки «Три віночки»⁷ – про релігійно-духовне виховання її діда. І. Купновицька⁸ – приятелька сім'ї Домбровських – охарактеризувала вплив Марійчиного дядька І. Попеля з Довгопілля в дитинстві, М. Стельмахович⁹ – початковий шлях до письменництва і вчительської роботи¹⁰, а О. Пилипів¹¹ у невеликій статті «Несміле дитя Підгір'я» зробив загальний огляд її діяльності.

Як бачимо, автори виокремлювали тільки певну частину фактів про дитяче і юнацьке життя Марійки Підгірянки, обрана тема потребує більш докладного вивчення.

Марійка Підгірянка (справжнє ім'я та прізвище – Марія Омелянівна Ленерт–Домбровська, останнє прізвище – по її чоловікові) з'явилася на світ 29 березня 1881 р. в гуцульському селі Білі Ослави Надвірнянського повіту Станиславівського округу в складі Королівства Галичини й Лодомерії Австро-Угорської монархії (тепер – Делятинської ОТГ Надвірнянського району Івано-Франківської області) в інтернаціональній сім'ї, де її мати – Теофілія Волошин – була українкою (русинкою) за етнічним походженням, дочкою греко-католицького священника Миколи Волошина, який мав свою парафію в с. Заріччя того ж повіту, а батько – Омелян Ленерт – німцем, лісничим за посадою¹². Марійка була найстаршою дитиною, після неї в сім'ї Ленертів ще народилися четверо дітей: сестри Ганна, Леонора, Іванна та брат Северин¹³.

Марія виростала серед невимовної краси чарівної Гуцульщини. Власне, любов до краси цієї природи плекав її тато Омелян, а моральні людські чесноти – матір Теофілія. Це вплинуло на формування її світогляду, любові до рідної землі¹⁴.

З жовтня 1885 р. батька Марії Омеляна Ленерта за лісничою посадою перевели до іншого гуцульського села – Уторопи Косівського повіту (сучасного Косівського району). Маленька Марійка, до народження її менших сестричок, залишалася зі своїм люблячим дідусям Миколою Волошином у с. Заріччя, який зробив значний

¹ Іменний фонд ім. Володимира Полека локалізується на Факультеті філології Карпатського національного університету імені Василя Стефаніка, містить підбірки газетних і журнальних статей про Марійку Підгірянку, зібраних В. Полеком.

² Левицький В. Слово про Марійку Підгірянку // Рідна земля. 1992. Вересень № 40. С. 5.

³ Його ж. Марійка Підгірянка у Заріччі // Краєзнавець Прикарпаття. 2012. № 20. С. 33–34.

⁴ Його ж. Марійка Підгірянка і Тарас Шевченко // Краєзнавець Прикарпаття. 2011. № 18. С. 65–67.

⁵ Слезінський В. Марійка Підгірянка на Косівщині // Радянська Гуцульщина. 1971. С. 14.

⁶ Вільщук М. З відомого і невідомого в житті і творчості Марійки Підгірянки. Івано-Франківськ : Знання, 1990. 56 с.

⁷ Підгірянка Марійка. Три віночки (твори Марійки Підгірянки з релігійної тематики) / упоряд. М. Вільщук, В. Слезінський. Коломия : Вік, 1995. 96 с.

⁸ Купновицька І. Смеркова мова // Комсомольський прапор. 1990. 18 вересня. С. 5.

⁹ Стельмахович М. Славна дочка України // Педагог Прикарпаття. 1991. 22 березня. № 7. С. 1, 3.

¹⁰ Його ж. Вірна дочка України // Галичина. 1991. 28 березня. С. 6.

¹¹ Пилипів О. «Несміле дитя Підгір'я» // Краєзнавець Прикарпаття. 2013. № 21. С. 49–50.

¹² Вільщук М. Назв. праця. С. 3.

¹³ Підгірянка М. Для України вірно жиймо / упор. В. Левицький. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2009. С. 8.

¹⁴ Левицький В. Слово про Марійку Підгірянку // Рідна земля. 1992. Вересень. № 40. С. 5.

внесок у її виховання, навчаючи читанню та письму, розповідаючи велику кількість цікавих байок, казок, приказок, елементів усної народної творчості¹⁵. Своєю священничю діяльністю він плекав духовні цінності онуки, брав її із собою на богослужіння до місцевої парафії¹⁶. У своєму помешканні він мав досить велику бібліотеку, в якій стояли дві бібліотечні шафи, журнали, збірки газетних вирізок з описами різних країн, містилися твори класичної літератури українською, німецькою, польською та іншими слов'янськими мовами. Крім того, отець Микола був поліглотом, тому не дивно, що її володіння іноземними мовами передалися, мабуть, саме від нього. Загалом, Марійка Підгірянкa за своє життя, крім української та німецької, добре знала ще чотири мови: польську, словацьку, французьку і чеську. Вона розуміла також грецьку, італійську, російську і латинську мови¹⁷.

Одного разу, коли Марійка допомагала своєму батькові в кубікувані деревини, закупленої віденськими купцями, вони були вражені від її рівня німецької. Звісно, купці висловили захоплення, бо в часи австрійського панування, зокрема в Галичині, мало хто серед неавстрійського населення мав високий рівень володіння німецькою. Тому Марійка постійно від віденських купців отримувала якісь гостинці, що заохочувало її до ще більш якісної освіти. Дівчина мала особливу радість від подарованих ними збірок поезій її улюблених іноземних письменників Генріха Гайне та Генрі Міллера. У подальшому житті володіння багатьма іноземними мовами послужилися в її перекладацькій справі¹⁸.

Перебуваючи в рідному селі Білі Ослави та в сусідньому Заріччю, молода Марійка нерідко ходила на річки Ославську і Прут до своїх дівчат бавитися, купатися разом з ними і слухати їхнього співу. Щоправда, сама вона не співала – за словами сучасників, не мала дару до співу¹⁹.

Завдяки зусиллям діда Марійки М. Волошина, дівчина після повернення до батьківського дому вступила відразу до другого класу місцевої Уторопської школи. На жаль, потім вона опановувала шкільну освіту за 7–8 клас лише самотужки: її багатодітний батько забезпечував нею тільки свого сина Северина, бо освіта для дівчат та жінок не була важливою для того часу. Як вона сама про себе писала, «[...] я самоук, не сміле дитя Підгір'я. Списувала, що мені старі ліси розказували»²⁰. Неодноразово в майбутньому відома дитяча письменниця Марійка Підгірянкa зауважувала: «Ви всі, що ходите щодня до школи, слухаєте викладачів фізики, математики, не маєте поняття, кільки треба напруження мозку, щоби зрозуміти те, що іншим професор в школі так легко і приступно щодня роз'яснить»²¹.

Зі слів Марійки Підгірянки зрозуміло, що самостійне навчання давалося їй дуже важко, бо весь навчальний матеріал до найважчого рівня, що розтлумачували професійні вчителі дітям у школах, Марійка опановувала самостійно або з допомогою свого тата, котрий навчав її математики, біології, німецької мови (як етнічний німець)²² і вчителя Райта²³. Це яскраво свідчить про наполегливе і цілеспрямоване бажання Марії Ленерт бути не просто освіченою людиною, але й професіоналом своєї справи за покликом душі з раннього дитинства – стати вчителькою. Врешті-

¹⁵ Його ж. Марійка Підгірянкa у Заріччі. С. 33–34.

¹⁶ Підгірянкa М. Три віночки. С. 3.

¹⁷ Вільщук М. Назв. праця. С. 8.

¹⁸ Левицький В. Марійка Підгірянкa у Заріччі. С. 34.

¹⁹ Слезінський В. Наспівність її вірша // Новий час. 1991. С. 4.

²⁰ Підгірянкa М. Відгуки душі. Поезії. Львів: Товариство “Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок”, 1908. С. 3.

²¹ Заклинська О. Марійка Підгірянкa. *Нова хата*. Львів, 1929. № 5. С. 2.

²² Стельмахович М. Славна дочка України // Педагог Прикарпаття. 1991. 22 березня. № 7. С. 1.

²³ Вільщук М. Назв. праця. С. 3.

решт, у 1896 р. Марія екстерном склала іспити за восьмикласну шкільну жіночу школу в м. Коломиї²⁴.

Паралельно, в тринадцятирічному віці Марійка Підгірянка починає писати свої перші вірші, але спочатку польською мовою. Мабуть, вплинув на це зовнішній фактор: домінування польської як головної в Королівстві Галичини і Лодомерії через політичну перевагу поляків над русинами-українцями в Галичині, що посилювалося після поразки європейської демократичної революції, «Весни народів» 1848–1849 рр. Її найперший вірш містив лише чотири рядки для напису на стрічці до похоронного вінка. Українською («руською», за тодішньою офіційною термінологією) мовою майбутня відома дитяча письменниця стала писати під впливом читання творів Т. Шевченка, який навіть після смерті своїм «Кобзарем» продовжував прищеплювати національну самосвідомість²⁵. Як сама зазначала пізніше, «почала я писати дуже рано, десь вже в 13 або 14 років життя, а писала, бо чула душевну потребу вилити на папір ті враження, якими наповнювала мене краса природи. Певно, що і читаннялюбимих письменників не лишилося в мене без сліду. Під впливом Кобзареві музи розбудилася в мені національна свідомість і дбайливість виробляти свою мову»²⁶.

Згодом Марійка Підгірянка присвятила два свої вірші Великому Кобзареві – «В Тарасові дні» і «Наш привіт батькові Тарасові», надруковані 1932 р. в часописах «Жіноча доля» та «Українська ластівка»²⁷. Вона виступила з доповіддю в Отинії на вшанування п'ятдесятиліття з дня смерті Т. Шевченка 1911 р. Своїми спогадами Марійка Підгірянка підтвердила безпосередній вплив карпатських краєвидів на її натхнення в поетичній творчості²⁸. Формуванню патріотичного світогляду молодій Марії сприяло також знайомство з творами видатних українських письменників – Лесі Українки, Івана Франка²⁹, Богдана Лепкого³⁰ та ін.

У 1894 р. Марія вкотре приїхала в гості до свого дідуся Миколи в село Заріччя. Вона велику частину свого дня пересиджувала й читала книжки у вищезгаданій дідовій бібліотеці, що була багатою за наповненням різноманітної літератури. Дідусь теж любив читати, тому коли внучка щось не розуміла, завжди їй пояснював. Незабутнім спогадом у її житті стало перше відвідання разом з дідом театральної вистави «Ой, не ходи Грицю, тай на вечорниці» в Коломийському театрі. Це був перший народний аматорський театр, заснований 1848 р., що мав одну з перших українських театральних труп, яка давала свої вистави в багатьох містах Галичини³¹.

У квітні 1897 р., на Провідну неділю, отець Микола Волошин помер від раптової зупинки серця. Марійка дуже важко пережила цю втрату, бо значну частину свого дитинства проводила у його родинній бібліотеці під враженням цікавих розповідей³². Водночас на формування світогляду Марії чималий вплив мав також її близький родич о. Іван Попель із села Довгопілля, що на Косівщині³³. Вона була частою гостею: родич розповідав їй цікаві історії зі своїх подорожей Італією, Німеччиною, Єгиптом. У його помешканні неодноразово перебували видатні українські діячі – Іван Франко, Леся Українка та деякі ін. У колі родини І. Попеля Марійка

²⁴ Стельмахович М. Назв. праця. С. 6.

²⁵ Слезінський В. Назв. праця. С. 14.

²⁶ Підгірянка Марійка. Відгуки душі. С. 3.

²⁷ Левицький В. Марійка Підгірянка і Тарас Шевченко. С. 65.

²⁸ Підгірянка Марійка. Спогади // Краєзнавець Прикарпаття. 2011. № 5. С. 66–67.

²⁹ Слезінський В. Назв. праця. С. 14.

³⁰ Вільщук М. Назв. праця. С. 3.

³¹ Левицький В. Марійка Підгірянка у Заріччі // Краєзнавець Прикарпаття. 2012. № 20. С. 33–34.

³² Там само.

³³ Левицький В. Духовний світ Марійки Підгірянки // Краєзнавець Прикарпаття. 2015. № 26. Липень – грудень. С. 22.

Підгірянку мала можливість познайомитися з українською письменницею з Буковини Ольгою Кобилянською. Згодом вона відкрила й пізнала для себе творчість цієї непересічної постаті в українській літературі та національному русі загалом³⁴.

Коли Марійка Підгірянку екстерном складала іспити в Коломиї за восьми-класну шкільну освіту, вона мала змогу познайомитися з директором чотирирічної школи Василем Витвицьким. Він дав їй пораду продовжувати своє навчання в межах учительської семінарії у Львові та допоміг з фаховими шкільними підручниками³⁵. Екзамени Марія склала успішно – це було результатом наполегливої і цілеспрямованої самоосвіти, що траплялося в тогочасній Галичині не так часто, особливо серед дівчат. Свою освіту Марійка Підгірянку вирішила продовжити, здобуваючи фах педагога у Львові³⁶.

Під час навчання у Львівській учительській семінарії в 1896–1900 рр. Марія здобувала освіту знову самотужки, купуючи деякі книжки в Коломиї навіть за власні кошти та часто недосипаючи ночей. Вона складала щоденний графік занять із метою успішної підготовки до складання іспитів за програмовими вимогами семінарії. Дівчина мала доступ до місцевої бібліотеки від товариства «Руська бесіда». Водночас Марія з радістю допомагала своїм меншим сестрам у навчанні, підтримувала з ними тісні стосунки, зокрема водила їх уторопськими лісами для збору різновиду суниць. Вона цікавилася особливістю гірського лісу, життям тварин, вегетацією дерев і кущів, інформацію отримувала з розповідей свого тата-лісничого³⁷.

Цікаво, що своє навчання у вчительській семінарії Марійка тримала в таємниці від батьків. Зі спогадів її чоловіка Августина Домбровського³⁸, після Великодніх свят у квітні 1900 р. її незвичайна поведінка почала привертати увагу рідних. Її батьки та сестри це помітили, почали допитуватися про причину, на що вона у відповідь сказала: «Потерпіть до обіду, а тоді розкриється мій секрет»³⁹. Зрештою, просячи в батьків 100 австрійських крон на дорогу до Львова для складання іспиту в семінарії, вона зізналася про свою таємницю. Звичайно, всі були дуже здивовані, але найбільше – її тато. Він до кінця не вірив у можливість доньки здобути вищу освіту самотужки, особливо зважаючи на те, що навчання відбувалося таємно. Та, зрештою, з благословення батьків за позичені 50 австрійських крон від них та від знайомого листоноші Дудьо, Марія відправилася до Львова здійснити заповітну мрію свого життя: здобути вчительський фах⁴⁰.

У червні 1900 р. Марія Ленерт успішно склала іспити екстерном. Практично відразу вона отримала вчительську роботу в Уторопській школі. Від цього часу, впродовж сорока років Марійка Підгірянку віддала себе вчительській професії, працюючи в багатьох сільських школах Галичини та Закарпаття, формуючи свідомість дітей на моральних і патріотичних засадах, навчаючи їх згідно з передовим педагогічним досвідом того часу⁴¹.

Отже, на формування світогляду Марії Ленерт, у майбутньому української дитячої письменниці Марійки Підгірянки, найбільший вплив мали місце народження, проведення її дитинства в карпатській місцевості, виховання її батьків та дідуся, пізнання навколишнього світу крізь призму читання творів Т. Шевченка,

³⁴ Купновицька І. Смерекова мова // Комсомольський прапор. 1990. 18 вересня. С. 5.

³⁵ Там само.

³⁶ Стельмахович М. Вірна дочка України. С. 6.

³⁷ Слезінський В. Марійка Підгірянку на Косівщині. С. 14.

³⁸ Домбровський А. Щоб стати вчителькою (Із спогадів про Марійку Підгірянку) // Педагог Прикарпаття. 1991. 22 березня. С. 6.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Пилипів О. Назв. праця. С. 49.

І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської та ін., а також наполегливе бажання здобути шкільну та професійну вчительську освіту в непростих умовах, самотужки, докладаючи зусиль без допомоги з боку вчителів. Саме в цей період у віці 13–14 років вона почала писати свої вірші, що стало початком її продуктивної в майбутньому письменницької творчості.

The article highlights and systematizes information about the childhood and youth of the little-known, but no less outstanding children's writer and teacher Mariyka Pidhiryanka (real name and surname – Maria Lenert-Dąbrowska) – a native of the village of Bili Oslavy (modern Ivano-Frankivsk region) – the famous Carpathian Hutsul region. The author described the influence of family upbringing on the formation of her worldview, where a special role was played by Mariyka's grandfather – a priest from the village of Zarichia Mykola Voloshyn, who taught her to read and write. In addition, her independent acquisition of school and vocational education was taken into account, as an example of perseverance in being a professional in her field. The author also revealed Mariyka Pidhiryanka's initial steps towards writing and teaching activities.

Key words: *Mariyka Pidhiryanka, Hutsulia, Bili Oslavy, Zarichia, Utoropy School, independent study, priest Mykola Voloshyn, Taras Shevchenko's «Kobzar», Lviv Teachers' Seminary.*

УДК 37.016:94(477)|37.091.313

*Лілія Басіста, Наталія Шенітак
(Івано-Франківськ, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ 1960–1970-х рр. У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито історію становлення методу проєктів, зосереджено увагу на можливостях використання проєктної роботи під час вивчення репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр. у курсі історії України для учнів 11-го класу. Проаналізовано зміст навчальної програми та запропоновано конкретні приклади тем учнівських проєктів, що сприяють формуванню історико-предметних компетентностей, критичного мислення та морально-ціннісного ставлення до історичних подій. Наголошено на важливості поєднання особистісно-орієнтованого підходу з дослідницькою діяльністю учнів, зокрема через глибоке осмислення ролі історичних постатей-дисидентів у боротьбі за права людини та національну гідність.

Ключові слова: *метод проєктів, український дисидентський рух, навчальний курс «Історія України», шкільна історична освіта, історичні постаті, навчальна програма, компетентнісний підхід, критичне мислення.*

Однією з найперспективніших складових сучасної освіти є технологія проєктної діяльності, яка ефективно втілює компетентнісний підхід у навчальному процесі та створює умови для творчого саморозвитку й самореалізації учнів. Потрібно зважати на те, що під методом проєктів розуміється спосіб досягнення дидактичної мети через створення проблеми (технології), що в основі має реальний, практичний результат. Дослідники визначають метод проєктів як одну з педагогічних

технологій, яка сприяє здійсненню особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі¹.

Вивчення теми політичних репресій проти українських дисидентів у 1960–1970-х рр. є важливим елементом формування історичної пам'яті та громадянської свідомості сучасної молоді. Осмислення трагічних сторінок минулого дозволяє не лише краще зрозуміти національну історію, але й виховує в учнів почуття гідності, поваги до прав людини, свободи слова².

Мета статті – висвітлити історію розвитку методу проєктів як педагогічної технології, зокрема проаналізувати можливості його застосування під час вивчення історії України в 11-му класі та запропонувати актуальні теми учнівських проєктів на прикладі періоду репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр.

Історіографічну основу дослідження становлять нормативно-правові документи, а саме Закон України «Про освіту» та навчальна програма з історії України для учнів 11-го класу, на основі якої здійснено добір тем для учнівських проєктів, відповідно до вивченого періоду репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр. Також враховано наукові та методичні праці, що висвітлюють історію методу проєктів і його специфіку, з-поміж яких роботи І. Бартенева, К. Степанюк, В. Дейниченка, І. Возного, М. Колеснікової та ін. Окреме місце посідають методичні посібники, зокрема видання О. Пометун.

Вперше термін «проєкт» зустрічається у XVII–XVIII ст. за своєю суттю він близький до слів «експеримент», що застосовувалося у природничих науках, та «розгляд справ» – у правознавстві. Проєкт – це метод навчання, що ґрунтується на реалізації поставленої мети та практично досягається. Окрім поняття «проєкт», у сучасній літературі використовується термін «метод проєктів». Потрібно наголосити на тому, що останнє увійшло в практику на початку XX ст. і розвивалося на основі ідей гуманістичного напрямку, зокрема у філософії та освіті. Первинною назвою поняття був «метод проблем», дослідженням якого займалися американські педагоги Джон Дьюї і Вільям Кілпатрик. Так, концепція Дж. Дьюї (1859–1952) передбачала самостійне вирішення поставлених перед учнем проблем із використанням потрібних знань з різних галузей для отримання результату, як наслідок за своєю суттю спосіб розв'язання проблеми буде близьким до проєктної діяльності³.

У своїй ідеї Дж. Дьюї вбачав створення у навчальних закладах умов для розкриття у дітей закладених природою здібностей. Педагог наполягав на тому, що здобуті знання повинні мати практичну спрямованість для становлення людини як учасника суспільних відносин. Звертав увагу на можливість застосування учнями здобутих у школі вмінь у конкретних ситуаціях. Розв'язання проблем має поєднувати як розумову, так і фізичну працю, що своєю чергою відповідає інтересам і силам дитини. Як наслідок, проєктна діяльність за Дж. Дьюї спрямована на розвивальну і суспільну цінності⁴.

Учень і послідовник школи американського дослідника Дж. Дьюї, прихильник прагматичної педагогіки, в основі якої істинним є все те, що приносить людині користь – В. Кілпатрик (1871–1965) розробив систему, за якої організація навчального

¹ Бартенева І. О. Проєктна технологія навчання в сучасних закладах освіти // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. 2016. № 5. С. 7–9.

² Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. 2022. С. 93–95. URL: <https://surl.li/dmaucj> (дата звернення: 04.07.2025).

³ Степанюк К. І. Сутність поняття «проєктна діяльність» та його становлення в системі освіти // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 3. С. 117.

⁴ Там само.

процесу спрямовувалася на зміну традиційних предметів на введення проєктів, а саме тематичних осередків (центрів), у роботі яких мала б активізуватися пізнавальна діяльність учнів. Запропонована В. Кілпатріком система передбачала розв'язання учнями тих проблем, які їх зацікавили, тобто особистісно-орієнтований підхід навчання. В основі проєктів визначалися зміст, форми та методи роботи. Педагог виокремлював такі види проєктної діяльності: творчий або ж продуктивний, споживацький, науково-дослідницький (фізико-математичний, історичний, літературний), що поєднують у собі дискусійні форми роботи, а також проєкт-вправу. Всі перераховані види проєктної роботи передбачають у своєму підсумку оволодіння учнями певними навичками⁵.

Роблячи проміжний висновок, під проєктом розуміється навчально-пізнавальна діяльність, що обмежена в часі та потребує від учнів самостійного пошуку розв'язання проблеми, а все це повинно відповідати закладеним учителем вимогам. У часі виконання проєкт може реалізовуватися як протягом одного уроку, так і двох-трьох місяців. Мета проєктного навчання передбачає організацію умов, за яких учасники навчального процесу, працюючи в групах, за допомогою різних джерел самостійно набувають нових знань, вчать їх застосовувати на практиці, як наслідок учні розвивають дослідницькі вміння. У центрі проєктного навчання перебувають учні, зокрема розвиток їхніх творчих здібностей, що покращує рівень мотивації до навчання. Групова робота над проєктом передбачає індивідуальне спрямування, а саме кожна дитина отримує завдання відповідно до свого рівня знань⁶.

Розглянемо види проєктів, які найчастіше використовуються у педагогічній практиці. Серед них неабияку роль відводиться дослідницьким. У своїй основі вони потребують визначеної мети, актуальності предмета дослідження для всіх учасників проєктної групи, передбачають обробку результатів і мають відповідати соціальним потребам. Основою творчих проєктів є спільні інтереси учасників роботи, їхня групова діяльність, яка зосереджена на кінцевому результаті, що передбачає практичну форму виконання, наприклад: створення колажу, журналу, буклета, постера або ж організація тематичних святкувань, вечорів ін. Ще одним видом проєктів є ігрові. Під час їх підготовки учні обирають ролі (персонажів), що відповідають темі роботи, у процесі виконання учні відтворюють соціальну поведінку обраних персонажів та ділову поведінку в змодельованій ситуації. Також у педагогічній практиці часто застосовуються інформаційні проєкти. У процесі виконання яких учні підбирають інформацію про той чи інший об'єкт своєї роботи, аналізують і узагальнюють отримані ними факти. За своєю структурою такі проєкти відповідають дослідницьким, зокрема вони можуть бути частиною останніх⁷. Практично-орієнтовані проєкти від початку зорієнтовані на соціальні інтереси, в основі виконання передбачають створення учнями документів, програм і т. д. Навчально-телекомунікаційні проєкти організовують роботу учнів-партнерів з використанням комп'ютерної комунікації та міжнародної співпраці для отримання спільних результатів і обміну досвідом⁸.

⁵ Дейниченко В. Г. Проектна діяльність як вид навчальної діяльності школярів // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2014. Вип. 36. С. 11–12.

⁶ Возний І. Проектна технологія як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії // XXIV International Scientific and Practical Conference «Current Scientific Opinions on the Development of Current Education», June 19–21, Milan, Italy. P. 151–152.

⁷ Бодько Л. Метод проєктів як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання // Початкова школа. 2013. № 10. С. 3.

⁸ Колеснікова М. Проектне навчання історії у старшій школі як новація в освітньому процесі // Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. 2022. С. 52–53.

Проектна діяльність сприяє формуванню в учнів таких компетенцій: проблематизація, планування, пошук і відбір потрібної інформації, проведення дослідження, самоаналіз, рефлексія, презентація в різних формах. У підсумку учні практично застосовують закріплені ними знання у різних ситуаціях. Перераховані компетенції впливають на творчу, професійну самореалізацію і самовизначення особистості⁹. Також проектна робота розвиває в учнів лідерські якості, вміння аргументувати свою думку, позицію. Окрім того, учні навчаються брати на себе відповідальність, аналізувати отримані результати. Під час такого методу роботи позиція вчителя змінюється, він стає безпосереднім учасником проектно-дослідницької групи, вступає у систему взаємодії і співпраці¹⁰.

Особливість цього методу полягає у тому, що учні стають дослідниками, здобувачами нових знань, а не лише пасивними слухачами чи виконавцями завдань. Під час роботи над проектом формується низка ключових компетентностей: історична, соціальна, інформаційна, комунікативна, громадянська тощо¹¹. Окрему увагу приділено історико-предметним компетентностям, які вчитель формує в учнів, що є ключовими вміннями та знаннями, необхідними для глибокого розуміння історичних процесів. Серед них: хронологічна – передбачає здатність орієнтуватися у часових межах історичних подій та формувати уявлення про послідовність і взаємозв'язок подій у часі; просторова – вимагає розуміння географічного розташування історичних подій, здатність пов'язувати їх з історичними регіонами та територіями; інформаційна – передбачає вміння працювати з різними історичними джерелами, аналізувати їх і робити обґрунтовані висновки; мовленнєва (комунікативна) – полягає у вмінні формулювати власні думки стосовно історичних фактів у письмовій та усній формах; логічна – розвиває здатність осмислено аналізувати історичну інформацію, пояснювати події, узагальнювати та формувати теоретичні висновки; аксіологічна – сприяє формуванню ціннісного ставлення до історичних процесів і подій, а також вмінню висловлювати власні оцінки та міркування щодо історичного розвитку¹².

У навчальній програмі з історії України для учнів 11-го класу передбачено вивчення періоду другої половини ХХ ст., зокрема політичних репресій у радянській Україні. Особлива увага приділяється дисидентському руху 1960–1970-х рр. як формі ненасильницького спротиву тоталітарному режиму. Так, запропоновано два розділи, що відповідають досліджуваній нами темі, зокрема «Розділ 2. Україна в умовах десталінізації (1956–1964)» і «Розділ 3. Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984)». Учні ознайомлюються з діяльністю таких постатей, як Василь Стус, Іван Світличний, Вячеслав Чорновіл, Богдан і Михайло Горині, Євген Сверстюк, Петро Григоренко, Мирослав Маринович, Леонід Плющ, Йосип Тереля та ін. Окрему увагу вважаємо потрібно зосередити на постатях дисидентів регіонального спрямування – таких як Стефанія Шабатура, Ірина та Ігор Калинці, Валентин і Раїса Морози, Михайло Осадчий, Іван Гель, Ірина Сенік і т. д. Залучення учнів до вивчення біографій цих діячів сприяє поглибленому усвідомленню локального контексту опору радянській системі, формує стійкий інтерес до теми через її особистісне осмислення¹³.

⁹ Дейниченко В. Г. Назв. праця. С. 13–14.

¹⁰ Бодько Л. Назв. праця. С. 2.

¹¹ Башинський В. Л. Метод проектів як ефективний засіб формування ключових компетентностей здобувачів освіти. Коростень, 2024. С. 7.

¹² Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. С. 25–26.

¹³ Паска Б., Басіста Л., Шепітак Н. Генеральний погром Львівського дисидентського осередку (1972–1973 рр.) // Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 85. Т. 2. С. 26–33.

Як наслідок нами пропонується перелік тем для виконання учнівських проєктів на уроках історії України в 11-х класах відповідно до навчальної програми з акцентом на вивченні репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр., при цьому використовуючи різні види проєктів. Усі теми спрямовані на розкриття діяльності ключових постатей руху опору та формування історичної пам'яті¹⁴. У Законі України «Про освіту» визначене положення автономії, тобто право вчителя на самостійність, незалежність і відповідальність за ухвалення рішень щодо організаційних питань навчальної діяльності учнів. Метод проєктів відповідає принципам автономії та сприяє реалізації освітньої траєкторії кожного учасника навчального процесу¹⁵.

Види учнівських проєктів	Теми проєктів	Пояснення до реалізації проєктів
Дослідницькі	<i>«Стефанія Шабатура: мистецтво спротиву»</i>	дослідження життєвого шляху мисткині, її участі в дисидентському русі, ув'язнення та мистецької спадщини як форми спротиву
	<i>«Василь Стус: поезія крізь трати»</i>	аналіз творчості поета як форми духовного спротиву радянському режиму, його біографії, листування та останніх днів життя
	<i>«Українська Гельсінська група: місія заради правди»</i>	вивчення складу, цілей, методів діяльності та міжнародного резонансу правозахисної організації
Творчі	<i>«Голоси незламних: вистава за листами і спогадами»</i>	театралізоване дійство на основі справжніх текстів – листів, щоденників, віршів дисидентів
	<i>«Коли мовчати не можна: творча інтерпретація протесту дисидентів»</i>	учні створюють власні вірші, пісні, малюнки або короткі театральні постановки, натхненні подвигом дисидентів
Ігрові	<i>«Суд над вільнодумцем»</i>	рольова гра, що моделює типовий суд над дисидентом, з учнями в ролях слідчих, прокурорів, підсудного, адвоката
Інформаційні	<i>«Словник спротиву: терміни, постаті, події»</i>	онлайн-словник ключових понять: «самвидав», «шістдесятники», «КДБ», «Гельсінська група», з короткими поясненнями
	<i>«Подкаст “Нескорені”»</i>	запис аудіоісторій про долі конкретних дисидентів, їх боротьбу, спогади родичів
	<i>«Маршрут Пам'яті»</i>	створення карти визначними місцями, пов'язаними з дисидентами (музеї, пам'ятники, вулиці, де жили діячі)

¹⁴ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. 2022. С. 93–95. URL : <https://surl.li/dmaucj> (дата звернення: 04.07.2025).

¹⁵ Закон України «Про освіту». 2017. URL : <https://surl.li/iypjxd> (дата звернення: 05.07.2025).

Практично-орієнтовані	«Інформаційна кампанія “Говори про це”»	розробка постерів, листівок, відеороликів до Дня пам’яті жертв політичних репресій
	«Хроніка репресій 1960–1970-х рр.»	учні створюють таймлайн, добірку фото- і відеоматеріалів, базу цитат і джерел. Учні здійснюють пошук інформації щодо хвиль репресій дисидентів, зокрема перша хвиля 1965 р., а також виокремлення другої хвилі 1972 р.
Навчально-телекомунікаційні	«Мережа пам’яті»	спільний блог із кількома класами / школами, де учні публікують матеріали про постаті дисидентів.
	<i>Digital-меморіал:</i> «Я знаю, хто ти»»	створення інтерактивної карти з фото, біографіями маловідомих діячів опору та посиланнями на джерела

Таблиця. Теми учнівських проєктів з історії України для 11 класу відповідно до видів проєктної діяльності та вимог навчальної програми
Джерело: розроблено авторами статті

Специфіка історії як науки про минуле зумовлює необхідність глибокого вивчення історичних постатей, аналізу їхньої діяльності та оцінки її наслідків. Залучення учнів до дослідження біографій видатних осіб у межах проєктної роботи дозволяє не лише оживити абстрактні історичні схеми, а й краще розкрити причинно-наслідкові зв’язки подій, запропонувати певні моделі суспільної поведінки. У нашому випадку об’єктами такого вивчення є представники українського дисидентського руху 1960–1970-х рр. – особистості, які, протистояли тоталітарній системі, зробили свідомий моральний вибір на користь свободи, прав людини та національної гідності. Проєктний метод сприяє глибшому зануренню в контекст епохи, формуванню уявлення про історичний час через індивідуальні образи діячів, виокремлення в кожній особистості рис, що роблять її типовою для свого часу. Особливу увагу доцільно приділяти моменту вибору – ключовій події в житті особистості, що стала визначальною для історії країни та нації. Саме через таку діяльність учні вчаться бачити людину в дії, аналізувати моральний аспект її вчинків, досягаючи цілісного уявлення про особу, її дії та значення для історії¹⁶.

Тому застосування методу проєктів у процесі вивчення періоду репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр. у старшій школі є важливим інструментом формування історичної свідомості, критичного мислення та активної громадянської позиції учнів. Такий підхід забезпечує глибше осмислення подій, дозволяє індивідуалізувати навчання, сприяє розвитку дослідницьких навичок і морально-етичних орієнтирів. Розроблення та реалізація учнівських проєктів відповідно до змісту навчальної програми 11-го класу дозволяє не лише урізноманітнити форми роботи на уроці, а й надати учням можливість самостійного аналізу складних історичних процесів крізь призму долі конкретних особистостей. Метод проєктів доводить свою ефективність – як у змістовому, так і в виховному аспектах навчання історії.

¹⁶ Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів // Український літопис. 2023. Вип. 2. С. 55–56.

The article reveals the history of the development of the project method, focusing on the possibilities of using project work when studying the repressions against Ukrainian dissidents in the 1960s–1970s in the history of Ukraine course for 11th grade students. The content of the curriculum was analyzed and specific examples of student project topics were proposed that contribute to the formation of historical and subject competencies, critical thinking, and moral and value-based attitudes towards historical events. The importance of combining a personality-oriented approach with students' research activities is emphasized, in particular through a deep understanding of the role of historical dissident figures in the struggle for human rights and national dignity.

Key words: *project method, Ukrainian dissident movement, educational course «History of Ukraine», school historical education, historical figures, curriculum, competency-based approach, critical thinking*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

УДК 94(477)“2014/2025”:355/359

Дмитро Хомин (Івано-Франківськ, Україна)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ У 2014 Р.

У статті висвітлено ключові історичні передумови російської агресії щодо України. Автор розглядає основні етапи українсько-російських відносин з моменту здобуття Україною незалежності, акцентуючи увагу на систематичних спробах тиску з боку Російської Федерації. Зокрема, аналізуються події, пов'язані з «газовими війнами», провокаціями, боротьбою за Чорноморський флот, політичними кризами та революційними зрушеннями в Україні. Послідовно простежується розвиток подій, які призвели до Революції Гідності, анексії Криму, початку Антитерористичної операції на сході України та повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. Матеріал дозволяє глибше зрозуміти логіку дій агресора та комплексну природу загроз, із якими зіткнулася Україна в новітній історії.

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан, політика «м'якої сили», незалежність, анексія, референдум, «руській мір».*

Історичні передумови російської агресії щодо України мають глибокі корені в різних історичних подіях та процесах. Становлення та ідеологічний вплив радянського режиму вплинули на формування уявлень про територіальні межі та впливові сфери в рамках колишнього Радянського Союзу.

Метою статті є спроба комплексно дослідити та систематизувати історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України шляхом аналізу політичних наративів, історико-культурних чинників та стратегій інформаційного впливу, що сприяли формуванню агресивної зовнішньополітичної доктрини Російської Федерації.

Історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України є предметом численних досліджень, що розглядають війну в широкому контексті політичних, культурних та геополітичних процесів. Зокрема, А. Каратницький¹ висвітлює політичні події, що призвели до Помаранчевої революції, підкреслюючи заперечення Росією прагнення України до демократичних реформ і європейської інтеграції. І. Лосев² і А. Гарань³ досліджують культурно-історичні взаємини України та Росії, що пояснюють глибину історичних зв'язків і напруг, що лежать в основі російської агресії. С. Дацюк розглядає національну ідею як важливий фактор формування української ідентичності, яка протистоїть російській імперській риторичі.

¹ Karatnycky A. Ukraine's orange revolution. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2005-03-01/ukraines-orange-revolution> (дата звернення: 24.07.2025).

² Лосев І. В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен // Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури. 2001. Т. 19. С. 62–65. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10249> (дата звернення: 07.08.2025).

³ Гарань А. В. Украина в Европе: вопросы и ответы. Київ : Стило, 2010. 79 с.

Данлоп⁴ детально аналізує ідеологічні засади, зокрема ідеї Олександра Дугіна, які стали теоретичною базою для геополітичної стратегії Кремля щодо «збирання російських земель».

Праці А. Ворочкова⁵ і Ю. Седляра з М. Лимарем⁶ фокусуються на механізмах «м'якої сили» Росії, що використовувалася для впливу на українське суспільство і політику, що передувало відкритій агресії. Водночас соціологічні дослідження (Рущенко, 2015; Центр Разумкова, 2025) демонструють, як російська пропаганда впливала на суспільні настрої в Україні. Аналіз інформаційної кампанії Росії (НАТО Стратком, 2015) підкреслює системність та комплексність гібридної війни.

Так, комплексне вивчення цих джерел дає змогу краще зрозуміти мотивації Кремля і розробити ефективні стратегії протидії.

Війна російської федерації проти України є логічним продовженням багатовікової імперської політики, що бере свій початок у добі Московського царства та отримала подальший розвиток у періоди Російської імперії та Радянського Союзу. Ідеологічні конструкції, закорінені в історичній риторичній про «єдиний народ», «спільну історичну долю» та цивілізаційну місію Росії, стали основою для сучасного неоімперського дискурсу Кремля. У ХХІ ст. ці наративи були адаптовані до умов новітньої геополітики та використані як інструмент виправдання агресії проти України.

Після розпаду СРСР у 1991 р. і Україна обрала шлях незалежного державного розвитку, що стало одним із найсуттєвіших викликів для російського політичного керівництва. Російська еліта, сприймає Україну як невід'ємну частину власної геополітичної орбіти. Намагання українського суспільства інтегруватися у європейський політичний, культурний та безпековий простір, а також орієнтація на західні демократичні цінності, розглядалися російською стороною як загроза відновленню статусу великої держави та як посягання на історично сформовану «зону впливу».

У цьому контексті Акт проголошення незалежності України став не лише політичним потрясінням, а й емоційним шоком для значної частини російського суспільства. Незалежність України була сприйнята не як закономірне право народу на самовизначення, а як акт «зради». Російський дослідник М. Лайков зазначав: «Все, що відбувається в Україні починаючи з 1991 року, виглядає так, ніби твій добрий друг вчинив тобі капості, іншими словами тебе зрадив [...]». Українці сприймалися найбільш близькими та такими, які не зможуть ніколи звільнитися від впливу російської держави⁷.

Проведення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., на якому понад 90 % громадян підтвердили підтримку незалежності, стало несподіванкою для російського політикуму та медіапростору. Часткову компенсацію для травмованої російської свідомості становило створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), що сприймалося як спроба відновлення елементів імперської єдності в ново-

⁴ Dunlop, J. B. (2004, 31 січня). Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 12(1), 41. Institute for European, Russian and Eurasian Studies (George Washington University). Архівовано на сайті Stanford University URL : <https://tec.fsi.stanford.edu/docs/aleksandr-dugins-foundations-geopolitics> (дата звернення: 7.08.2025).

⁵ Ворочков А. П. «Мягкая сила» современной России: институциональный аспект. Теории и проблемы политических исследований. 2016. Т. 5. С. 258–275.

⁶ Седляр Ю. О., Лимар М. Ю. М'яка сила Росії у контексті українсько-російських відносин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 63–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_171_159_15 (дата звернення: 7.08.2025).

⁷ Karatnycky A. Ukraine's orange revolution. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2005-03-01/ukraines-orange-revolution> (дата звернення: 24.07.2025).

му форматі. У той самий час російська публіцистика активно експлуатувала наративи про «розірвані зв'язки», «різання по живому» та «кордони, що штучно розділили єдиний народ»⁸. «Україна як держава не має геополітичного значення – стверджується російськими політиками, – вона не має особливого культурного значення чи універсального значення, географічної унікальності, етнічної винятковості»⁹.

Російська політика щодо України ґрунтується на імперській ідеї, що домінує у світогляді російської еліти. Такі наративи використовуються для легітимації територіальних зазіхань, зокрема анексії Криму 2014 р. та окупації східних областей України.

Державне усамостійнення України було ударом величезної сили для російської свідомості. Йшлося не лише про потребу визнати чужою територію, яку віками вважали своєю, а й про необхідність відмовитися від звичного одноосібного володіння великим масивом історії і культури, зокрема Київської доби, що одразу ж ставило під сумнів улюблені національні міфи («1000-ліття Росії», «російську княгиню Ольгу», «російського князя Володимира») ¹⁰.

Частина російських політичних діячів вважають, що Україну необхідно повернути до складу Росії у вигляді губернії. З точки зору Російської Федерації, стратегічне значення збереження впливу над Україною значно перевищує вагу відносин із іншими пострадянськими сусідами ¹¹.

Суттєвий вплив на формування російської політики мають геополітичні інтереси. Росія прагне зберегти свій контроль у Чорноморському регіоні, володіти доступом до стратегічних ресурсів та транзитних шляхів, що проходять через територію України.

Імперське мислення в російському суспільстві живить прагнення відновити контроль над колишніми територіями імперії та СРСР. Ідеолог неоімперіалізму Олександр Дугін стверджував, що Україна має бути анексована, адже «Україна як держава не має геополітичного значення, особливого культурного імпорту чи загальнолюдського значення, і без вирішення проблеми «українського питання» говорити про континентальну політику взагалі безглуздо. Не можна дозволити Україні залишатися незалежною, якщо вона не буде санітарним кордоном, що було б теж неприпустимо» ¹². Його книга істотно вплинула на зовнішню політику В. Путіна ¹³. Російська імперія та СРСР були одними з найбільших імперій світу, і сучасна Росія прагне відродити цю спадщину.

⁸ Дацюк С. Національна ідея // Незалежний культурологічний часопис «І». 2015. № 79. URL : https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Datsyuk_Nadnacionalna_ideya.htm (дата звернення: 7.08.2025).

⁹ Dunlop J. B. (2004, 31 січня). Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization, 12(1), 41. Institute for European, Russian and Eurasian Studies (George Washington University). Архівовано на сайті Stanford University URL : <https://tec.fsi.stanford.edu/docs/aleksandr-dugins-foundations-geopolitics> (дата звернення: 7.08.2025).

¹⁰ Ворочков А. П. «Мягкая сила» современной России: институциональный аспект // Теории и проблемы политических исследований. 2016. Т. 5. С. 265.

¹¹ Седляр Ю. О., Лимар М. Ю. М'яка сила Росії у контексті українсько-російських відносин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 64. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_171_159_15 (дата звернення: 7.08.2025).

¹² Dunlop J. B. Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization (Institute for European, Russian and Eurasian Studies (George Washington University). Архів оригіналу за 7 червня 2016. URL : https://www2.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/GWASHU_DEMO_12_1/John%20Dunlop%20Aleksandr%20Dugin%27s%20Foundations%20of%20Geopolitics.pdf (дата звернення: 24.07.2025).

¹³ Farmer B. Mc. Aleksandr Dugin: The far-right theorist behind Putin's plan. 60 Minutes. CBS News. Процитовано 12 квітня 2022 р. URL : <https://www.cbsnews.com/news/aleksandr-dugin-russia-ukraine-vladimir-putin-60-minutes-2022-04-12/> (дата звернення: 28.07.2025).

Економічні чинники відігравали ключову роль у формуванні зовнішньої політики російської федерації щодо України. Основним із них був енергетичний компонент – залежність України від російських поставок природного газу та нафти. Впродовж 1990-х та 2000-х років Росія активно використовувала енергетичні ресурси як інструмент політичного тиску, що проявлялося у періодичних «газових війнах» (2006, 2009 рр.), під час яких припинення поставок або різке підвищення цін на енергоносії супроводжувались політичними вимогами, зокрема щодо уповільнення євроінтеграційних прагнень України.

До 2014 р. значна частина українського експорту орієнтувалася саме на РФ, зокрема в таких галузях, як машинобудування, металургія та хімічна промисловість. Так, у 2016 р., за даними Державної служби статистики України, Росія стала найбільшим інвестором в економіку України, вклавши 1,67 млрд доларів США, що становило близько 38 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій⁶. Росія неодноразово вводила торговельні обмеження на українські товари (наприклад, блокування експорту кондитерських виробів, м'яса, сирів тощо), що мало на меті як економічне послаблення, так і політичний тиск¹⁴. Незважаючи на сировинну економіку та перманентні кризові явища в ній, тривалий час для частини українців Росія уособлювала відносно стабільну державу, яка є основним постачальником енергоносіїв на український ринок, а також споживачем значної кількості українських товарів¹⁵.

Росія прагнула втримати Україну в орбіті свого впливу, пропонуючи економічні преференції, пільги на газ та кредити в обмін на участь у власних інтеграційних проєктах, насамперед у Митному союзі та Євразійському економічному союзі. За соціологічними даними осені 2013 р., 40 % українців були готові підтримати вступ до Митного союзу, тоді як 33 % виступали проти¹⁶. Важливим ресурсом «м'якої сили» був безвіз для країн СНД і вільне працевлаштування: до 2014 р. більшість трудових мігрантів з України працювали в Росії. Зокрема, у 2010–2012 рр. найбільшими країнами-реципієнтами вітчизняної робочої сили була Російська Федерація (43,2 %), Польща (14,3 %), Італія (13,2 %) та Чеська Республіка (12,9 %)¹⁷. Відтак, економічна складова російської політики щодо України тісно перепліталася з політичними цілями збереження контролю над сусідньою державою.

Ще одним важливим напрямом російської політики щодо України є спроба збереження духовного та культурного контролю, який Росія традиційно вважає своєю «історичною місією». У цьому контексті Україна сприймається не лише як геополітичний виклик, а як загроза самому ідеологічному ядру російської ідентичності. Російський «науковець» Георгій Федотов з цього приводу стверджував: «Українська проблема має набагато більше значення для Росії, ніж усі інші національні проблеми.

¹⁴ Росія заблокувала українські солодощі на кордоні. ТСН. 17.10.2013. URL: <https://tsn.ua/groshi/rosiya-zablokuvala-ukrayinski-solodoschi-na-kordoni-316022.html> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁵ Седляр Ю. О., Лимар М. Ю. М'яка сила Росії у контексті українсько-російських відносин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_171_159_15 (дата звернення: 7.08.2025).

¹⁶ Гаврилов Є. За вступ України до ЄС виступають 41% громадян, за Митний союз – 35% // Європейська правда. 2013. 3 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2013/10/3/7095305/> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁷ Міграційний профіль України за 2011–2015 роки: [збірник аналітичних та статистичних матеріалів] // Державна міграційна служба України. Київ, 2016. С. 43. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/monitoring-migracijnix-procesiv/migracijnij-profil.html> (дата звернення: 7.08.2025).

Це питання не лише політичної структури Росії та її кордонів, а й її духовного життя»¹⁸.

Теоретики «м'якої сили» наголошували на освіті та міжнародних обмінах студентів для використання інтелектуального потенціалу України. До 2014 р. Росія була лідером за кількістю українських студентів за кордоном. У 2010 р. майже 12,8 тисяч українських студентів обрали для здобуття вищої освіти Росію¹⁹. Ба більше, у 2008–2009 навчальному році російською мовою здобували освіту близько 17,6 % учнів. Якщо врахувати також тих, хто вивчав російську як окремий предмет, цей показник зростав до 46,6 %²⁰.

У духовно-культурному вимірі важливе місце займає україністика як об'єкт ідеологічного впливу Росії. Через наукові дослідження мови, культури та історії Кремль прагне нав'язати власне бачення української ідентичності, що відповідає концепції «спільного минулого», з метою трансформації уявлення: «Україна – це також Росія» або щонайменше «Малоросія»²¹. Незважаючи на значний вплив Росії в культурно-освітньому просторі України, поступово тривав процес її деколонізації, базований на європейському гуманістичному мисленні, що принципово відрізняється від світоглядних засад «руссаго міра»²².

Відзначмо, що РПЦ виступала ключовим інструментом російського впливу в Україні, зберігаючи УПЦ МП, кількість вірян якої становила 24 % у 2010 р. Ідея «триєдиної православної Русі», що просувається Кремлем, служить виправданням імперських амбіцій під виглядом духовної єдності, ігноруючи право України на церковну незалежність та культурну самобутність. Позитивною тенденцією є те, що після початку повномасштабної війни Росії проти України значно зменшилася кількість тих, хто себе ідентифікує як віряни УПЦ (МП) – зі 13% у 2021 р. до 5,5 % у 2024 р.²³

У політиці «м'якої сили» РФ важливим інструментом впливу були ЗМІ. До 2014 р. український інформаційний простір значною мірою залишався інтегрованим у російський: у 2011 р. наклад російськомовних газет був у 2,5 рази більший, а журналів – у 8,5 рази за україномовний. Значне місце займали російські телеканали (Перший канал, ТНТ, НТВ, СТС тощо) і сайти, що поширювали російські наративи²⁴. За споживанням російського контенту Україна посідала перше місце серед країн СНД.

¹⁸ Лосев І. В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен // Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури. 2001. Т. 19. С. 62. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10249> (дата звернення: 07.08.2025).

¹⁹ Українські студенти їдуть навчатися до Росії, Німеччини та Польщі // Дзеркало тижня. 2013.10 січня. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrayinski-studenti-yidut-navchatisya-do-rosiyi-nimechchini-ta-polschi.html> (дата звернення 07.08.2025).

²⁰ Гарань А. В. Украина в Европе: вопросы и ответы. Київ : Стилос, 2010. С. 16.

²¹ Грабовський С. Українознавство по-російському: знання в інтересах сили // Українська правда. 2011. 9 грудня. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/9/6822892/?> (дата звернення 07.08.2025).

²² Гомілько О. «Неправильна колонія»: російський вплив на вищу освіту в Україні. Фонд імені Гайнріха Бюлля. 11 липня 2023. URL : <https://ua.boell.org/en/2023/07/11/wrong-kind-colony-russian-influences-higher-education-ukraine> (дата звернення: 7 серпня 2025).

²³ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024). Київ : Центр Разумкова, 27 січня 2025. URL : <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення: 07.08.2025).

²⁴ Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога = Russia-Ukraine Hybrid War: Sociological Perspective : монографія. Харків : Павленко О. Г., 2015. С. 37.

Одним із важливих напрямів політики РФ щодо України є системна маніпуляція темою становища етнічних росіян на українській території²⁵. За допомогою як державних, так і недержавних інституцій, зокрема ЗМІ, російська влада формувала у внутрішньому та міжнародному інформаційному просторі образ України як держави, де порушуються права російськомовного населення за мовною, культурною та релігійною ознаками. Поширювалися фейки про заборону українською владою російської мови в школах, театрах, ЗМІ. З розвитком соцмереж інформаційна війна перейшла в онлайн, використовуючи фейкові акаунти та фальшиві наративи для маніпуляції громадською думкою і розпалювання розбрату серед населення²⁶. Маніпулятивна риторика про «захист співвітчизників» використовувалася як інструмент легітимізації політичного й військового втручання.

Події 2014 р. показали провал російської політики «м'якої сили» в Україні, що змусило Кремль застосувати «жорстку силу». Елементи «жорсткої сили» проявлялися ще раніше, зокрема в конфлікті навколо коси Тузла 2003 р. Інцидент розглядають як спробу оволодіння акваторією Азовського моря, окупації-анексії Криму²⁷. Після Помаранчевої революції 2004 р. російська влада підтримала сепаратистські рухи на сході, що посилювало напругу й призвело до «газових війн» 2006 і 2009 рр., де енергетика використовувалася як інструмент політичного тиску. Прагнення України до ЄС і НАТО викликало страх Кремля, особливо після Бухарестського саміту 2008 року. У Декларації Бухарестського саміту, ухваленій главами держав і урядів країн-членів НАТО 3 квітня 2008 р., зазначалося: «НАТО вітає євроатлантичні прагнення України та Грузії щодо членства в НАТО. Ми сьогодні домовилися, що ці країни стануть членами НАТО в майбутньому»²⁸.

Знаковою датою стало 27 липня 2013 р., коли російський президент змінив риторику щодо України, підкресливши, що українці, білоруси та росіяни є «єдиним народом»²⁹. Така риторика була елементом підготовки до подальших дій Кремля, зокрема анексії Криму. Революція Гідності стала переломним моментом, що привів до послаблення російського впливу в Україні та посилення прагнень української держави до євроатлантичної інтеграції, яку Кремль розглядав як пряму загрозу своїм стратегічним інтересам.

У відповідь взимку 2014 р. Росія розпочала гібридну війну, анексувала Крим і підтримала збройні сепаратистські формування на сході України, що супроводжувалося перекиданням військової техніки та особового складу. Так, «м'яка сила» трансформувалась у відкриту агресію, яка, хоч і не була офіційно визнана, стала очевидною для міжнародної спільноти та України.

Отже, історичні передумови російської агресії проти України закладені ще в імперському та радянському минулому, де українська ідентичність системно знецінювалася. Після розпаду СРСР Кремль не відмовився від ідеї відновлення

²⁵ Analysis of Russia's Information Campaign Against Ukraine. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2015. P. 26. URL : https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf (дата звернення: 07.08.2025).

²⁶ Україна в умовах російської агресії: виклики та відповіді : монографія / упор. І. В. Букреева, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін. ; Аналітичний центр сучасної гуманітаристики. Харків : Право, 2024. С. 77–78.

²⁷ Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 6 / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 86.

²⁸ NATO. (2008, April 3). Bucharest Summit Declaration. North Atlantic Treaty Organization. URL : https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm (дата звернення: 07.08.2025).

²⁹ Düben B. A. Revising History and «Gathering the Russian Lands»: Vladimir Putin and Ukrainian Nationhood. LSE Public Policy Review, 2023. DOI: 10.31389/lseppr.86. URL : <https://ppr.lse.ac.uk/articles/10.31389/lseppr.86> (дата звернення: 07.08.2025).

контролю над пострадянським простором, і Україна розглядалася як ключова ціль. Події на кшталт Помаранчевої революції, євроінтеграційного курсу Києва та відмови від проросійських орієнтирів сприймалися Москвою як загроза її впливу, що зумовило наростання конфлікту. Ідеологічне підґрунтя агресії базується на концепції «русского міра» і наративі «єдиного народу», що заперечує український суверенітет.

Росія послідовно поєднувала «м'яку» силу (інформаційний вплив, культурну експансію, енергетичний тиск) із «жорсткою» – військовою агресією, шантажем і анексією. Пропаганда, церква, ЗМІ, газова залежність стали інструментами впливу на свідомість і політичні рішення. Коли «м'яка сила» зазнала поразки, Кремль перейшов до відкритого насильства – анексії Криму, подій на Донбасі та повномасштабної війни 2022 р., що остаточно засвідчило стратегічну мету РФ: зруйнувати українську державність і повернути Україну в зону свого контролю.

The article highlights and analyzes the key historical prerequisites of Russia's aggression against Ukraine. The author examines the main stages of Ukrainian-Russian relations since Ukraine gained independence, emphasizing the systematic attempts of pressure from the Russian Federation. In particular, the analysis covers events related to the «gas wars», provocations, the struggle over the Black Sea Fleet, political crises, and revolutionary upheavals in Ukraine. The article consistently traces the development of events that led to the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea, the beginning of the Anti-Terrorist Operation in eastern Ukraine, and Russia's full-scale invasion in 2022. The material provides a deeper understanding of the aggressor's logic of action and the complex nature of threats that Ukraine has faced in its modern history.

Key words: *Revolution of Dignity, Maidan, «soft power» policy, independence, annexation, referendum, «russian world».*

УДК 341.223.14:364-787.522(477.72)“2022”

Віра Деркаченко (Херсон, Україна)

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ХЕРСОНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНО-ІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕНЬ)

У статті досліджуються способи збереження української національної ідентичності мешканцями Херсона під час російської окупації (01 березня – 11 листопада 2022 р.). аналізуються форми спротиву культурному та інформаційному тиску, а також визначається роль мови, культури й української символіки в підтримці національної свідомості в умовах тимчасової окупації.

Ключові слова: *Херсон, окупація, ідентичність, національність, культура, українська мова, українська символіка, прапор, герб, гімн, «Ой у лузі червона калина».*

Вивчаючи новітню історію України, особливо події ХХІ ст., можна відзначити збільшення використання в історичних розвідках та дослідженнях усно-історичних студій. Відновлення незалежності України 1991 р., Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності, початок війни з Росією 2014 р. та її повномасштабне вторгнення в Україну 2022 р. – всі ці події активно вивчаються саме за допомогою усно-історичних методів.

Окупація Херсона впродовж 1 березня – 11 листопада 2022 р. за останні два роки знайшла відображення у багатьох історичних розвідках. Дослідження з даної

теми з використанням методології усної історії були опубліковані херсонськими науковцями О. Черемісіним, С. Водотикою, Г. Михайленко, О. Бойковим. Спільна праця О. Черемісіна й Г. Михайленко описує та систематизує події «херсонської моделі окупації» – як на власних спостереженнях, так і на основі усних розповідей мешканців Херсона¹.

Крім того, О. Черемісін у своїй науковій праці провів аналіз усно-історичних свідчень щодо реконструкції готовності/неготовності мешканців до початку військових дій та їхньої поведінки в перші дні наступу російських військ на м. Херсон. Ще одна стаття ученого має на меті характеристику й аналіз особливостей організації побутових умов життя в окупації під час повномасштабної російської агресії у березні – листопаді 2022 р. на прикладі Херсона².

Г. Михайленко підготувала публікацію, у якій дослідила досвід виїзду мешканців із захопленого російськими військами Херсона та визначила основні мотиви виїзду херсонців з міста протягом різних етапів окупації на основі аналізу усно-історичних матеріалів³.

Інший ракурс досліджень обрав С. Водотика, який у своїй статті залучив усно-історичні свідчення військових, розглядаючи їх як джерело для вивчення оборони Херсона в перші дні війни⁴.

У розвідці О. Бойкова аналізуються фактори, що зумовили формування образу російського агресора. На прикладі Херсонщини, як соціокультурного і політичного фронтиру початку XXI ст., він прослідковує розуміння не лише форм та меж сприйняття російської окупації, а й Росії у цілому⁵. У статті за мету поставлено аналіз збереження української національної ідентичності мешканцями Херсона під час російської окупації. Для реалізації поставленої мети головним джерелом автор обрав документовані оповіді херсонців – живих свідків пережитої окупації.

Окупація Херсона почалася 1 березня 2022 р. і кардинально змінила звичне життя мешканців міста. Ці зміни зачепили всі сфери життя:

- обмеженість переміщення людей (встановлено велику кількість блокувань);
- недостатність продуктів та ліків (українська продукція швидко зникла з полиць магазинів, а завезені російські товари були гіршої якості);
- недоступність новин та альтернативної (не російської) інформації (людей було позбавлено телебачення, з часом – мобільного зв'язку та інтернету), в той час як окупаційна влада активно розповсюджувала свою пропаганду.

Такі складні умови життя стали першим чинником для збереження власної, української ідентичності, традицій та культури. Ще одним важливим фактором захисту ідентичності був спротив російській пропаганді, що стверджувала на всі боки: «Херсон – це ісконно російське місто». Тому від початку окупації херсонці почали чинити опір, не тільки виходячи на протести та мітинги (що також є дуже важливим), а й у повсякденних проявах національного, культурного спротиву.

¹ Черемісін О. В., Михайленко Г. М. Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування // Південний архів (історичні науки). 2023. Вип. 42. С. 85–93.

² Черемісін О. В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях // Південний архів (історичні науки). 2023. Вип. 44. С. 35–43.

³ Михайленко Г. М. Досвід виїзду з окупованого Херсона крізь призму усної історії // Південний архів (історичні науки). 2024. Вип. 46. С. 37–44.

⁴ Водотика С. Г. Свідчення військових як джерело вивчення оборони Херсона 24 лютого – 01 березня 2022 року // Південний архів (історичні науки). Вип. 46. С. 14–22.

⁵ Бойков О. Ю., Бойкова Є. Л. Чинники формування образу російської окупації у свідомості населення Херсонщини у 2022 р. // Південний архів (історичні науки). 2024. Вип. 46. С. 5.

Основними шляхами збереження української ідентичності, до яких вдавалися херсонці під час окупації, стали:

1. мовна стійкість (багато херсонців свідомо перейшли або продовжували спілкуватися українською мовою, попри ризик переслідування);
2. спротив окупантам: участь у партизанському русі, поширення проукраїнських листівок, написання графіті з українськими гаслами, розповсюдження руху «Жовта стрічка»;
3. збереження традицій: спів українських народних пісень, відзначення українських свят (таких як День Незалежності та ін.);
4. переховування української державної символіки (люди зберігали прапори, вишиванки, герби, книги, навіть предмети побуту з національною символікою як вияв поваги до національної пам'яті).

З початком повномасштабного вторгнення та окупації міста в переконаннях херсонців відбулося закріплення ключових маркерів національно-культурної ідентичності: усвідомлення себе як українців поєднувалося з небажанням стати російсько-московськими рабами. Зовнішнім проявом стало те, що багато херсонців свідомо перейшли на виключне використання української мови у повсякденні. Це було складно, зважаючи, що Херсон протягом багатьох десятиліть був двомовним: навчальний процес в освітніх закладах, робота державних установ проводилися виключно державною мовою, проте у побуті городяни використовували і російську. Опитані респонденти серед основних причин переходу на українську мову зазначали такі:

1. небажання розмовляти мовою окупантів;
2. огида до всього російського;
3. переосмислення своєї ідентичності, що привело до свідомої відмови від російської мови.

Зокрема, церковний діяч (пастор однієї з протестантських конфесій) та викладач закладу вищої освіти Олег Анатолійович Деркаченко розповідає: «З самого початку повномасштабної війни я та моя родина свідомо перейшли на українську мову. Це було усвідомлене рішення, адже ми розуміли усі небезпеки, які такий вибір несе. Ми знали, що люди потрапляли під арешт, під пресинг, під тиск з боку окупантів або навіть ув'язнення лише за те, що у тебе на телефоні якийсь патріотичний рінгтон (наприклад, пісня «Ой, у лузі червона калина»). Незважаючи на всі загрози з боку московитів, ми з родиною не тільки самі використовували українську мову на побутовому рівні, а й з березня ми почали проводити служіння українською мовою. Я як священник свідомо проводив служіння українською мовою. На церковній сторінці Ютубу я проводив бесіди і служіння саме українською»⁶.

Ірина Яцута згадує, як «на підвал» забрали її тестя за розмову українською мовою: «Тестя забрали на підвал аж на три тижні за те, що він розмовляв українською мовою. Коли його випустили, то він був увесь у синцях, зламані декілька ребер. Його рідна мати не впізнала»⁷.

Українська ідентичність херсонців проявлялася також у переховуванні української державної символіки. Вдома, у підвалах люди переховували, намагалися зберегти прапори, вишиванки, герби, книги українських письменників, навіть предмети побуту з національною символікою як вияв поваги до національної пам'яті. Пам'ятним був для херсонців день визволення, коли тисячі людей вийшли з прапо-

⁶ Деркаченко Олег Анатолійович, 1969 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 січня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

⁷ Яцута Ірина Андріївна, 2003 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко листопад 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

рами, хтось і у вишиванках, не зважаючи на пізню осінь. Цим люди показували свою любов до рідної країни, культури, ідентичності.

Важливою формою збереження традицій став спів українських народних пісень та відзначення українських свят, зокрема Дня Незалежності. У той час однією з найпопулярніших пісень, напевно, стала *«Ой, у лузі червона калина»*.

Надія Клімошенко згадує як у церкві вони співали українські народні пісні, гімн України: «Співали на зібраннях українські пісні. Одного разу, я заспівала гімн України і бачила, що багато людей в залі просто плакали. Знаєте саме в окупації ми почали цінувати свою національність»⁸.

Анна Павлюк розповідає про спів патріотичних пісень під час церковних служінь: «З початку окупації усі перейшли на українську мову, ми співали українські пісні. Мені на все життя запам'ятається як ми на одному із зібраннів заспівали гімн України. Люди у залі плакали! Ми ніколи так не сприймали гімн України, як почали сприймати під час окупації. Ми також співали “Червону калину” і співали її в мікрофони і її було чути дуже гучно»⁹.

Коротина Оксана розповідає як пізно ввечері в багатоповерхівках влаштовували перекличку: «Окупантські патрулі проїжджали повз нашу багатоповерхівку кожен вечір десь о 10, 11, 12 і так через кожну годину. Що ж робили наші люди! Тільки оці окупанти проїжджали, як починалася перекличка між сусідами. Люди виходили на балкони та починали кричати: “Слава Україні”, “Героям слава”, смерть окупантам, і так кричати могли дуже довго»¹⁰.

Дуже важливим був спротив окупантам, який проявлявся в участі у партизанському русі, поширенні проукраїнських листівок, написанні графіті з українськими гаслами, розповсюдженні руху *«Жовта стрічка»*.

Коротина Оксана брала участь у русі *«Жовта стрічка»* і разом з малою дочкою вечорами малювала українські прапори на світлових стовпах, парканах, у парках. Вона пригадала один найяскравіший випадок, що відклався в пам'яті: «Мене дуже обурили біг-борди, які повісили окупанти, ну знаєте з написами “росія тут назавжди”. Тому одного разу, коли побачила такий плакат, пішла з дочкою, з Вікою, на перехрестя двох вулиць Івана Богуна та Костя Гордієнка, і стала кидати каміння в плакат у сподіванні його пробити (знаю інші кидали фарбу). Коли мені нічого не вдалося, я вирішила діяти в інший спосіб. Я пішла і купила фарбу: синю та жовту. Вночі ми з Вікою пішли та намалювали наш прапор. Дочка стояла та слідувала за дорогою (бо у нас по району їх патрулі їздили), а я швиденько малювала»¹¹.

Вивчення збереження української ідентичності в Херсоні під час окупації, проведене на основі усно-історичних свідчень, засвідчує глибоку силу національної самосвідомості та здатність громадян до опору в умовах зовнішнього тиску. Попри спроби інформаційної та культурної асиміляції, місцеве населення свідомо плекало українську мову, символіку, традиції та пам'ять про незалежність. У щоденних практиках – від побутової комунікації до участі в акціях спротиву – простежується тиха, але вперта боротьба за свою національну ідентичність. Усно-історичні матеріали свідчать про те, що ідентичність є не лише елементом культурного спадку, а й

⁸ Клімошенко Надія Миколаївна, 1981 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 19 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

⁹ Павлюк Анна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 27 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

¹⁰ Коротина Оксана, 1971 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 26 березня 2025 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

¹¹ Коротина Оксана, 1971 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 26 березня 2025 р.

важливим чинником внутрішньої стійкості та джерелом морального спротиву. Так досвід Херсона підтверджує, що українська ідентичність здатна не лише виживати, але й зміцнюватися навіть за найскладніших історичних обставин.

Звернення до усно-історичних свідчень відкриває значні перспективи студій різних аспектів окупаційної дійсності. Досвід кожного херсонця є унікальним і дає змогу глибше зрозуміти процеси, що відбувалися в Херсоні протягом березня – листопада 2022 р., і продовжити наукові дослідження теми окупації.

The article examines the ways in which the residents of Kherson preserved their Ukrainian national identity during the Russian occupation (March 01 – November 11, 2022), analyzes the forms of resistance to cultural and informational pressure, and determines the role of language, culture, and Ukrainian symbolism in maintaining national consciousness under temporary occupation.

Key words: *Kherson, occupation, identity, nationality, culture, Ukrainian language, Ukrainian symbolism, flag, coat of arms, anthem, «Oh, the red viburnum in the meadow».*

УДК 355.4.018:008(477-651.2:470-651.1)“2022.02.24/2025.05”

Діана Рапома (Харків, Україна)

ЗНИЩЕННЯ ОБ’ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХАРКІВЩИНИ ЗА ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ (2022 – ТРАВЕНЬ 2025 рр.)

У статті розкрито знищення пам’яток історії та культури Харківщини в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України (24 лютого 2022 – травень 2025 рр.). Наводяться приклади пошкодження, руйнації або повного знищення об’єктів культурної спадщини міста Харкова та області. Доводиться, що Харківщина є одним з найбільш постраждалих регіонів України від цинічних дій агресора, який свідомо намагається стерти національну ідентичність «харківців» та населення всієї області.

Ключові слова: *повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, військові дії, знищення пам’яток історії та культури, культурна спадщина, Харківщина, Харків.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., спричинило значні руйнування, що охопили не лише житлові будинки та стратегічну інфраструктуру, а й об’єкти культурної спадщини. Втрата культурних пам’яток стала однією з найгостріших проблем сучасної історії, яка потребує ретельного вивчення та осмислення. Особливо важка ситуація спостерігається на Харківщині – регіоні з багатою культурною спадщиною, де було чимало визначних архітектурних, мистецьких і духовних пам’яток. У ході бойових дій значна кількість цих об’єктів зазнала серйозних ушкоджень або була повністю знищена. Це призвело не лише до матеріальних втрат, але й стало болючим ударом по національній пам’яті та ідентичності українського народу.

На сьогодні руйнування культурної спадщини розглядається як частина свідомої стратегії агресора, а не просто побічний наслідок війни. Ці дії демонструють намір стерти сліди української історії та підірвати уявлення про український народ як носія багатої культурної та історичної спадщини. Тому стає очевидною необхідність фіксувати кожен факт руйнування для майбутніх відновлювальних ініціатив, історичної правди та забезпечення міжнародної правової оцінки таких

злочинів. У цьому контексті виникає низка важливих наукових і практичних завдань. Ідеться про вивчення обсягів руйнувань, документування фактів пошкоджень, створення електронних баз даних, аналіз міжнародного досвіду у сфері охорони культурної спадщини під час конфліктів, а також розробку стратегій відновлення у післявоєнний період. Ця діяльність відкриває широкі перспективи для подальших досліджень і є надзвичайно актуальною не лише для науковців та студентів, але й для музейників, реставраторів та всіх, хто дбає про збереження української історії.

У сучасних дослідженнях та офіційних звітах дедалі більше уваги приділяється впливу військових дій на збереження культурної спадщини України, зокрема в Харківській області. Міністерство культури та інформаційної політики України в березні 2025 р. повідомило, що внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації значна кількість пам'яток культурної спадщини Харкова була пошкоджена або зруйнована. Найбільше постраждали об'єкти в Харківському районі, де зруйновано значну кількість історичних та архітектурних пам'яток. Окрім цього, значні пошкодження зафіксовані в Ізюмському, Чугуївському, Богодухівському, Красноградському та Лозівському районах. Серед постраждалих – пам'ятки як національного, так і місцевого значення, а також нещодавно виявлені об'єкти культурної спадщини, які раніше не були офіційно внесені до реєстру¹.

Серед сучасних досліджень особливої уваги заслуговує колективна праця Л. М. Тарангул, І. В. Чернікової та Л. Р. Дрогомирецької «Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності» (2024). Авторки підкреслюють, що в умовах повномасштабної війни питання збереження культурної спадщини стає гуманітарним викликом та інструментом захисту національної ідентичності. У статті розглянуто конкретні приклади втрат і ініціатив зі збереження пам'яток, наголошено на ролі цифровізації, музейних проєктів та культурної дипломатії. Збереження спадщини трактується як стратегічна відповідь на російську агресію, спрямовану на знищення історичної пам'яті українців².

Метою цієї статті є артикулювання значних розмірів, характеру і наслідків руйнування культурної спадщини на території Харківської області внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, а також аналіз впливу військових дій на історичні та архітектурні пам'ятки регіону. Авторка статті також має на меті систематизувати наявні дані про знищені та пошкоджені об'єкти культурної спадщини з офіційних джерел і новітніх досліджень, підкреслюючи обсяг трагедії для історичної пам'яті регіону.

Незважаючи на те, що існують офіційні повідомлення про масштаби руйнувань культурної спадщини в Харківській області, багато важливих аспектів цієї проблеми досі залишаються не до кінця вивченими. Зокрема, бракує детального аналізу стану руйнації окремих пам'яток та повного обліку пошкоджень у різних районах регіону. Також недостатньо досліджено, як втрати культурної спадщини можуть вплинути на подальший розвиток місцевої спільноти та збереження історичної пам'яті. Окрім цього, не вистачає студій про роль міжнародної підтримки документування та реагування на знищення пам'яток під час війни, що ускладнює пошук ефективних шляхів розв'язання цієї проблеми.

Під час війни культурні заклади Харкова зазнають значних руйнувань, однак навіть за цих умов музеї намагаються зберегти та підтримати мистецьке життя міста. Харківський художній музей, заснований 1920 р. і розташований у будівлі колиш-

¹ Стебніцька О. Харківщина лідирує за кількістю зруйнованих внаслідок війни пам'яток культурної спадщини. UKR.NET. URL : <https://www.ukr.net/news/details/kharkiv/110526779.html>.

² Тарангул Л. М., Чернікова І. В., Дрогомирецька Л. Р. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності // Культурологічний альманах. 2024. № 1. С. 147–159.

нього маєтку Ігнатіщева, зведеного на початку ХХ ст., вже не вперше стикається з руйнуваннями через військові дії. У роки Другої світової війни музей зазнав значних пошкоджень, а зараз, під час повномасштабного вторгнення російських військ, він знову постраждав. У березні 2022 р. було вибито майже двісті вікон, пошкоджена покрівля, на стінах з'явилися тріщини, частково обсипався тиньк, що порушило температурно-вологісний режим, необхідний для збереження цінних експонатів. Попри це, колектив музею вчасно евакуював більшість творів мистецтва до початку активних обстрілів. Після деякого часу музей відновив свою діяльність і навіть провів виставку харківського художника Віктора Ковтуна, присвячену війні, що свідчить про прагнення зберегти культурне життя міста навіть у складних умовах³.

Меморіальний комплекс «Дробицький яр», розташований на околиці Харкова, постраждав унаслідок бойових дій у березні 2022 р. Під час обстрілу було пошкоджено центральний елемент – монумент у формі Менори, який символізує трагедію єврейського народу. Снаряди також влучили в інші частини комплексу, залишивши вирви на території та спричинивши руйнування окремих конструкцій. Постраждав і музей, розміщений біля підніжжя меморіалу⁴.

Одним з болючіших прикладів атаки ворога для мене – здобувачки університету, який носить ім'я Г. С. Сковороди з 1945 р., є руйнівні наслідки атаки музею Григорія Сковороди в Сковородинівці на Харківщині. Внаслідок прямого влучання російської ракети тут було фактично знищено Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди. Це був маєток XVIII ст., у якому останні роки свого життя працював та біля якого був похований відомий український письменник та філософ. Тут зберігалися видання його творів, пов'язані з ним етнографічні предмети, картини й графічні роботи, а також деякі особисті речі. У ніч проти 7 травня 2022 р. снаряд російських терористів влетів прямо під дах будівлі – спалахнула пожежа, вогонь охопив усі приміщення музею. Колекція вціліла, бо її своєчасно перемістили в безпечне місце, але музей зазнав значних руйнувань і потребує відновлення⁵.

Російська армія в ніч проти 6 липня 2022 р. обстріляла й Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Від обстрілу в центральному корпусі на вулиці Валентинівській обвалилися три поверхи. Постраждали основні інфраструктурні об'єкти університету. Перш за все, це сам навчальний комплекс імені Івана Прокопенка. Тут постраждали наукова бібліотека, музей університету, редакція газети «Учитель», ректорський відділ і український мовно-літературний факультет імені Григорія Квітки-Основ'яненка. На жаль, вибуховою хвилею зачеплені інші корпуси, де вибиті вікна, а руйнація достатньо серйозна. Ракети потрапили саме в те місце, де знаходився пам'ятник Григорію Сковороді з його пророчим написом на стіні: «Ми сотворим світ лучшій, созиждем день веселейший»⁶. Пам'ятник вцілів, що символізує незламність українців.

Під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну зазнала значних ушкоджень Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. У

³ Харківський художній музей. Український інститут. URL : <https://ui.org.ua/postcard/harkivskyj-hudozhnij-muzej/>

⁴ Ульянова О., Гребінник Д. Заміновано 80% території: як на Харківщині відновлюють «Дробицький Яр». Suspilne.media. URL : <https://suspilne.media/kharkiv/435354-zaminovano-80-teritorii-ak-na-harkivsini-vidnovluut-drobickij-ar>.

⁵ Розстріляний музей: російська ракета проти філософії Сковороди. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480681-rozstrilaniy-muzej-rosijska-raketa-proti-filosofii-skovorodi.html>.

⁶ Ракетою по освіті: що зруйновано у Харківському педагогічному університеті. Харків Тудей. URL : <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/raketoju-po-osviti-shcho-zruynovano-u-kharkivskomu-pedahohichnomu-universyteti>.

березні 2022 р. внаслідок обстрілу було пошкоджено вікна, два книгосховища, головний корпус. Бібліотека, спроектована архітектором Олексієм Бекетовим та відкрита 1901 р., є однією з найбільших в Україні та Європі, з фондом понад сім мільйонів примірників. Пошкодження включають руйнування значної частини вікон, напівруйнуцію світлового ліхтаря над атріумом, зламані внутрішні двері, осипання стель у робочих кімнатах, пошкодження фасадів будівлі, знищення системи опалення. Незважаючи на ці збитки, бібліотечний фонд вдалося зберегти завдяки переміщенню частини колекції у безпечне місце. Обстріл Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка завдав значних ушкоджень її будівлі та фонду, що стало ще одним ударом по культурній спадщині України⁷.

У Харкові є ще одна важлива пам'ятка архітектури, яка, на жаль, також постраждала від обстрілів – це будинок «Слово», внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Ця архітектурна перлина є не лише історичним об'єктом, а й символом нашої мови та культури. Він став жертвою агресії 7 березня 2022 р. На щастя, ніхто з мешканців не загинув, але постраждало кілька квартир. Свого часу там мешкали представники «розстріляного відродження»: Лесь Курбас, Володимир Сосюра, Микола Куліш, Павло Тичина, Іван Багряний, Олесь Досвітній, Майк Йогансен, яких репресувала радянська влада⁸.

Серед втрачених об'єктів культурної спадщини Харківщини варто звернути увагу на ті, що мали не лише історичне, а й символічне та освітнє значення для регіону. Одним із таких став аеродром «Коротич» – місце, яке десятиліттями було центром авіаційної культури, проведення показових польотів, тренувань і популяризації авіації серед молоді, яке підпорядковувалося Харківському аероклубу ім. В. С. Гризодубової у Харківській області. 4 червня 2022 р. близько 23:00 російські війська завдали трьох ракетно-артилерійських ударів по ньому. Внаслідок атаки були повністю зруйновані два ангари та вся авіаційна техніка, включно з легкими спортивними і тренувальними літаками. Найстаріший ангар, побудований у 1960-х рр., також був знищений. На щастя, люди встигли сховатися і не постраждали⁹.

Харківський палац культури «Залізничник», пам'ятка архітектури в стилі конструктивізму, був зруйнований внаслідок ракетного обстрілу російськими військами. Палац, збудований майже сто років тому за проектом архітектора Дмитрієва, довгі роки слугував важливим культурним центром, де працювали численні дитячі творчі гуртки, і понад сотня дітей щодня займалась музикою, танцями та іншими мистецтвами. Ракетний удар, що стався 18 серпня 2022 р., спричинив масштабне займання на площі понад 4000 квадратних метрів, унаслідок чого будівля зазнала значних руйнувань. Палац культури розташовувався у Холодногірському районі Харкова. За фактом руйнування розпочато досудове розслідування через порушення законів і звичаїв війни¹⁰.

Ізюмська фортеця, збудована 1681 р. на горі Крем'янець, була важливим оборонним укріпленням на південному сході Слобожанщини. Під час повномас-

⁷ У Харкові російські війська обстріляли бібліотеку імені Короленка. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3428287-u-harkovi-rosijski-vijska-obstrilali-biblioteku-korolenka.html>.

⁸ Котубей-Геруцька О. Російська армія обстріляла харківський будинок «Слово», де мешкали поети Розстріляного відродження. Suspilne.media. URL : <https://suspilne.media/culture/214949-rosijska-armia-obstrilala-harkivskij-budinok-slovo-de-meskali-poeti-rozstrilanogo-vidrodzenna>.

⁹ Росіяни знищили харківський аеродром «Коротич». Варта 1. URL : https://varta1.com.ua/news/rosiyani-znishchili-harkivskiy-aerodrom-korotich-foto_347776.html.

¹⁰ Кушнерик Т. Окупанти розгромили палац культури «Залізничник» у Харкові. ГЛВКОМ. URL : <https://glavcom.ua/country/incidents/okupanti-rozhromili-palats-kulturi-zaliznichnik-u-kharkovi-868822.html>.

штабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. місто Ізюм зазнало значних руйнувань. За час окупації з квітня по вересень 2022 р. місто пережило понад 476 авіаударів, що призвело до знищення близько 80% інфраструктури. Серед постраждалих об'єктів культурної спадщини були залишки Ізюмської фортеці¹¹. Подальші дослідження та документування стану цієї твердині є важливими для оцінки втрат культурної спадщини та планування її відновлення. Збереження таких історичних пам'яток має велике значення для національної ідентичності та формування історичної пам'яті нашого народу.

Куп'янський краєзнавчий музей, який працював з 1972 р., був знищений у квітні 2023 р. внаслідок ракетного обстрілу російськими військами. Удар ракетами С-300 спричинив повне руйнування будівлі, розташованої у комплексі Покровського собору XIX ст. До початку повномасштабного вторгнення музей зберігав понад 6500 експонатів, серед яких були рідкісні документи, фотографії та предмети побуту, що відображали історію і культуру регіону. Музей також проводив наукові конференції, виставки та екскурсії, сприяючи збереженню культурної пам'яті. Руйнування цього музею є трагічним прикладом того, як війна знищує матеріальні цінності історичну ідентичність місцевої громади¹².

Серед численних об'єктів Харкова, які постраждали внаслідок обстрілів російськими військами, також варто згадати готель «*Kharkiv Palace*». У ніч із 30 на 31 грудня 2023 р. росіяни атакували Харків декількома безпілотниками й обстріляли центр міста ракетами. Зруйновані фасади цього будинку стали свідченням невпинних руйнувань у місті. Обстріли готелю, що відбувалися поряд із Держпромом, підкреслюють масовий характер пошкоджень архітектурних пам'яток Харківщини під час війни¹³.

Ввечері 28 жовтня 2024 р. один з під'їздів Держпрому був пошкоджений ударом російської авіабомби. Держпром – це найяскравіша пам'ятка архітектури в стилі конструктивізму в центрі Харкова на площі Свободи. Держпром є пам'яткою архітектури й містобудування національного значення та перебуває під тимчасовим посиленням захистом ЮНЕСКО. У будівлі розташовані офіси офіційних органів та структур. 28 жовтня 2024 р. Держпром був пошкоджений не вперше після початку вторгнення Росії в Україну. Частково вікна Держпрому були вибиті під час російського ракетного удару по будівлі обласної адміністрації на площі Свободи 1 березня 2022 р. Ще раз скління у Держпромі (вікна та вітражі) – були пошкоджені 2 січня 2024 р., коли російська ракета влучила в дорогу поруч. Тоді удар ракети зачепив вікна в майже цілій північно-західній частині будівлі¹⁴.

Весною 2025 року очікується приїзд спеціальної місії ЮНЕСКО до Харкова для оцінки руйнувань Держпрому й визначення подальших кроків щодо його збереження та відновлення. Харківська обласна військова адміністрація разом з ЮНЕСКО готує меморандум для початку консерваційних робіт і розглядають

¹¹ На Харківщині окупанти зруйнували або пошкодили 8 пам'яток культурної спадщини та 80 пам'ятників архітектури. Харківська обласна військова адміністрація. URL : <https://kharkivoda.gov.ua/news/115354>

¹² Знищення музею в Куп'янську – нагадування про культурний вимір війни. Фотографії старого Львова. URL : <https://photo-lviv.in.ua/znyschennia-muzeiu-v-kup-iansku-nahaduvannia-pro-kultumu-y-vumir-viyny>.

¹³ Солодовнік М. Готель Kharkiv Palace зазнав пошкоджень внаслідок влучання РФ 30 грудня у Харкові. Suspilne.media. URL : <https://suspilne.media/kharkiv/651070-gotel-kharkiv-palace-zaznav-poskodzen-vnaslidok-vlucanna-rf-30-grudna-u-harkovi>.

¹⁴ Солодовнік М. Який вигляд має Держпром у Харкові після російського влучання: фоторепортаж. Suspilne.media. URL : <https://suspilne.media/kharkiv/868073-akij-viglad-mae-derzprom-u-harkovi-pisla-rosijskogo-vlucanna-fotoreportaz>.

можливість внесення Держпрому до списку об'єктів всесвітньої спадщини. Зважаючи на значні втрати історичних будівель у місті та аналіз руйнувань, заходи щодо збереження Держпрому є важливим етапом у захисті культурної спадщини Харкова¹⁵.

Отже, повномасштабне вторгнення російських військ на територію України принесло не лише гуманітарні та соціальні катастрофи, а й спричинило серйозні втрати культурної спадщини нашої країни. Об'єкти культурної спадщини стали жертвами свідомих нападів, спрямованих на знищення нашої історії та ідентичності. Руйнування архітектурних пам'яток та культурних об'єктів є не просто актами агресії, а спробою стерти зв'язок українців із їхнім минулим, знищити культурну спадщину, яка є важливою частиною нашої національної самобутності. Проте ці напади не зламали український дух. Завдяки швидким діям і зусиллям, спрямованим на збереження пам'яток, вдалося врятувати частину колекцій та забезпечити подальшу охорону цих цінностей. Ці руйнування лише підкреслюють, як важливо не тільки зберігати нашу культурну спадщину, але й активно відновлювати її, аби передати наступним поколінням. Попри труднощі, наша країна продовжує боротьбу за відновлення зруйнованого, доводячи, що культура, історія та спадщина є непохитними основами нації, яка переживе навіть найтемніші часи.

Перспективи подальших розвідок мають бути спрямовані на те, щоб усебічно проаналізувати масштаби руйнувань і знайти ефективні способи збереження та відновлення пошкоджених об'єктів культурної спадщини. У цьому контексті корисно буде розглянути досвід інших країн у захисті пам'яток історії та культури під час війн, щоб адаптувати їхні методи для України. Окрім цього, варто проаналізувати, яку роль відіграють державні та громадські організації у збереженні та відновленні культурної спадщини. Такий комплексний підхід допоможе зберегти історичну пам'ять і культурну ідентичність нашої країни в умовах викликів, що є надзвичайно важливим для її розвитку.

The article reveals the destruction of historical and cultural monuments in the Kharkiv region during the period of Russia's full-scale invasion of Ukraine (February 24, 2022 – May 01, 2025). Examples of damage, destruction, or complete destruction of cultural heritage sites in Kharkiv and the region are given. It is proved that the Kharkiv region is one of the most affected regions of Ukraine from the cynical actions of the aggressor, which is deliberately trying to erase the national identity of the «Kharkiv people» and the population of the entire region.

Key words: full-scale invasion of Ukraine by Russia, military actions, destruction of historical and cultural monuments, cultural heritage, Kharkiv region, Kharkiv.

¹⁵ Солодовнік М. Стало відомо коли місія ЮНЕСКО відвідає Харків та огляне Держпром, пошкоджений після обстрілів РФ. Suspilne.media. URL : <https://suspilne.media/kharkiv/937993-harkiv-yunesko-derzhprom-vidnovlennya>.

ХРОНІКА

ЗА ЛАШТУНКАМИ MISS PLANET INTERNATIONAL 2024

У грудні 2024 р. в Камбоджі відбувся міжнародний конкурс краси – *Miss Planet International*. Серед понад 80 учасниць Вікторія Ошур родом з Івано-Франківська здобула почесне 3 місце й титул Віцеміс, а також отримала нагороду за «Ідеальне волосся», що підкреслює її природну красу¹. Вікторія вразила світ своєю національною сукнею з соняхів. Виступи Вікторії на міжнародній сцені показали, що вона здатна об'єднувати людей і впливати на глобальну аудиторію.

Я. Ш.: Вікторіє, вітаю зі здобуттям високого титулу. Чим особливий цей конкурс?

В. О.: *Miss Planet International* – це не просто конкурс краси. Заснований 2019 р. в Камбоджі, він об'єднує учасниць, які прагнуть стати агентами змін у своїх громадах і країнах. Конкурс фокусується на екологічній свідомості, культурному обміні й соціальній відповідальності, а також на досягненні Цілей сталого розвитку ООН.

Участь у конкурсі дає можливість продемонструвати не лише красу, а й лідерські якості: уміння вести за собою людей, надихати на дії та бути голосом за важливі цінності. Для мене важливо не залишатися осторонь. Кожен з нас може робити свій внесок у збереження планети і формувати краще майбутнє.

Я. Ш.: Розкажіть, будь ласка, про символіку національного вбрання із соняхів, яке вразило глядачів.

В. О.: Одним із найяскравіших моментів конкурсу стало дефіле в національному вбранні з соняхами, яке миттєво перетворилося на медійну сенсацію. Соняхи символізують тепло, життєву силу та стійкість. У час російсько-української війни вони стали знаком незламності українського народу, а продемонстрований образ – символом підтримки та сили.

Я. Ш.: Вікторіє, як оцінюєте роль освіти в житті сучасної молодої людини?

В. О.: Навчання в університеті допомогло мені розвинути критичне мислення та сформувати власну життєву місію. Вдячна викладачам Українського католицького університету, де я розпочала здобувати вищу освіту за освітньою програмою «Політологія». Згодом я продовжила навчання за ОП «Політологія. Національна безпека» в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника

¹ Наша студентка – призерка міжнародного конкурсу краси Miss Planet International 2024. URL : <https://pnu.edu.ua/blog/2024/12/02/63995/>

(обрала заочну форму, щоб мати змогу працювати). Цьогоріч темою моєї дипломної роботи була екологічна проблематика в умовах війни.

Власне завдяки участі в *Miss Planet International* мій голос звучав у світі. Я хочу надихати людей брати активну участь у збереженні планети.

Я. Ш.: Які нові горизонти? До чого прагнете?

В. О.: Повернувшись додому, продовжуватиму підтримувати важливі екологічні ініціативи та надихатиму інших на активну позицію в цій площині. Демонструватиму, що краса та лідерство йдуть пліч-о-пліч.

І планую вивчати міжнародні відносини – уже за магістерським освітнім рівнем у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Я. Ш.: Дякую! Бажаю натхнення та сил для підкорення нових вершин під мирним небом вільної України й на міжнародній арені!

З Вікторією Ошур розмовляла Яна Шелест

Світлина конкурсу *Miss Planet International* 2024 р.

Успішне завершення бакалаврату, 2025 р.

АВТОРИ

Басіста Лілія – магістрантка II року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – історія українського дисидентського руху, методика викладання новітньої історії України в школі.

Гриняк Вікторія – магістрантка I року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень охоплює дослідження депортацій, історичної пам'яті, краєзнавства, етнографії, а також вивчення відомих особистостей.

Деркаченко Віра – магістрантка I року навчання факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (Україна). Цікавиться сучасною (новітньою) історією України, сюжетами повномасштабного вторгнення Росії в Україну та окупації міста Херсона.

Зварич Аліна – магістрантка I року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – історія українського шістдесятницького руху.

Івасюта Юлія – студентка IV року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – декомунізаційні та деколонізаційні процеси в Україні.

Калинчук Яна – студентка IV року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – фольклорно-етнографічні дослідження Гуцульщини в XIX – на початку XX ст., життєпис і діяльність педагогині та дитячої письменниці Марійки Підгірянки.

Олійник Софія – студентка I року навчання Факультету історії, політології та міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – історія античних цивілізацій і Стародавнього Сходу, суспільство лакедемонян та практики вишколу молодих спартіатів.

Павлюк Назар – магістрант I року навчання Факультету історії, політології та міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію Станиславівської єпархії та її діячів.

Павлюк Роман – студент III року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію становлення держави Ізраїлю, сіоністського руху та українсько-єврейських відносин.

Пронюк Євген – студент I року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів: історія України XX ст., визвольна боротьба, діяльність ОУН і УПА, біографістика, джерелознавство, архівна розвідка, міфодизайн, народна історія.

Рапома Діана – студентка I року навчання Факультету історії і права Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (Україна). Наукові інтереси: збереження культурної спадщини Харківщини в умовах війни, пам'ятки історії та культури, колективна пам'ять, історична пам'ять.

Тищенко Артем – студент II року навчання історичного факультету Харківського національного університету імені Василя Каразіна (Україна). Сфера наукових зацікавлень – релігійна культура ранньомодерної доби на теренах Речі Посполитої, політична культура та ідентичність руської шляхти XVI–XVII ст.

Федоровська Катерина – студентка II року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає взаємовідносини короля Русі Данила Романовича з Апостольським Престолом у середині XIII ст.

Хомин Дмитро – магістрант II року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає російсько-українську війну (від 2014 р.)

Шелест Яна – студентка IV курсу навчання Факультету філології Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує етнопсихологію, сучасний туристичний потенціал регіону через призму історико-культурних пам'яток.

Шенітак Наталія – студентка IV року навчання Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію рідного краю, досліджує соціально-економічний розвиток м. Калуш у XX – першій чверті XXI ст. та події Української національної революції 1917–1923 рр.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
HISTORIA ANTIQUA, MEDIAEVALIA ET NOVA	
<i>Олійник Софія (Івано-Франківськ, Україна). Криптії як передумова становлення спартанського архаїчного тоталітаризму</i>	4
<i>Федоровська Катерина (Івано-Франківськ, Україна). Зміна політики Римської курії щодо королівства Русі за понтифікату Олександра IV</i>	8
<i>Тищенко Артем (Харків, Україна). Релігійна культура князівського роду Корецьких у XVI – середині XVII ст.</i>	15
СТАНИСЛАВІВ І СТАНИСЛАВІВЩИНА НА ЗЛАМІ ЕПОХ	
<i>Павлюк Назар (Івано-Франківськ, Україна). Станиславівський період діяльності єпископа Юліана Пелеша</i>	24
<i>Пронюк Євген (Івано Франківськ, Україна). Організація українських націоналістів або Робітнича Гвардія: деталі роззброєння частин Війська Польського на вузлі Станиславів – Тлумач 17–19 вересня 1939 р.</i>	34
СКРИЖАЛІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	
<i>Павлюк Роман (Івано-Франківськ, Україна). Сіоністський проєкт Великої Британії на сторінках «Декларації Бальфура»</i>	41
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСТВА	
<i>Івасюта Юлія (Івано-Франківськ, Україна). Архівно-кримінальні справи радянських спецслужб проти галицьких українців 1939–1950-х рр. як першоджерело: особливості та можливості вивчення</i>	49
<i>Зварич Аліна (Івано-Франківськ, Україна). Висвітлення вбивства Алли Горської в українській та діаспорній пресі</i>	58
<i>Шепітак Наталія (Івано-Франківськ, Україна). Формування світогляду Стефанії Шабатури та перші кроки в мистецтві</i>	64
ЕТНОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ	
<i>Гриняк Вікторія (Івано-Франківськ, Україна). Збереження української ідентичності на прикладі пісенної спадщини лемків</i>	72
<i>Калинчук Яна (Івано-Франківськ, Україна). Формування світогляду Марії Домбровської в дитячі та юнацькі роки</i>	78

<i>Басіста Лілія, Шенітак Наталія (Івано-Франківськ, Україна).</i> Використання методу проєктів під час вивчення репресій проти українських дисидентів 1960–1970-х рр. у закладах загальної середньої освіти	83
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	
<i>Хомин Дмитро (Івано-Франківськ, Україна).</i> Історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України у 2014 р.	90
<i>Деркаченко Віра (Херсон, Україна).</i> Збереження української ідентичності в Херсоні під час російської окупації (за матеріалами усно-історичних свідчень)	96
<i>Рапота Діана (Харків, Україна).</i> Знищення об'єктів культурної спадщини Харківщини за час повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України (2022 – травень 2025 рр.)	100
ХРОНІКА	
<i>Шелест Яна (Івано-Франківськ, Україна).</i> За лаштунками Miss Planet International 2024	106
АВТОРИ	109

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Факультет історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (місто Івано-Франківськ) приймає статті до 18-го випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії та етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор(ка);
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виокремлення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в окресленому напрямі.

Матеріали потрібно надіслати до **31 травня 2026 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (головний редактор – професор, директор Центру медієвістичних студій **Мирослав Волощук**) та ostap.kardash@gmail.com (доктор філософії (PhD), провідний фахівець Центру медієвістичних студій, відповідальний секретар **Остап Кардаш**) з одним видруктованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 12) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком їхньої появи, згідно з вимогами «*Студентських історичних зошитів*».

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації можна також надсилати **за адресою:**

*Центр медієвістичних студій
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57
м. Івано-Франківськ
Україна, 76025
Контактні телефони: +30506651069, +30981204650*

**З повагою
редакційна рада**

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2025. Вип. 17.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
О. Н. Кардаш*